

אוניברסיטת חיפה

המרכז היהודי-ערבי

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל 2004

סמי סמוחה

מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל 2004

סמי סמוחה

Arab-Jewish Relations Index 2004

Sammy Smooha

עריכה מדעית לשונית: טל קרויטרו, מירב שהם
עיצוב דפי פנים: מרכז יהודי-ערבי
עיצוב עטיפה: לנה אלנקווה, מח' פרסומים
נדפס ב-2005, באוניברסיטת חיפה

© כל הזכויות שמורות למרכז היהודי-ערבי, לפורום להסכמה אזרחית ולקן פרידריך אברט
Copyright by The Jewish-Arab Center, The Citizens' Accord Forum between Jews And Arabs in
Israel, and The Friedrich-Ebert-Stiftung.

המרכז היהודי-ערבי באוניברסיטת חיפה

נוסד בשנות השבעים באוניברסיטת חיפה, ומאז 2002 עומד בראשו ד"ר פייסל עזאיזה. פעילות המרכז מתמקדת בשלושה תחומים - מחקר, פעילות סטודנטים ואחריות חברתית. בתחום הראשון פועל המרכז לקידום המחקר בנושאים רב-תחומיים כלכליים, פוליטיים ותרבותיים הקשורים ליחסי יהודים ערבים בארץ ובמזרח התיכון תוך שיתוף פעולה בין חוקרים ישראלים ופלסטינים, חוקרים ממדינות ערב וממדינות אחרות בעולם. תחום זה כולל עריכת כנסים ארציים ובינלאומיים, סמינרים, ימי עיון והרצאות וכן הוצאה לאור של פרסומים שונים. בתחום השני מעודד ויוזם המרכז פעילויות משותפות של סטודנטים יהודים וערבים בקמפוס במטרה להביא ל"הכרת האחר", לפתח הבנה ודו-שיח לבחון עמדות תוך העלאת תכנים הקשורים ליחסי יהודים וערבים. כמו כן מנהל המרכז סדנאות שונות בתחום פיתוח מנהיגות בקרב סטודנטים בקמפוס והכשרתם לפעילות מחוצה לו. שני תחומים אלו מתלכדים לתחום השלישי - אחריות חברתית, וזאת בזכות ההכרה שמחקר איכותי ופעילות סטודנטים היוצאת מתחומי הקמפוס משפיעים על חיי הקהילה והחברה ותורמים לשינוי דפוסי חשיבה והתנהגות של אי-שוויון ושל יחס שלילי כלפי המיעוט. תחומים אלו מעניקים למרכז את ייחודו כמרכז מחקר אקדמי שמשלב בין מחקר פעילות סטודנטים ופעילות למען הקהילה.

כתובת אתר האינטרנט של המרכז: <http://research.haifa.ac.il/~jew-arab>

הפורום להסכמה אזרחית בין יהודים וערבים בישראל

פועל עם חזון של יצירת יחסים שווים וצודקים, הסכמה ויציבות בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל. בעקבות אירועי אוקטובר 2000 והקיטוב הגובר בין היהודים והערבים הפך הצורך בהסדרה וב"נורמליזציה" לחיוני. שליחות הפורום היא לגשר על הפערים בין הקהילה היהודית והערבית בישראל ולהתור לשינויים שיטתיים כדי לשפר את מעמד האזרחים הערבים. התחומים שבהם פועל הפורום להשגת משימה זו הם חמישה: סינגור, חינוך, פיתוח מקומי וקהילתי, רישות ותקשורת. במסגרת הפעילויות בתחום התקשורת יוצא לאור העיתון דו-עט המופץ כרבעון בשלוש מאות אלף עותקים כנספח לעיתונים הגדולים בעברית ובערבית בישראל. המדד לשנת 2004 בו עוסק ספר זה התפרסם לראשונה במסגרת העיתון. כמו כן, במסגרת פעילויות הפורום התקיים בשיתוף המרכז כנס יפו הראשון ליחסי ערבים ויהודים בישראל. בדעת הפורום והמרכז היהודי ערבי למסד כנס זה כמסד קבוע בו יידונו פעם בשנה שלל הנושאים הקשורים למערך היחסים שבין יהודים לערבים בישראל.

כתובת אתר האינטרנט של הפורום: <http://www.caf.org.il>

קרן פרידריך אברט

היא מוסד גרמני פרטי ללא מטרות רווח, הפועל למימוש ערכי יסוד הדמוקרטיה, הצדק החברתי, השלום וההבנה בין העמים. היא נוסדה בשנת 1925 על-פי צוואתו הפוליטית של פרידריך אברט, הנשיא הגרמני הראשון אשר נבחר בבחירות דמוקרטיות. פרידריך אברט הסוציאל-דמוקרט החל את דרכו כבעל מלאכה פשוט והגיע לתפקיד הממלכתי הבכיר ביותר. על רקע ניסיונו האישי בדרכו הפוליטית הוא הציע לייסד קרן, שמטרותיה הן: עידוד השכלה פוליטית-חברתית לאנשים מכל תחומי החיים, ברוח הדמוקרטיה והפלורליזם; הענקת מלגות לימודים לצעירים מוכשרים כדי לאפשר להם לימודים גבוהים ולפתוח לפנייהם את עולם המחקר; תרומה להבנה בין העמים ולשיתוף פעולה ביניהם. פעילותה של קרן פרידריך אברט הופסקה בחוק שנחקק על-ידי השלטון הנאצי בשנת 1933. בשנת 1947 הוקמה הקרן מחדש. מימיה הראשונים ועד היום נאמנה הקרן למטרותיה בכל פעילויותיה המגוונות. כמוסד תרבות פרטי ללא כוונת רווח, אשר פעולותיו ממומנות בעיקר ממקורות ציבוריים, מחוייב לערכי היסוד הסוציאלי-

דמוקרטיים. כתובת אתר האינטרנט של הקרן: <http://www.fes.org.il>

סמי סמוחה

פרופסור לסוציולוגיה באוניברסיטת חיפה, המתמחה ביחסים אתניים השוואתיים ובחקר החברה הישראלית. פרסומיו מתייחסים בהרחבה לנושא השסעים פנימיים בחברה הישראלית, ובמיוחד ביחסי ערבים-יהודים ומזרחים-אשכנזים. מחקריו האחרונים עוסקים באופייה האתני של הדמוקרטיה הישראלית בפרספקטיבה השוואתית ובהשלכות תהליך השלום על החברה הישראלית. ספריו כוללים "Israel: Pluralism and Conflict", "Arabs and Jews in Israel" (שני כרכים), וכן "אוטונומיה לערבים בישראל?".

כתובת אתר האינטרנט האישי שלו: <http://soc.haifa.ac.il/~s-smoocha>

פתח דבר

נושא יחסי יהודים ערבים בישראל מהווה סוגיה מורכבת ומהותית, בעלת השלכות בכל תחומי החיים. רבות דובר על השסע ביחסים אלו ועל הצורך לגשר ולשנות. ההתייחסות לאפליה בין יהודים לערבים, הקיימת בחברה בישראל, עולה בפורומים שונים - ארגונים חברתיים, נציגי קרנות, אנשי עסקים, חוקרים ואנשי ציבור. המגמה היא לבנות מציאות אחרת וליצור חלוקה צודקת של כוח ומשאבים משותפים.

מדינת ישראל אינה רק מדינה יהודית, אלא מדינה שיש בה רוב יהודי ומיעוט ערבי גדול, פעיל וחי הנאבק על זכויותיו ונאבק על היותו שותף. מדינה דמוקרטית נבחנת, בין היתר, ביכולתה לתת זכויות למיעוטים ובהתמודדותה עם נושא זכויות האזרח. מדינת ישראל חייבת להוכיח שהזכויות שהיא מעניקה לאזרחיה הערבים מכניסות אותה למשפחת המדינות הדמוקרטיות. האתגר האמיתי העומד בפנינו הוא לפעול יחד, במסגרת חברה שוויונית בה כל האזרחים מרגישים שזו המדינה שלהם וזו החברה שלהם ולגרום לכל האזרחים להרגיש שעומדות בפניהם אפשרויות אישיות ומקצועיות בלתי מוגבלות.

חשוב שכל התייחסות לנושא תתבסס על סקר אקדמי רציני ורחב, שיציג תמונה מעודכנת על הלכי רוח בחברה הישראלית בנושאים מרכזיים ומהותיים, בקרב יהודים וערבים, אלו כלפי אלו, ובקרב שתי הקבוצות כלפי מוסדות השלטון. כמו כן יש לחשוב על יצירת מדדים אובייקטיביים ולהוסיף אותם במסגרת המדד השנתי ליחסי יהודים וערבים, כדי שניתן יהיה לדווח על מגמות חיוביות של סגירת פערים בין ערבים ויהודים בחברה הישראלית.

פרופ' סמי סמוחה פורש מחקר מעמיק ומקיף בנושא מדד יחסי יהודים ערבים, תוך שהוא מציג מפתח חיוני לבחינת סוגיות בתחום מורכב זה. מחקרו מספק את הידע והמידע על המתרחש ביחסי יהודים וערבים בישראל ומהווה כלי הכרחי בפענוח סוגיה מורכבת זו בכל נקודת זמן לאורך רצף השנים. ההתעניינות הרחבה בממצאי המחקר מצד ארגונים שונים מצביעה על הצורך להמשיך ולפתח את המדד בכיוונים נוספים.

מזה שנתיים מקיים המרכז היהודי ערבי כנס באוניברסיטת חיפה העוסק במדד יחסי יהודים ערבים ומאפשר דיון מעמיק בהשלכותיו. בשיתוף עם הפורום להסכמה אזרחית, המוציא לאור של העיתון דו-עט, ניתן פרסום בקרב הציבור למדד ולתוצאותיו.

שאיפת המרכז היהודי ערבי והפורום להסכמה אזרחית היא שמדד יחסי יהודים – ערבים יגיע לציבור הרחב וישפיע על קובעי המדיניות, לקראת חברה שוויונית למען כל תושביה. אנו מבקשים להודות לפרופ' סמי סמוחה על המחקר, על הליווי המקצועי ועל השותפות. תודה שלוחה גם לשותפינו שמימנו פרויקט זה: הנהלת אוניברסיטת חיפה, קרן פרידריך אברט והאיחוד האירופי.

ד"ר פייסל עזאיזה

מר אודי כהן

ראש המרכז היהודי ערבי

מנכ"ל הפורום להסכמה אזרחית

תוכן העניינים

7	הקדמה
8	הבעייתיות המיוחדת של יחסי ערבים-יהודים בישראל
11	מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל
14	ממצאי מדד יחסי ערבים-יהודים בקרב הציבור
48	סוגיות שנויות במחלוקת בקרב הציבור ובקרב אישי הציבור
67	מגמות שינוי לאורך זמן בעמדות הציבור הערבי והיהודי
75	סיכום ומסקנות
82	נספח. לוחות סיכום של מדד ערבים-יהודים בישראל 2004

רשימת תרשימים

1. אחוז הערבים והיהודים המסכימים לשילוב
2. אחוז הערבים והיהודים המחזיקים בדימוי של הצד האחר
3. אחוז הערבים והיהודים המרגישים ניכור מהצד האחר
4. אחוז הערבים והיהודים שאינם נותנים אמון במוסדות
5. אחוז הערבים החוששים מאיומים מצד המדינה או היהודים
6. אחוז היהודים החוששים מסכנות הנשקפות מהערבים בישראל
7. אחוז הערבים המסכימים ללגיטימיות של מדינת ישראל
8. אחוז היהודים המסכימים ללגיטימיות אזרחית של מיעוט ערבי בישראל
9. אחוז היהודים המסכימים למתן זכויות לערבים ולהגבלת זכויותיהם
10. אחוז היהודים המסכימים ללגיטימיות לאומית של הערבים בישראל
11. אחוז הערבים והיהודים המסכימים לפתרונות לסכסוך הישראלי-הפלסטיני
12. אחוז הערבים והיהודים הבוחרים בזהות נתונה בתור הזהות החשובה ביותר
13. אחוז הערבים הבוחרים בתואר נתון כזהות אישית
14. אחוז הערבים והיהודים המציינים קרבה של הערבים לפלסטינים
15. אחוז הערבים והיהודים המסכימים שההנהגה הערבית מייצגת בנאמנות את הערבים בישראל
16. אחוז הערבים והיהודים התומכים באוטונומיה תרבותית לערבים בישראל
17. אחוז הערבים והיהודים המסכימים לשימוש הערבים באמצעי מאבק לשיפור מצבם
18. אחוז הערבים והיהודים המסכימים לשינויי משטר
19. אחוז הערבים והיהודים המסכימים לצעדי שינוי
20. אחוז הערבים והיהודים המעריכים את מצב היחסים ביניהם היום ובעתיד
21. הבדלים בין קבוצות ערביות באחוז המסכימים לשילוב ובהגדרת הזהות האישית
22. הבדלים בין קבוצות ערביות באחוז החשים ניכור
23. הבדלים בין קבוצות ערביות באחוז המכירים בלגיטימיות של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית
24. הבדלים בין קבוצות ערביות באחוז המכירים בלגיטימיות של ישראל כמדינה ציונית
25. הבדלים בין קבוצות ערביות באחוז הקרבה לפלסטינים והסכמה לפתרונות לסכסוך הישראלי-הפלסטיני
26. הבדלים בין קבוצות יהודיות באחוז המסכימים לשילוב
27. הבדלים בין קבוצות יהודיות באחוז הניכור מערבים
28. הבדלים בין קבוצות יהודיות באחוז החוששים מסכנות הנשקפות מהערבים
29. הבדלים בין קבוצות יהודיות באחוז המסכימים ללגיטימיות אזרחית ולאומית של הערבים
30. הבדלים בין קבוצות יהודיות באחוז המסכימים למתן זכויות הערבים ולהגבלת זכויותיהם
31. הבדלים בין קבוצות יהודיות באחוז המסכימים לפתרונות לסכסוך הישראלי-הפלסטיני
32. הבדלים בין קבוצות יהודיות באחוז הלא מסכימים עם המלצות ועדת אור
33. אחוז הערבים המסכימים שיש לישראל שבתחום הקו הירוק זכות קיום, 2004-1976
34. אחוז הערבים המסכימים שיש לישראל שבתחום הקו הירוק זכות קיום כמדינה יהודית-ציונית, 2004-1985
35. אחוז הערבים הבוחרים בתואר נתון כזהות אישית, 2004-1976
36. אחוז הערבים המחזיקים בעמדות לוחמניות, 2004-1976
37. אחוז הערבים המחזיקים בעמדות שוללניות, 2004-1976
38. אחוז היהודים המשלימים עם קיומו של מיעוט ערבי במדינת ישראל, 2004-1985
39. אחוז היהודים המסכימים שיש זכות קיום בתוך ישראל למיעוט לאומי ערבי בעל זכויות אזרח מלאות, 2004-1985
40. אחוז היהודים המחזיקים בעמדות שוללניות, 2004-1980

הקדמה

פרסום זה הוא דוח מסכם של מחקר מדד יחסי ערבים-יהודים 2004, שהיא השנה השנייה של המדד. המדד פותח בשנים 2002-2003 על סמך הניסיון שהצטבר בסדרת הסקרים הקודמת שבוצעה בשנים 1976-2002. במתכונתו החדשה והנוכחית הושק המדד לראשונה בתור מדד 2003 באולם הכנסים של הכנסת ובכנס באוניברסיטת חיפה במאי 2004.

בין התורמים לפיתוח מדד 2003 בולטים גלית גורדוני ונוהאד עלי. לכך תרמו גם מספר רב של אישי ציבור ואקדמיה שהשתתפו בסדנא, שהתקיימה ביוני 2003, לניסוח הסופי של שאלון המדד. פיתוח המדד מומן על-ידי מענק מקרן פורד באמצעות האגודה לקרנות מחקר וחינוך. סיוע נוסף התקבל מקרן אידלשטיין של הפקולטה למדעי החברה באוניברסיטת חיפה, מענק מהנשיא דאז של אוניברסיטת חיפה פרופ' יהודה חיות, ותרומה של Israel Endowment Funds שהתקבלה באמצעות נשיא הקרן מר בן פרנקל.

סקרי מדד 2004 מומנו על-ידי מענק מיוחד של נשיא אוניברסיטת חיפה פרופ' אהרון בן-זאב ועל-ידי מימון משלים מטעם הפורום להסכמה אזרחית. ביוני 2005 קיימו הפורום והמרכז היהודי-ערבי כנס באוניברסיטת חיפה וכנס ביפו שבו הוצגו ונדונו ממצאי המדד. ממצאים ראשונים פורסמו גם בגיליון מספר 6 של *דו-עט* שמוצא לאור על-ידי הפורום להסכמה אזרחית. לאודי כהן, מנכ"ל הפורום, מגיעה תודה על התמיכה במדד, על הסיוע הכספי, ועל המאמצים הבלתי-נלאים לפרסום המדד.

המדד מעוגן במרכז היהודי-ערבי שבאוניברסיטת חיפה ולא היה יכול להתממש ללא התמיכה הבלתי-מסויגת של ד"ר פייסל עזאיזה, ראש המרכז, אשר הכיר בחשיבות האקדמית והציבורית של המדד ופעל ללא-לאות לגייס מימון עבורו. סייעה לו בכך דינה צביאלי, המנהלת האדמיניסטרטיבית של המרכז. להם וכמובן לנשיאי האוניברסיטה מגיעה תודה מקרב לב.

תודות מגיעות גם לאלפי הערבים והיהודים, מקרב הציבור הרחב ומקרב אישי הציבור, שהסכימו להתראיין לצורכי המחקר, ולעשרות המראיינים שעסקו במלאכה.

לבסוף, תודה למרכז היהודי-ערבי, לפורום להסכמה אזרחית ולקרן פרידריך אברט עבור התמיכה בהוצאה לאור של הפרסום הנוכחי.

הבעייתיות המיוחדת של יחסי ערבים-יהודים בישראל

יש להעריך את חשיבות המדד על רקע הבעייתיות המיוחדת של יחסי ערבים-יהודים בישראל והמחלוקת הקשה לגבי מגמות השינוי ארוכות הטווח של יחסים אלה. השסע בין ערבים ויהודים בישראל הוא עמוק. היחסים בין המיעוט הערבי והרוב היהודי התהוו ב-1948 בנסיבות טרגיות של מלחמה, הרס, פליטות וכפייה. המיעוט הערבי הפך בעל כורחו לחלק מהאויב והיה נתון תחת ממשל צבאי במשך 19 שנים. הערבים והיהודים רואים את עצמם כבני עמים ילידיים ותובעים זכויות כמעט בלעדיות על אותו חבל ארץ. הערבים בישראל הם קהילה של מעמד עובדים בחברה של מעמד בינוני. כ-90% מהם חיים בישובים ערביים ו-10% הנותרים מתגוררים בשכונות נפרדות בערים יהודיות. הערבים אינם שותפים בשלטון ומפלים לרעה בתקציבי המדינה, במינויים ובהשגת עבודה ודיוור במגזר הפרטי.¹

אך בנוסף לפערים ניכרים אלה מעיבה על היחסים בין ערבים ויהודים אי-הסכמה חמורה בשלוש סוגיות אידיאולוגיות מרכזיות: אופייה היהודי-הציוני של המדינה, הנרטיב והפתרון לסכסוך הדמים בין ישראל והפלסטינים, והשתלבות ישראל באזור או בעולם המערבי. אם לבטא במילים בוטות את מצב המיעוט הערבי, אפשר לומר שמדובר במיעוט לאומי-דתי-לשוני מובחן היטב, בלתי ניתן לטמיעה, מתנגד משטר, חשוד בנאמנות, מופלה לרעה, שאינו מקבל את מצבו כגזירת גורל ומגויס למאבק לשינוי מעמדו.

החומרים הקשים הללו, שבונים את מערכת היחסים בין ערבים ויהודים, מהווים תשתית מוצקה לתזת ההקצנה השלטת בקרב הציבור היהודי, קובעי המדיניות ורוב החוקרים באקדמיה. לפי תזה זו הערבים והיהודים נמצאים בתהליך היסטורי של ניכור הדדי, התרחקות ועימות פוטנציאלי. הסכסוך האלים בוא יבוא והשאלה היא רק מתי. אירועי אוקטובר 2000 הם סנונית המבשרת את בואו של המפץ הגדול. על שני הצדדים פועלים כוחות היסטוריים גדולים הדוחפים אותם להקצנה. האזרחים הערבים חווים פלסטיניזציה ואסלמיזציה המרחיקות אותם מהיהודים. הם לא מוכנים להשלים עם מעמד של מיעוט ערבי במדינה יהודית, משום שהם רואים את עצמם חלק מרוב אזורי ובתור מוסלמים אינם מוכנים לקבל הגמוניה יהודית בארץ שנכבשה על-ידי צבא מוחמד. הם גם מתוסכלים מהמודרניזציה החלקית שהם עוברים, המעלה את ציפיותיהם בלי לתת להם את האפשרויות ואת ההזדמנויות להגשים אותן. הם זועמים על הכיבוש הישראלי, הדיכוי, ההשפלה וההרג של בני עמם ברצועת עזה ובגדה המערבית.

לפי תזת ההקצנה, מאז מלחמת ששת הימים עוברים גם היהודים סחף לימין ולימין הרדיקלי, שגישתם לערבים היא יותר קשוחה ופחות פרגמטית מאשר גישת השמאל. גם המדינה הישראלית, כמו כל מדינה מודרנית אחרת שאמורה לפעול למיתון ולניהול הקונפליקט בין מיעוט ורוב, אינה ממלאת את תפקידה כראוי. במקום לשמור על ניטרליות, היא עומדת לצד היהודים, מזניחה את הערבים ואף מפלה אותם לרעה, וגם אינה מחנכת את שני הצדדים לסובלנות ולדו-קיום.

¹ סקירה מקיפה על יחסי ערבים-יהודים מצויה במאמר: סמי סמוחה, "יחסי ערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית", בתוך: *מגמות בחברה הישראלית*, בעריכת אפרים יער וזאב שביט, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2001, עמ' 364-231.

ההיגיון והעדויות התומכים בתזת ההקצנה הם כה משכנעים, שמעטים המעזים לבקרה ולצאת כנגדה. בראשית שנות השמונים גיבשתי תזה חלופית שקראתי לה "תזת הפוליטיזציה"². לפי תזה זו פועלים על הערבים והיהודים בישראל כוחות שליליים וחיוביים היוצרים איזונים ומונעים עימותים ביניהם. תזת הפוליטיזציה אינה מתעלמת מהכוחות המרחיקים את הערבים ואת היהודים אלה מאלה, שאותם מדגישה תזת ההקצנה, אלא גורסת שלצד הכוחות השליליים פועלים גם כוחות חיוביים המרככים אותם ולכן התוצאה אינה בהכרח משבר, עימות ואלימות, שצופה תזת ההקצנה. תהליך הפוליטיזציה מחזק את התודעה הפוליטית של האזרחים הערבים, את מודעותם לאפליה ולהדרה ואת מאבקם לשוויון ולשלום.

פוליטיזציה זו ניזונה משני תהליכים בסיסיים שהערבים מתנסים בהם. אחד התהליכים הוא ישראליות, שקושרת את הערבים באופן הדוק למדינה וליהודים בתחומי חיים רבים. התהליך האחר הוא דמוקרטיזציה של החברה והמשטר בישראל המאפשרים לערבים להתארגן באופן עצמאי, למחות ולערוך מאבק נמרץ בלי להיתקל בדיכוי ובאלימות מצד השלטונות והיהודים. הערבים מקבלים יותר ויותר את ישראל לא רק מחוסר ברירה, אלא גם משום שהם מסתגלים בהדרגה לחיים בישראל ומגלים בהם יתרונות כמו רמת פיתוח גבוהה, שירותי רווחה טובים יחסית ודמוקרטיה. אף לסכסוך בין ישראל והעולם הערבי יש השפעה חיובית על יחסי ערבים ויהודים: הסכמי השלום עם מצרים וירדן נותנים לגיטימציה לקיומה של ישראל ולהשלמה עימה. גם תהליך אוסלו, חרף העיכובים והמשברים, הביא לפריצת דרך היסטורית של הכרה הדדית בזכויות הלאומיות של העם היהודי והעם הפלסטיני ולמגוון של תוכניות להשגת הסדר שלום ביניהם.

לפי תזת הפוליטיזציה גם התהליכים שהציבור היהודי עובר אינם כה רעים מבחינת היחסים עם הערבים. האזרח יהודי לומד להבחין בין האזרחים הערבים לבין אחיהם הפלסטינים שמעבר לקו הירוק, שאינם אזרחי המדינה. הוא מודע יותר ויותר לאפליה שממנה הם סובלים ומוכן להעניק להם שוויון אזרחי. ככל שמתפשטות בחברה הישראלית נורמות של זכויות פרט ושוויון, גם המדינה נאלצת בהדרגה לעבור למדיניות שוויונית יותר כלפי אזרחיה הערבים.

כל אחת משתי התזות המנוגדות הללו, ההקצנה והפוליטיזציה, מתבססת על תשתית ראייתית. מעבר לניגוד ביניהן קיימת הסכמה שהשסע בין ערבים ויהודים הוא עמוק וגורלי לגבי התפתחותה של החברה הישראלית. שסע עמוק מהסוג שקיים בישראל הביא במדינות אחרות בעולם למלחמת אזרחים ולהתמוטטות המשטר.³ לבעייתיות מעמד המיעוט הערבי בישראל יש גם משמעות מיוחדת לאור העובדה

² לראשונה הופיעה תזה זו בספר: Sammy Smooha, *The Orientation and Politicization of the Arab Minority* in Israel. Haifa: The Jewish-Arab Center, University of Haifa, 1984. מאז חזרתי על תזה זו בפרסומים שונים.

³ יש ספרות גדולה בנושא זה. ראו, בין השאר, את הספרים הבאים:

Milton J. Esman, *An Introduction to Ethnic Conflict*, Cambridge, UK: Polity Press, 2004; Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2000; Ted Gurr and Barbara Harff, *Ethnic Conflict in World Politics*, Boulder, CO: Westview Press, 1994; John McGarry and Brendan O'Leary (Eds.), *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, London and New York: Routledge, 1993.

מעקב שוטף אחר מיעוטים בעולם ואחר קונפליקטים אתניים ולאומיים הקשורים איתם נעשה במסגרת Minorities at Risk Project שבאוניברסיטת מרילנד (ארצות הברית). ראו את אתר האינטרנט: <http://www.cidcm.umd.edu/inscr/mar> ואת הדוחות הדו-שנתיים שיוצאים לאור מטעם מכון מחקר זה. הדוח לשנת 2005 הוא:

שהיהודים מתגאים שהם הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון ומציינים את רגישותם היתרה לבעיות מיעוטים בשל עברם כאחד המיעוטים המופלים והנדכאים ביותר בהיסטוריה.

כל אלה מלמדים על מרכזיות השסע הערבי-יהודי בישראל ויוצרים צורך בכלי מדעי למעקב צמוד ושיטתי אחריו. המדד החדש של יחסי ערבים-יהודים בא לספק צורך זה. הוא לא יכריע איזו משתי התזות הקיימות היא הנכונה, לא יקבע באיזו מידה עומדים היהודים באמות המידה המוסריות שלהם ביחסם לערבים ולא יפסוק אם הערבים ממלאים את הציפיות מהם כאזרחי המדינה, אלא יצור נתונים חדשים שיאתגרו את השיח הציבורי ואת המדיניות בנוגע למעמדו של מיעוט ערבי-פלסטיני במדינה יהודית ודמוקרטית.

Ted R. Gurr and Monty Marshall, *Peace and Conflict 2005: A Global Survey of Armed Conflicts, Self-Determination Movements, and Democracy*, College Park, MD: Center for International Development and Conflict Management, University of Maryland, 2005.

הדוחות מופיעים גם באתר האינטרנט: http://www.cidcm.umd.edu/peace_and_conflict.asp

מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל

המדד החדש נבנה במיוחד ליחסי ערבים-יהודים בישראל. בכך הוא מצטרף לשלושת המדדים החברתיים הקיימים היום בישראל: מדד השלום הוותיק (מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל-אביב),⁴ מדד החוסן הלאומי (המרכז לחקר הביטחון הלאומי, אוניברסיטת חיפה)⁵ ומדד הדמוקרטיה (המכון הישראלי לדמוקרטיה).⁶ ארבעת המדדים, המושתתים על סקרי עמדות הנערכים פעם או יותר בשנה, נותנים תמונת מצב עדכנית על תחומים מרכזיים של החיים בישראל ומאפשרים מעקב אחר מגמות שינוי בחברה הישראלית.

מדד יחסי ערבים-יהודים מיועד לכלול שני חלקים. החלק האובייקטיבי יורכב מאינדקסאטורים כמו דו-לשוניות בערבית ובעברית של ערבים ויהודים, שוויון חברתי-כלכלי, ייצוג בשלטון, אי-אפליה, פעולות מחאה, שימוש באלמות ועוד. החלק הסובייקטיבי יתמקד בעמדות הציבור הרחב ויתבסס על סקרי דעת קהל. כמו מדד השלום ומדד החוסן הלאומי, מדד יחסי ערבים-יהודים החדש כולל רק את החלק הסובייקטיבי.⁷ הוא מתבסס על סקרי דעת קהל שנערכו בסתיו 2003 ובסתיו 2004.

ארבעה סקרים נערכו עבור מדד יחסי ערבים-יהודים 2004. הסקר הערבי התבסס על ראיונות פנים-אל-פנים עם מדגם ארצי מייצג של 700 אזרחים ערבים (לרבות דרוזים ובדווים) בני 18 ומעלה. הסקר המקביל היהודי התבסס על ראיונות טלפוניים עם מדגם ארצי מייצג של 700 יהודים (כולל מתנחלים, עולים, חברי קיבוצים ומושבים) בני 18 ומעלה. הראיונות עם הערבים נערכו בערבית על-ידי מראיינים ערבים והראיונות עם היהודים נערכו בעברית או ברוסית על-ידי מראיינים יהודים. טעות הדגימה היא 3.7%. הראיונות התנהלו על בסיס של שאלונים. השאלון כלל למעלה ממאה שאלות סגורות בתחומים שונים. תוצאות הסקרים שוקללו לפי הצבעה לכנסת ביום 28.1.2003, כך שהתפלגות ההצבעה במדגם הערבי ובמדגם היהודי בסקר תואמת את התפלגות ההצבעה בפועל. בנוסף לסקרים אלה של הציבור הרחב, נערכו שני סקרי פנים-אל-פנים של אישי ציבור. הסקר הערבי כלל 85 אישי ציבור, מהם 36 בעלי זיקה ברורה לממסד היהודי ו-49 ללא זיקה כזו. הסקר היהודי כלל 63 אישי ציבור, מהם 32 שהגדירו את עצמם ימין או ימין מתון ו-31 שהגדירו את עצמם שמאל או שמאל מתון. רואיינו אישי הציבור שמילאו תפקידים ציבוריים ופוליטיים שונים, לרבות שרים, סגני שרים, חברי כנסת, ראשי רשויות מקומיות, חברי גופים עליונים במפלגות ובעמותות ציבוריות ובכירים באמצעי התקשורת. השאלון ששימש בסיס לראיונות עם הציבור הרחב ועם אישי הציבור היה זהה.

כל דיווח על ממצאי סקרי דעת קהל של האזרחים הערבים מעורר מספר תהיות. רבים שואלים: האם הערבים מוכנים להתראיין? האם ניתן לערוך ראיונות פנים-אל-פנים עם נשים ערביות? האם הערבים משיבים בכנות? האם אין הם אומרים בעיקר את מה שמצופה מהם? האם אין הם מפחדים להביע את

⁴ מדד השלום פורסם לראשונה בשנת 1994. מנהליו הם פרופ' אפרים יער ופרופ' תמר הרמן. ראו:

<http://spirit.tau.ac.il/socant/peace>

⁵ מדד החוסן הלאומי הושק בשנת 2000. מנהלו הוא פרופ' גבריאל בן-דור. ראו: <http://nssc.haifa.ac.il>

⁶ מדד הדמוקרטיה הופיע בשנת 2003. מנהלו הוא פרופ' אשר אריאן. ראו: <http://www.idi.org.il>

⁷ "סיכוי-העמותה לקידום שוויון אזרחי" מפתחת את מדד השוויון, שכולל אינדקסאטורים אובייקטיביים של מדד יחסי ערבים-יהודים. ראו: www.sikkuy.org.il

דעתם? האם אין תשובותיהם משקפות רק מצבי רוח משתנים, ולא עמדות יציבות? האם הם מתמצאים בסוגיות המורכבות של יחסיהם עם היהודים והמדינה ויכולים לעשות הבחנות דקות בין שאלות הבודקות נקודות ספציפיות? שאלות אלה אינן מוצגות לגבי סקר דעת קהל של יהודים כי ההנחה היא שהמידע שהם מספקים הוא אמין. נכון שהמידע המתקבל על נושאים רגישים ממיעוטים החשודים על נאמנות ובעלי השכלה נמוכה יחסית עלול להיות פחות איכותי מהמידע המתקבל מקבוצות רוב שולט ומשכיל, אך במקרה הישראלי הניסיון מראה שהנתונים המתקבלים מהערבים בסקרי פנים-אל-פנים על יחסי ערבים-יהודים הם באיכות סבירה, שאינה נופלת מזו של המידע הנמסר בסקרים טלפוניים על-ידי יהודים.⁸

המטרות העיקריות של מדד יחסי ערבים-יהודים הן:

1. מעקב שוטף אחר עמדות של ערבים ויהודים לגבי היחסים ביניהם.
2. מעקב שוטף אחר מגמות שינוי לאורך זמן בעמדות ההדדיות של ערבים ויהודים.
3. העלאת המודעות הציבורית לשאלות של דו-קיום ערבי-יהודי.
4. העשרת השיח הציבורי על יחסי ערבים ויהודים.
5. חשיפה של משפטים קדומים.
6. מתן ביטוי לדעת הקהל הערבית.
7. חיזוק הדמוקרטיה.
8. התרעה על הידרדרות ביחסי ערבים-יהודים.
9. אספקת מידע לעיצוב מדיניות.
10. יצירת כלי לימודי וחינוכי בנושא הדו-קיום.
11. סיוע לארגונים לדו-קיום.

הסקרים בודקים סוגיות רבות ושונות ביחסי ערבים ויהודים ומאפשרים קבלת תמונה מקיפה ומרובת

דקויות. הם מכסים את הנושאים הבאים:

1. שילוב (חברתי ותרבותי).
2. דימויים (סטריאוטיפים, אי-אמון).
3. ניכור (רגשות ניכור של ערבים ויהודים אלה כלפי אלה וכלפי המדינה).
4. אי-אמון במוסדות.
5. חששות מאיומים (פחדים ממה שיהודים וערבים עלולים לעולל אלה לאלה).
6. קיפוח (צורות שונות של קיפוח ואפליה של ערבים).
7. לגיטימיות של דו-קיום (הכרה בזכות הערבים לחיות כמיעוט שווה במדינה, הכרה בזכות ישראל להתקיים ולהיות מדינה יהודית-ציונית).
8. הסכסוך הישראלי-הפלסטיני (הנרטיב והפתרונות לסכסוך).

⁸ לבדיקת הסוגייה של מהימנות ותקפות של סקרי הציבור הערבי, ראו Sammy Smooha, *Arabs and Jews in Israel*, Vol. 2, Boulder, CO: Westview Press, 1992, Appendix A. סקרי מדד יחסי ערבים-יהודים 2003 לוו במחקר מתודולוגי שהשווה סקרי פנים-אל-פנים עם סקרים טלפוניים. בתשובות הערבים נמצאו הבדלים מובהקים בין שני סוגי הסקרים. לכן הסקר הערבי למדד 2004 נערך באותה שיטה של ראיונות פנים-אל-פנים כדי להבטיח איכות טובה יותר של נתונים.

9. השתלבות באזור (השתלבות המדינה במזרח התיכון לעומת השתלבות במערב).
10. זהות (החשיבות היחסים של זהות לאומית, זהות דתית וזהות אזרחית; הזיקה של הערבים לעם הפלסטיני והזיקה של היהודים לעם היהודי).
11. יציגות ההנהגה (באיזו מידה המפלגות הערביות, ועדת המעקב העליונה והתנועה האסלאמית מייצגות בנאמנות את האינטרסים של הערבים בישראל).
12. אוטונומיה תרבותית (לערבים).
13. אמצעי מאבק (מידת ההסכמה עם שימוש הערבים בשביתות כלליות, במחאה בחוץ לארץ ובדרכי מחאה לא חוקיות).
14. אפשרויות שינוי (החלפת המשטר או שיפורים מתונים במצב הערבים).
15. הערכת היחסים (מצב היחסים הקיים בין ערבים ליהודים וציפיות לעתיד).
- בנוסף ל-15 הסוגיות הללו, המחקר בודק שתי שאלות מרכזיות. שאלה אחת נוגעת להבדלים בעמדות בין מספר קבוצות: בין ערבים המצביעים למפלגות יהודיות לערבים המצביעים למפלגות ערביות, בין יהודים המגדירים את עצמם כימנים ליהודים המגדירים את עצמם כשמאלנים, בין אישי ציבור ערבים הקשורים לממסד היהודי לאישי ציבור ערבים שאינם קשורים לממסד היהודי, בין אישי ציבור יהודים בימין לאישי ציבור יהודים בשמאל, בין אישי ציבור ערבים לקהל התומכים שלהם, ובין אישי ציבור יהודים לקהל התומכים שלהם. השאלה האחרת מתייחסת למגמות שינוי לאורך זמן של עמדות ערבים ויהודים הנמדדות באמצעות השוואת שאלות בסקרי המדד 2004 עם שאלות זהות או מקבילות בסקרים שבוצעו בשנים 1976-2003.
- ממצאי סקרי מדד 2004 על הסוגיות והשאלות הללו מובאים להלן.⁹

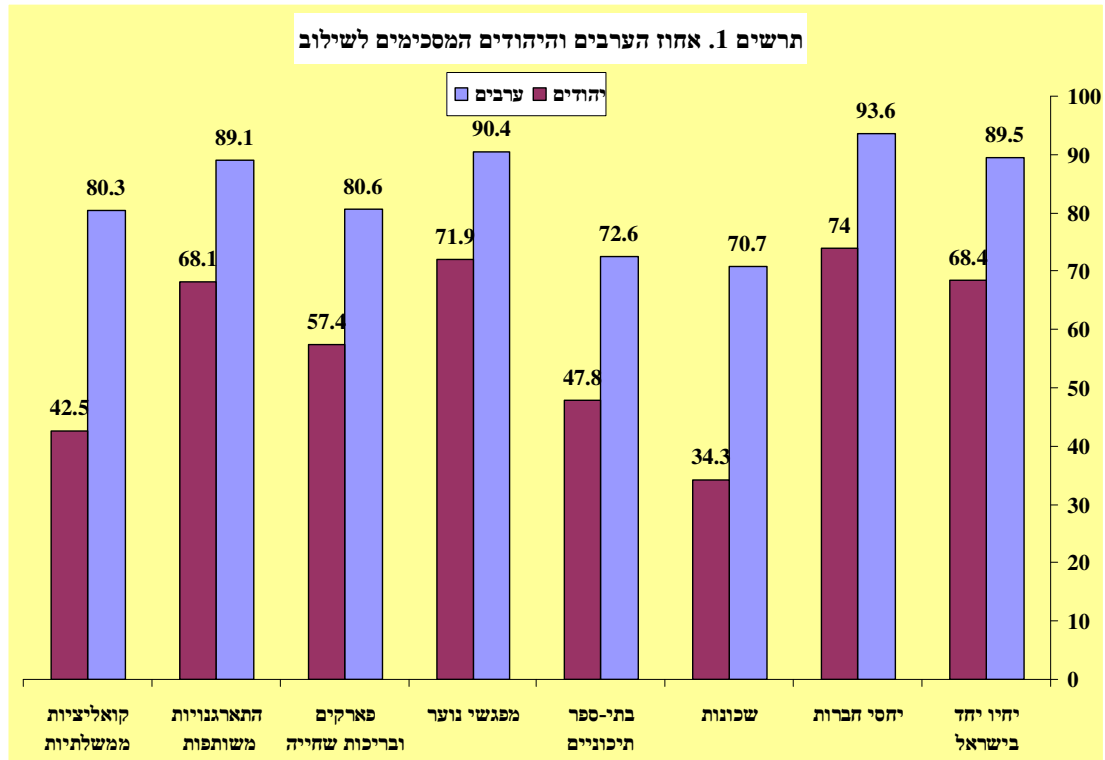
⁹ פיתוח המדד וממצאי מדד יחסי ערבים-יהודים 2003 מופיעים בדוח המחקר נפרד (שלא פורסם): Sammy Smooha, A *Minority-Majority Relations Index in Deeply Divided Societies and Its Application to Arab-Jewish Relations in Israel*, Final Research Report Submitted to Israel Foundations Trustees, March 2005.

ממצאי מדד יחסי-יהודים בישראל 2004

שילוב

ערבים ויהודים נבדלים בשפה, בתרבות, בדת, בדרגת החילוניות, בלאום ובלאומיות, ולכן שוללים כל טמיעה ביניהם. הם מצוידים בכל האמצעים הדרושים לשמירה על קיום וזהות נפרדים, כגון קהילות, מערכות חינוך ומשפחות נפרדות. השאלה המתעוררת היא לכמה שילוב ללא טמיעה כל צד מוכן. יש לצפות שהערבים יהיו מעוניינים ביותר שילוב משום שמשמעותו עבורם היא יותר שוויון ונגישות למשאבים המצויים במגזר היהודי.

הנכונות לשילוב מוסדי של הערבים והיהודים היא עצומה, וכצפוי גבוהה יותר אצל הערבים (מופיע נוסח השאלה מופיע בתרשים 1, לוח 1; לוח זה וכל שאר הלוחות נמצאים בנספח). רוב של 89.5% מהערבים ורוב של 68.4% מהיהודים מסכימים עם העיקרון ש"האזרחים הערבים והיהודים יחיו יחד בישראל". שיעורי הנכונות לשילוב במסגרות שונות הם מעל ל-70% בקרב הערבים אך נמוכים יותר

בקרב היהודים. למרות שאין רוב יהודי בעד שילוב במגורים, בבתי-ספר ובקואליציות ממשלתיות, אחוז היהודים המוכנים לשילוב בתחומים רגישים אלה הוא מרשים. למשל, 42.5% מהיהודים ו-80.3% מהערבים מסכימים שמפלגות ערביות יהיו שותפות בקואליציות ממשלתיות. הערבים מצדדים בהשתתפות מפלגות ערביות בקואליציות ממשלתיות למרות שממשלות ישראל הן ציוניות ולמרות שלרוב הערבים (69.7%, תרשים 4, לוח 8) אין אמון בהן. בחברה שבה יש הפרדה כמעט מוחלטת במגורים ובחינוך בין בני שני העמים, בהחלט יש משמעות לעובדה שמחצית מהערבים מדווחים על מפגשים תכופים עם יהודים ולשני שלישים מהם אף יש חברים יהודים (לוח 2).

על הפער הלשוני והתרבותי הגדולים מגשרים שיעורי דו-לשוניות בערבית ובעברית גבוהים ונכונות רבה לשילוב תרבותי בקרב הערבים. ארבע חמישיות מהערבים ורבע מהיהודים מדווחים על ידיעה של עברית וערבית, מצב שהופך את העברית לשפה המאפשרת תקשורת בסיסית בין רוב הערבים לרוב היהודים (לוח 3). שלוש חמישיות מהערבים ושתי חמישיות מהיהודים סבורים שלצד האחר יש הרבה ערכים ומנהגים טובים וחשובים שצריך לאמץ. מעל מחצית מהנשאלים בעד יצירת ערכים ומנהגים משותפים בנוסף למנהגים ולערכים שלהם. על רקע הזלזול בתרבות הערבית, שיעור היהודים המכבדים אותה אינו מבוטל. עמדה חיובית זו של חלק נכבד מהיהודים מפתיעה, מאחר והם נוטים להכתים את התרבות הערבית בתור תרבות נחשלת שיש לעקור אותה מהיהודים יוצאי ארצות האסלאם.

הדת, שמירתה והזיקה אליה כתנועה חברתית מפרידים עמוקות בין הערבים והיהודים. יש הסכמה בין הצדדים על הימנעות מנישואים מעורבים.¹⁰ כשליש מהערבים מגדירים את עצמם כדתיים או כדתיים מאוד ושיעור החוזרים לדת מקרבם לעומת העוזבים את הדת הוא ביחס של 17.2% ל-1.2% (לוח 4). גם דרגת הקרבה לתנועה האסלאמית היא גבוהה ביותר: כשליש הם פעילים, חברים, או אוהדים, ורובם הגדול קשורים יותר לפלג הצפוני הרדיקלי מאשר לפלג הדרומי (לוח 5). לעומת זאת, כמחצית מהיהודים מגדירים את עצמם כחילוניים, מושג שאינו מקובל בקרב הערבים ואפילו מעורר את התנגדותם, וגם שיעור העוזבים את הדת גדול יותר מאשר החוזרים בתשובה בקרב היהודים.¹¹

ממצאים אלה ואחרים חושפים את אופיו של השילוב ללא טמיעה בין ערבים ויהודים. הערבים מעוניינים בהשתלבות מוסדית וחברתית יותר מאשר היהודים. מרבית ההסתגלות הלשונית והתרבותית בישראל נעשית על-ידי המיעוט הערבי. נכונות הערבים לשילוב פירושה השגת אופציה לשילוב, שהיא נשמת אפה של חברה דמוקרטית ולא מפלה, ולא דווקא רצון למימוש אופציה זו. למשל, 70.7% מהערבים שמסכימים שערכים יגורו בשכונות יהודיות חפצים בפתיחות ובשוויון, אך בפועל רק מעטים מהם מתכוונים לעבור לגור בקרב יהודים. מהנכונות לשילוב תרבותי אין גם להסיק שישראל היא חברה רב-תרבותית שבה יש שוויון והערכה הדדית בין התרבויות, אלא רק שכל צד מוכן לעשות שילוב חלקי, תוך שמירה על תרבותו הנפרדת.

דימוי האחר

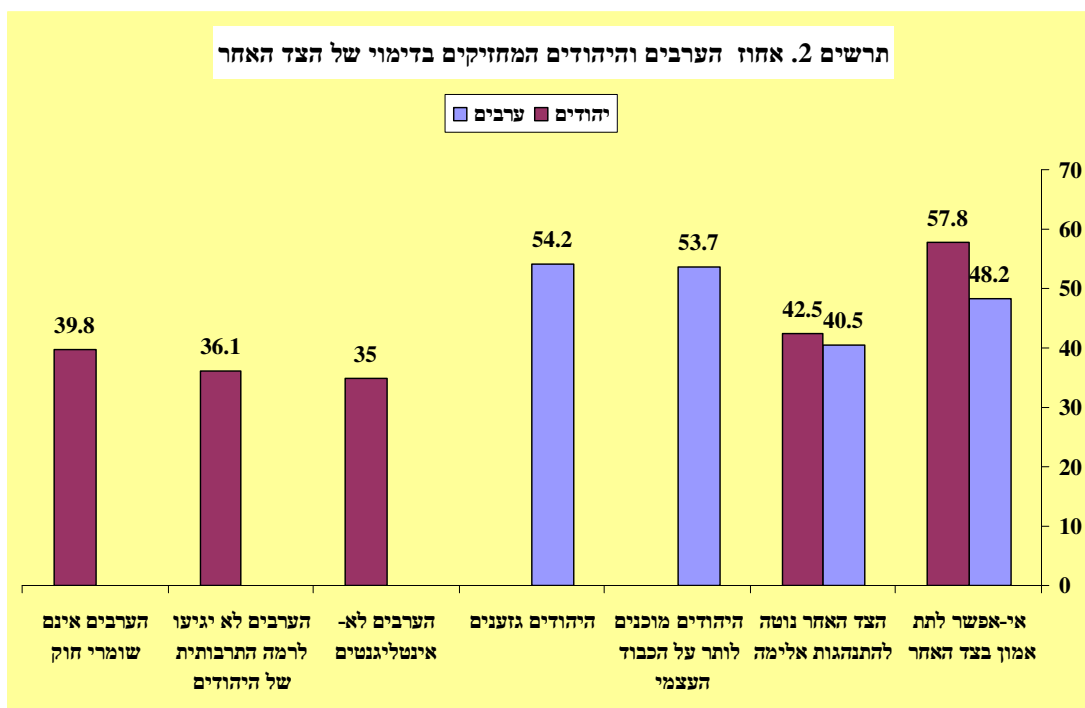
דימויים שיש לקבוצות זו על זו מעצבים את היחסים ביניהן. דימויים שליליים, בייחוד אם הם נהפכים לסטריאוטיפים כלפי כל בני הקבוצה, מפריעים ליחסים טובים. קשה להילחם בדימויים ובסטריאוטיפים משום שיש בהם גרעין של אמת למרות יישומם הגורף והמסולף על קבוצות שלמות. הם נוטים להתפשט

¹⁰ במדד 2004 לא הוצגה שאלה בעניין זה. בסקר 1995 נשאלו הערבים האם הם מוכנים שבת הזוג לנישואין שלהם או של אח, אחות, בן או בת שלהם תהייה מדת אחרת. רוב של 76.1% השיבו בשלילה, 16.1% הסכימו בתנאים מסויימים ו-7.9% הסכימו. ההסכמה המותנית תואמת כנראה את ההיתר באיסלאם לגבר לשאת אשה מדת אחרת (אך יש איסור מוחלט שאשה מוסלמית תינשא לבן דת אחרת), או שהאשה הזרה תמיר את דתה לדת של בעלה. בכל מקרה אחוז המסכימים ללא תנאי הוא לא משמעותי. רק 0.9% מהנשאלים בסקר אמרו שהם נישואים לבן דת אחרת. יש להניח שמתוכם רק מספר זניח נשואים ליהודיות.

¹¹ בסקר 1995, היחס בין חוזרים לעוזבים את הדת בקרב היהודים היה 3.7% ל-5.0% בהשוואה ליחס הפוך של 16.1% ל-3.7% בקרב הערבים.

בחברה הישראלית בגלל ההפרדה, הבדלי התרבות, הפערים המעמדיים והמחלוקות האידיאולוגיות בין ערבים ויהודים. כדי לשים דגש חזק על "דימויים" ולא על "סטריאוטיפים", השאלות בסקר התייחסו ל"רוב היהודים" ול"רוב הערבים", ולא ל"יהודים" ול"ערבים".

למחצית מהערבים יש דימויים שליליים לגבי יהודים. הם רואים את היהודים כלא-אמינים, כגזענים, כאלימים וכנטולי כבוד עצמי (תרשים 2, לוח 6). אלה הם דימויים שליליים, המשקפים את הפחדים הערביים מפני היהודי החזק והמעניש. בעיני הערבים, הגזענות היהודית גורמת לאפליה נגדם. הדימוי של היהודי האלים ניזון מהשימוש הממושך בכוח צבאי נגד הפלסטינים. הערבים גם תופסים את היהודים כמי שאיכפת להם מהישג אישי (כלומר, כמוכנים לוותר על כבוד עצמי בשביל נוחות, כסף וקידום אישי) יותר מכבוד אישי, בניגוד לרגישות הערבית לכבוד ולבושה.

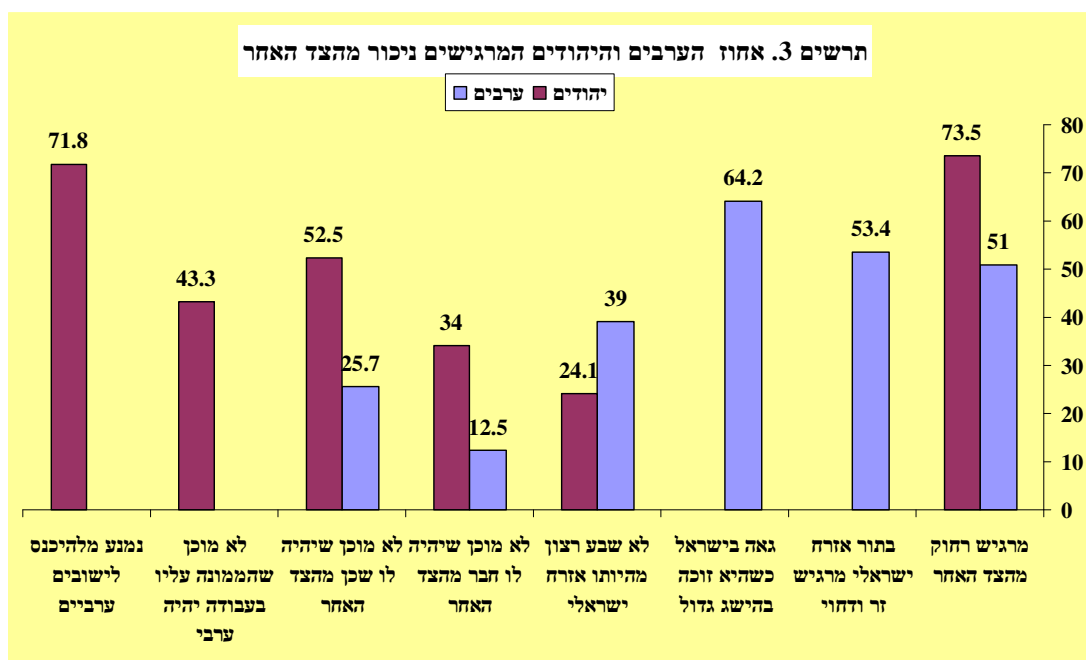
שיעור היהודים הרואים את רוב הערבים בתור לא-אמינים ואלימים דומה לשיעור הערבים שרואים את היהודים באור זה. למשל, 48.2% מהערבים ו-57.8% מהיהודים מרגישים שאי-אפשר לתת אמון ברוב בני העם האחר. לעומת זאת, פחות ממחצית היהודים מחזיקים בדימויים רעים אחרים על הערבים. בין 35.0% ל-39.8% מהיהודים חושבים שרוב הערבים אינם אינטליגנטים, נחשלים תרבותית ומפירי חוק. למרות שמספרים אלה משמעותיים בהחלט, המספרים בקרב הערבים דומים. נראה שהיהודים למדו במרוצת השנים להבחין בין ערבים בישראל לערבים במקומות אחרים (פלסטינים ברצועת עזה ובגדה המערבית וערבים במדינות ערב) וליחס פחות תכונות שליליות לערבים במדינה הודות להשפעת ישראל.¹²

¹² בר-טל וטייכמן סוקרים ומנתחים בספרם את הסטראוטיפים ואת המשפטים הקדומים שיש ליהודים על ערבים בכלל ובמידה מסוימת גם על הערבים בישראל. ראו: Daniel Bar-Tal and Yona Teichman, *Stereotypes and Prejudice in Conflict: Representations of Arabs in Israeli Jewish Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

למרות שהערבים מקיימים יותר מגעים עם יהודים וחשופים יותר להבדלים הפנימיים באוכלוסיה היהודית, בהשוואה למגעים ולחשיפה של יהודים לערבים, הסטריאוטיפים והדימויים שהם מחזיקים בהם לא פחות שליליים. ממצא זה צריך לתקן את המיקוד בספרות המדעית ובדעת הקהל "הנאורה" על דעות קדומות של קבוצות רוב, תוך התעלמות מדעות קדומות של מיעוטים. אף על פי שניתן להצדיק את ההתעלמות הזאת בכך שדעה קדומה של קבוצת רוב היא מזיקה יותר, הרי שיחסים תקינים בין רוב ומיעוט מחייבים שלשני הצדדים יהיו דימויים מציאותיים לגבי האחר.

ניכור

ניכור הדדי הוא בלתי-נמנע בגלל הריחוק ביחסים בין ערבים ויהודים. ברם, התמונה הכוללת היא מעורבת, ולא כל-כך קודרת. אם להתחיל בנקודות האור, שני שלישים מהערבים חשים גאווה במדינה כאשר ישראל זוכה בהישג גדול כלשהו ורק שתי חמישיות מהם אינם שבעי רצון מהיותם אזרחים ישראלים (תרשים 3, לוח 7). רוב גדול גם מוכנים שיהיו להם חברים ושכנים יהודיים. מאידך גיסא, מחצית מהערבים מרגישים רחוקים מהיהודים וזרים ודחויים כאזרחים ערבים בישראל.

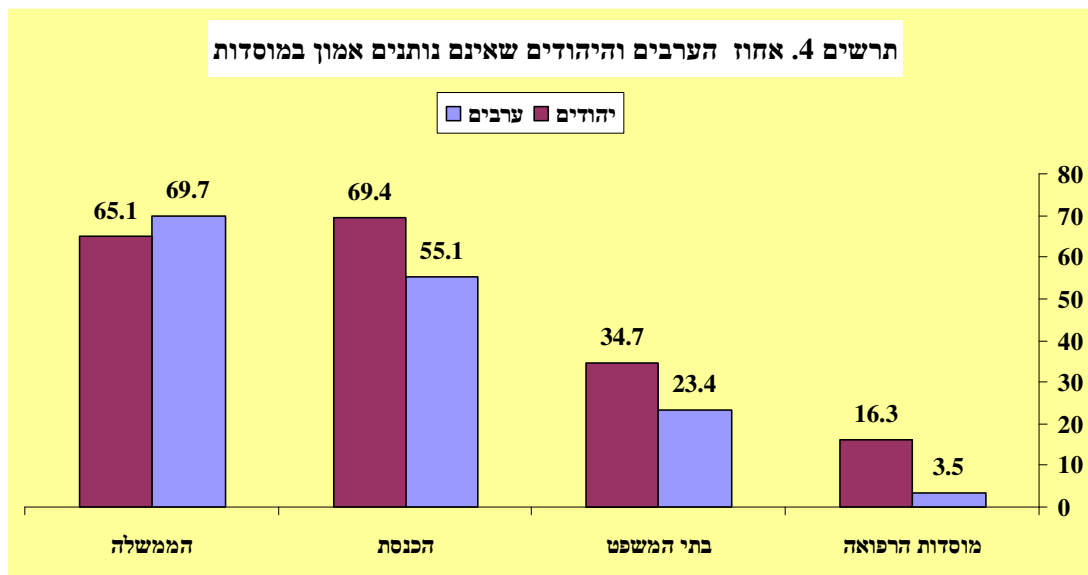

רגשות הדחיה של היהודים כלפי הערבים מאשרים ומגבירים את תחושת הניכור של הערבים. רוב של 73.5% מהיהודים מרגישים רחוקים מהערבים ו-71.8% אף נמנעים מלהיכנס ליישובים ערביים בישראל קרוב לודאי בשל פחד. כמו כן, שלישי מהיהודים אינם מוכנים שיהיה להם חבר ערבי, כמחצית אינם מוכנים שיהיה להם שכן ערבי, ולמעלה משתי חמישיות אינם מוכנים שהממונה עליהם בעבודה יהיה ערבי. עמדות אלה של היהודים מבטאות לא רק את נדירות המצבים בחברה הישראלית שבהם יהודי כפוף לממונה ערבי. התנגדותם ככל הנראה נובעת מציפייה מעוותת שבמדינה יהודית זכאים היהודים להיות עליונים על הערבים בכל התחומים, ציפייה המנוגדת הן לדמוקרטיה והן לציונות.

אי-אמון במוסדות

אי-אמון במדינה ובמוסדות הציבוריים הוא סימן רע לדמוקרטיה ולחברה. הישראלים עושים הבחנות ברורות בין המוסדות, כפי שניתן לראות ביחסם השונה למערכת הרפואה, לבתי-המשפט, לממשלה ולכנסת.

המוסדות הרפואיים זוכים לאמון הרב ביותר – רק 3.5% מהערבים ו-16.3% מהיהודים אינם נותנים בהם אמון (תרשים 4, לוח 8). הציבור הרחב מעריך את ביטוח הבריאות הממלכתי, את הסטנדרטים המקצועיים הגבוהים ואת השיעור הגבוה של רופאים לנפש בישראל, זאת למרות הקובלנות על עיכובים, הונאה ושחחד במוסדות הרפואה. אי-אמון בבתי המשפט הוא גדול יותר אך מגיע רק לרבע עד שלישי מהאוכלוסייה. היות וניהול המערכת המשפטית כרוך בשיקולים מעבר לחוות דעת מקצועיות, אין להתפלא שהיא זוכה לפחות אמון מאשר מערכת הרפואה. לעובדה שרק פחות מרבע מהערבים לעומת כשליש מהיהודים אינם נותנים אמון בבתי המשפט מעוררת פליאה, שכן מחקרים מראים שיש אפליה ניכרת במערכת אכיפת החוק נגד ערבים.¹³

יותר חמור הוא אי-האמון שרוב הערבים ורוב היהודים חשים כלפי המערכת הפוליטית. לבין למעלה ממחצית ולמעלה משני שלישים מהציבור אין אמון בממשלה ובכנסת. אין ספק שהאמון במפלגות הוא נמוך עוד יותר. הציבור חושד שהמוסדות הפוליטיים והפוליטיקאים אינם מייצגים נאמנה את העניין הציבורי אלא אינטרסים אישיים, מפלגתיים ומגזריים.

מעניין לציין שאי-האמון במוסדות מצד הערבים אינו גדול יותר, ואפילו קטן יותר, מזה של היהודים. דבר זה מעיד על "ישראליות" משותפת המשתקפת בדמיון בשירותים שמקבלים שני הצדדים ממוסדות

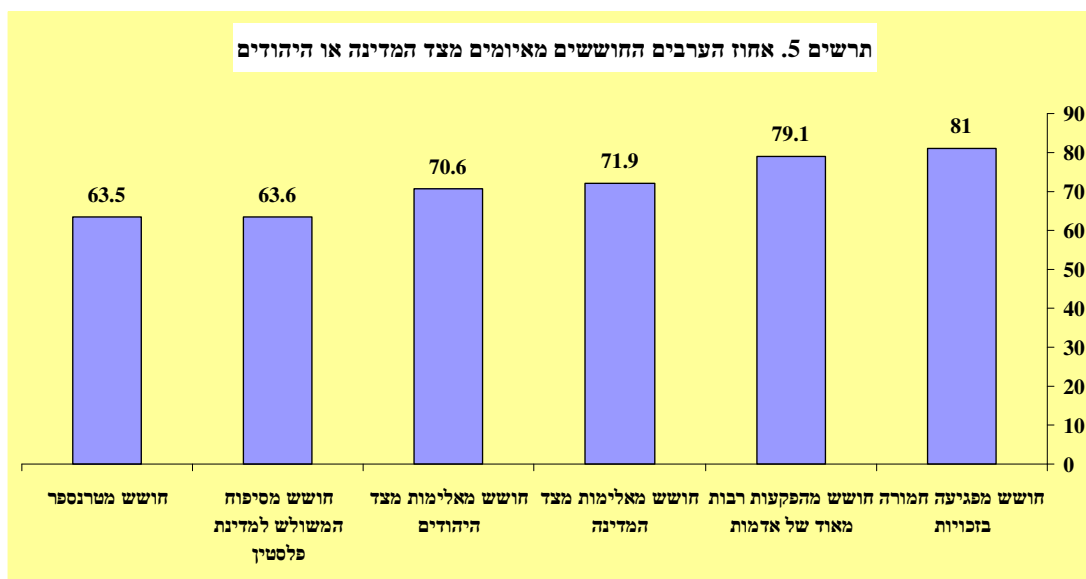
¹³ ראו: Arye Rattner and Gideon Fishman, *Justice for All? Jews and Arabs in the Israeli Criminal Justice System*, Westport, Conn.: Praeger, 1998.

הציבור. דמיון זה גם מראה שניכור הערבים מהמדינה אינו גורף ולא-מובחן אלא מעוגן ביחס השונה אליהם מצד מוסדות הציבור השונים.¹⁴

חששות מאוימים

מאפיין ייחודי של חברות שסועות לעומק הוא ההתפשטות של פחדים הדדיים בקרב בני המיעוט והרוב. החששות הנפוצים הם מפני אלימות, אובדן רכוש, סכנה ביטחונית, ערעור היציבות הפוליטית והכלכלית, הפרות חוק וסדר ומעשי חתרנות תחת אופייה ושלמותה הטריטוריאלית של המדינה. יש לצפות שגם בישראל השסועה עמוקות יהיו הפחדים גדולים, משום שהמיעוט הערבי נתפס כקשור לאויב וכמתנגד למשטר.

השכיחות והחומרה של האיומים שחשים הערבים והיהודים הן קיצוניות וגדולות מהצפוי. בין 63.5% ל-81.0% מהערבים חוששים מפני פגיעה בזכויות האזרח שלהם, הפקעות אדמה המוניות, אלימות מצד המדינה והיהודים, סיפוח המשולש לפלסטין וגירוש המוני של חלק מהאזרחים הערבים (תרשים 5, לוח 9). פחדים אלה ניזונים מזיכרון הנכבה, מהמשל הצבאי, מהפקעת האדמות הגדולה בעשור הראשון למדינה, ומהרג ערבים ביום האדמה הראשון ובמהומות אוקטובר 2000.

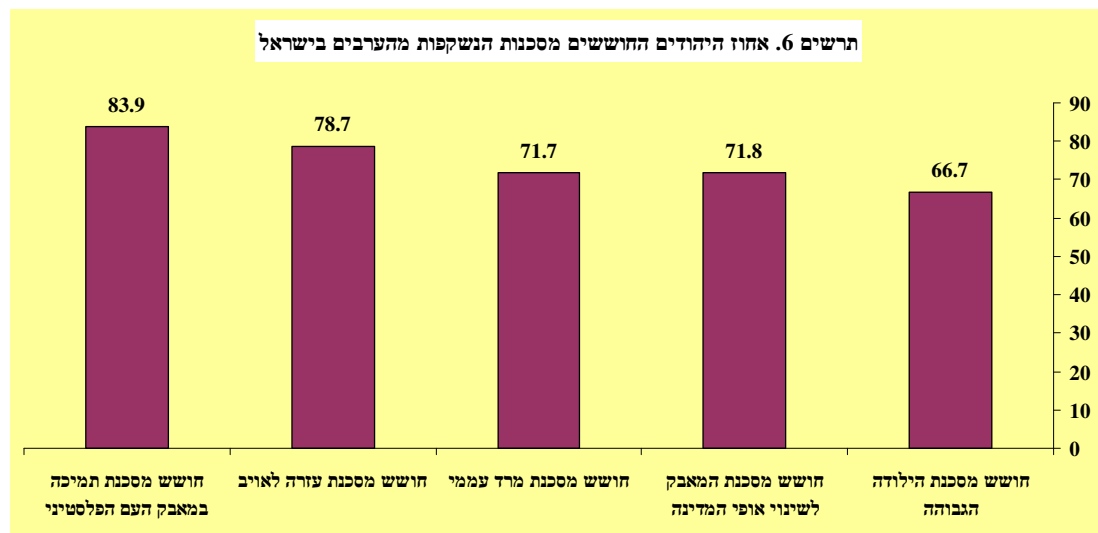

מאידך גיסא, הפקעות האדמה פסקו, השימוש באלימות פיזית נגד ערבים לאורך שנות המדינה היה מועט, מאז 1949 לא התבצע שום גירוש של אזרחים ערבים ובסך הכל שורר שקט ביחסי ערבים-יהודים. למרות זאת, למעלה משלוש חמישיות מהערבים חוששים מסיפוח המשולש למדינת פלסטין בניגוד לרצון ותשביו. רעיון זה הועלה בתקשורת אך אינו חלק ממדיניות רשמית ואף לא הועלה כהצהרה של ראשי המדינה.¹⁵ חששות הערבים מעידים על פחדים קיומיים מודחקים ועל רצון עז לנרמול מעמדם במדינה.

¹⁴ הסקרים של מדד החוסן הלאומי מראים שהערבים נותנים הרבה פחות אמון במערכת הביטחון (צה"ל, השב"כ והמשטרה) מאשר היהודים. אי-אמון זה מבטא את אי-האמון של מערכת הביטחון באזרחים הערבים.

¹⁵ בעניין זה, ראו: בן כספית ואמיר גילת, "תכנית ההתנתקות מהמשולש", מעריב, 4 לפברואר 2004. עידוד האזרחים הערבים לעזוב את הארץ הוא רעיון של מפלגות יהודיות מהימין הקיצוני דוגמת כ"ך ומולדת. רעיון זה הוצג כחלק מהסדר השאלה

היהודים מרגישים מאוימים באותה מידה. בין 66.7% ל-83.9% מהם חוששים שהערבים מסכנים את המדינה בגלל ילודה גבוהה, מאבק לשינוי אופייה היהודי, סכנת פתיחה במרד עממי, סיוע אפשרי לאויב ותמיכה במאבק של העם הפלסטיני (תרשים 6, לוח 10). כמו חששות הערבים, כך גם חששות היהודים אינם מבוססים. חלקם של האזרחים הערבים באוכלוסיה (ללא הפלסטינים במזרח ירושלים והדרוזים ברמת הגולן) בשני העשורים האחרונים התייצב סביב 16% בלבד ואין שום סיכוי שיוכפל בשני

העשורים הבאים למרות שיעור הילודה הגבוה שלהם. ברם, אין זה מפריע לפוליטיקאים מסוימים להציג את ערביי ישראל כפצצה דמוגרפית. על "סכנה" זו התריע שר האוצר וראש הממשלה לשעבר נתניהו בכנס הרצלייה בדצמבר 2003 כשאמר: "יש לנו בעיה דמוגרפית – אבל היא ממוקדת לא בערביי פלשתיין, אלא בערביי ישראל", "אם ישתלבו נפלא ויגיעו ל-35-40 אחוז, התבטלה המדינה היהודית והפכה לדו-לאומית. ואם יישארו 20 אחוז, ואפילו [שיעורם באוכלוסייה] יקטן, והיחסים יהיו נוקשים, תגרניים ואלימים, גם זה יפגע במרקם הדמוקרטי. לכן [אנו] זקוקים למדיניות שתאזן בין שני הדברים".¹⁶ הרבה פוליטיקאים, לרבות ראש הממשלה שרון, גינו הצהרה זו. ברם, סקר שנערך סמוך לכך הראה ש-71% מהיהודים מאמינים לנתניהו שערביי ישראל מהווים איום דמוגרפי ו-42% חשבו שהתבטאותו הציבורית הייתה הולמת.¹⁷

בדומה לכך, גם החששות האחרים של היהודים הם מופרכים. האזרחים הערבים לא יכולים לחזק את אופייה היהודי של המדינה כל עוד היהודים נחושים לשמור עליו. החשש מפני מרד עממי הוא חסר יסוד, משום שישראל היא מדינה חזקה ולאזרחים הערבים יש מחויבות למאבק לא-אלימים ודמוקרטי. גם שיתוף פעולה של הערבים עם האויב היה והינו מזערי ועל כך מעידה הימנעותם מלהצטרף למלחמות נגד ישראל ולשתי האינתיפאדות הפלסטיניות. למרות כל אלה, היהודים תופסים את האזרחים הערבים לא

הפלסטינית על-ידי מנהיג מפלגת הימין הרדיקלי "ישראל ביתנו". ראו: אביגדור ליברמן, האמת שלי, תל-אביב, ספרית מעריב, 2004.

¹⁶ הארץ, 18.12.2003.

¹⁷ אפרים יער ותמר הרמן, "קרוב ל-60% תומכים בהתנתקות חד צדדית", הארץ, 7.1.2004.

כמיעוט קטן ופגיע, אלא כחלק מהעם הפלסטיני, ממדינות ערב ומהעולם האסלאמי, הנחשבים כחזקים וכעוינים את זכויות היהודים ואת עצם נוכחותם באזור.

הפחדים הקיומיים שערבים ויהודים חווים פוגעים קשות ביחסים שביניהם. אלה הם חששות עמוקים, ממושכים ויציבים. דו-קיום מחייב הפגת הפחדים הללו באמצעות שינוי מדיניות, הצהרות של מנהיגים ופעולות חינוכיות.

קיפוח

כדי להמחיש את האיומים שמהם חוששים הערבים כמיעוט, הם נשאלו על קיפוחים אישיים שהתנסו בהם. כחמישית מהערבים בישראל הם ממשפחות פליטים.¹⁸ הם נעקרו מיישוביהם במהלך המלחמה בשנת 1948 והממשלה הכריזה עליהם בתור "נפקדים נוכחים" והפקיעה את רכושם. מאחר ורובם באו מכפרים ומערים שנהרסו במלחמה, הם נאלצו להתיישב ביישובים ערביים אחרים ולהתחרות עם התושבים המקומיים על אדמה ועל משאבים אחרים. הפליטים הפנימיים הללו אינם משולבים היטב בקהילות שאליהן הצטרפו וניתן לראותם כקבוצת אוכלוסיה מקופחת. למרות שעברו 58 שנים מאז העקירה, הם וצאצאיהם עדיין מקווים ודורשים לשקם את מקומותיהם ההרוסים או לפחות לקבל פיצוי הולם.¹⁹

קיפוח אחר נוגע לבעלות ולאובדן של אדמות. כשליש מהמשפחות הערביות הן חסרות קרקע (לוח 11). היות ורובן מתגוררות במגזר הערבי, אין הן יכולות להקצות אדמות לבניהן שבגיל הנישואין לשם בניית בית. בנוסף לחסרי קרקע, למעלה משתי חמישיות מהמשפחות הערביות איבדו אדמות לטובת המדינה. הן מהוות כשלוש חמישיות מכלל המשפחות הערביות שהיו בבעלותן אדמות. במילים אחרות, רוב המשפחות הערביות בעלות הקרקע סבלו מהפקעה. בשל הפקעות האדמה ההמוניות, בבעלות הערבים נותרו רק 3.5% מהאדמות במדינה ו-2.5% מכלל האדמות הנמצאות תחת שיפוט השלטון המקומי. המדינה כמעט ולא מקצה קרקעות לפיתוח מוניציפאלי וכלכלי ערבי ואינה מקימה ישובים ערביים חדשים חוץ מיישובים לריכוז הבדווים. מדיניות זו חושפת את הרגישות העצומה לאדמה מצד הערבים והטינה שהם רוחשים למדינה בשל הפקעות האדמה הגדולות.

הערבים נשאלו אם הם סבלו באופן אישי מאפליה ומפגיעות אחרות מצד המדינה או הציבור היהודי. כשתי חמישיות דיווחו על אפליה נגדם כערבים מצד מוסדות המדינה או היהודים בחנויות, במקומות עבודה, במקומות בילוי, בתחבורה ציבורית, במשטרה ובמשרדי ממשלה (לוח 12). בנוסף לכך, 19.4% גם נתקלו באופן אישי, כערבים, באיומים, בהשפלות, או במכות מצד יהודים. מעניין לציין שבמענה לאותה שאלה, 18.0% מהיהודים דיווחו שנתקלו באופן אישי, כיהודים, באיומים, בהשפלות, או במכות מצד האזרחים הערבים (לא מצד פלסטינים מהגדה המערבית ומרצועת עזה). בשים לב לעובדה שבאוכלוסיה הבוגרת יש שישה יהודים לכל ערבי, הרי שיעור היהודים שנפגעו על-ידי האזרחים הערבים הוא הרבה יותר גדול משיעור האזרחים הערבים שנפגעו על-ידי יהודים. ממצא זה מעיד לא רק על פחדי

¹⁸ בסקר 2004 שיעור יוצאי העקורים הוא 13.6% אך בכל הסקרים הקודמים הוא עומד על כחמישית.
¹⁹ הלל כהן, "הפליטים הפנימיים במדינת ישראל: המאבק על הזהות", המורח החדש מ"ג (2002): 83-101.

היהודים אלא גם על המיעוט הערבי עצמו, שהוא מיעוט לא-כניע, לא-משלים עם מעמד נחות ולא חושש מלפגוע ביהודים.

הערבים גם נשאלו אם בשלוש השנים האחרונות הם סבלו מהטרדה מצד השלטונות או פרנסתם נפגעה בשל פעולות מחאה מצידם. רק 3.1% מהערבים דווחו שהוטרדו על-ידי השלטונות ו-1.9% אמרו שפרנסתם נפגעה בשל פעולות מחאה (לוח 13). אך כשביעית מהם חוששים שפעולות מחאה מצידם יובילו להטרדה מצד השלטונות ולפגיעה בפרנסה. גברים צעירים ערבים מביעים יותר חששות מאחרים. הפער הגדול בין פגיעות בפועל לחששות מפגיעה רומז על יעילות הפיקוח על הערבים. הפיקוח הוא בררני, איננו סוחף ואיננו אקראי, אלא מופנה כנגד "עושי צרות" ולא כנגד כלל האוכלוסייה, ולכן הוא פועל היטב כגורם מרתיע.

יש גם פער ניכר בין האיזמים הקיצוניים שהערבים מרגישים בתור קולקטיב לבין התנסותם האישית באפליה, בפגיעות, בהטרדה פוליטית ובסבל כלכלי. פער זה מראה שהערבים מרגישים הרבה יותר מרוצים ובטוחים כיחידים מאשר כקבוצה. על אף האפליה והקיפוחים שערבים סובלים מהם כבני מיעוט, הם מסתדרים בחברה הישראלית. חששותיהם הגדולים יותר סובבים על הזכויות וההישגים שלהם כמיעוט. בתור מיעוט לאומי, הם חשים מוגבלים ומאוימים על-ידי האופי, האידיאולוגיה, המטרות והמדיניות של המדינה היהודית.

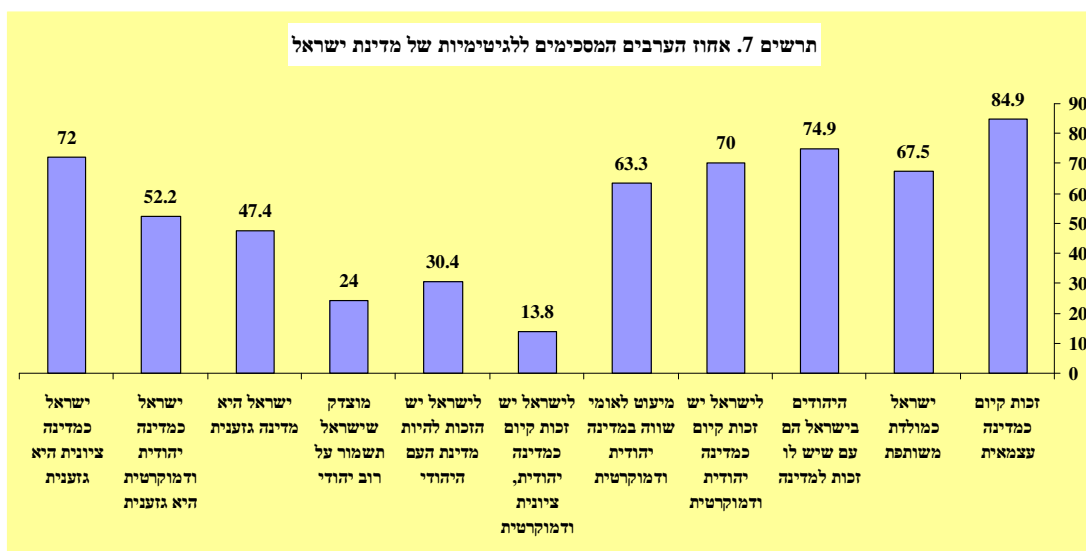
לסיכום, קיים ניכור רב בקרב שני הצדדים. הערבים שואפים לשילוב; הם גאים בהישגים הגדולים של המדינה ומרוצים מאזרחותם הישראלית. היהודים מוכנים לאפשר לערבים להשתלב בתחומים מסוימים, אך אינם רוצים אותם בבתי-ספר יהודיים, בשכונות יהודיות ובקואליציות ממשלתיות. המכשולים המעכבים את שילוב הערבים ופיתוח יחסים טובים עם יהודים כוללים דימויים שליליים, אי-אמון בסיסי, פחדים קיומיים וסבל מאפליה ומפגיעות אישיות.

לגיטימיות של דו-קיום

הסוגיה החשובה ביותר מכלל הסוגיות השנויות במחלוקת בין ערבים ויהודים היא שאלת הלגיטימיות של דו-קיום. זוהי שאלה קשה לשני הצדדים משום שהמיעוט הערבי הוא חלק מהעם הפלסטיני ומהאומה הערבית שבמשך עשרות שנים נלחמו נגד ההקמה והקיום של מדינה יהודית. האם האזרחים הערבים מקבלים את זכות הקיום של המדינה? האם הם מכירים בזכותה להיות מדינה יהודית? האם הם משלימים עם יעדיה הציוניים? והשאלות לגבי היהודים הן: האם היהודים מוכנים לקבל את זכות קיומו של מיעוט ערבי בקרבם? האם הם מכירים בזכות הקיום של מיעוט לאומי ערבי-פלסטיני בעל זכויות שוות?

עבור הערבים שאלת הלגיטימיות היהודית מתחלקת לשלושה חלקים: הלגיטימיות של עצם קיום מדינת ישראל, הלגיטימיות של מדינה יהודית ודמוקרטית והלגיטימיות של מדינה ציונית. מהסקר עולה שהערבים מקבלים את עצם קיום המדינה ואת אופייה כמדינה יהודית ודמוקרטית, אך שוללים אותה כמדינה ציונית. רוב מכריע של 84.9% מהערבים מסכימים ש"לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה עצמאית שבה חיים יחד יהודים וערבים" (תרשים 7, לוח 14). הניסוח של השאלה הזאת

והשאלות האחרות על לגיטימיות של ישראל בתור מדינה עצמאית מראה שהערבים מכירים בזכות זו בתנאי שישראל תיסוג לגבולות 1967 (הם שוללים לחלוטין את רעיון ארץ-ישראל השלמה) ותאפשר להם להמשיך לחיות בה. קבלת ישראל כמדינה על-ידי האזרחים הערבים היא הרבה יותר משמעותית מאשר הכרה בעובדת הקיום של ישראל או ראיית ישראל כגזרת גורל שיש להשלים עימה, כמו במקרה של מצרים וירדן שחתמו על חוזה שלום עם ישראל. עבור רוב האזרחים הערבים פירוש הדבר הוא שהם רוצים להיות חלק מישראל ואינם שותפים לחלום של פלסטינים לא-ישראליים וערבים ממדינות ערב שישראל תיעלם מהמפה.

הדרגה השנייה והאמצעית של לגיטימיות בעיני האזרחים הערבים היא קבלת זכות ישראל להתקיים כמדינה יהודית ודמוקרטית כפי שהיא מכריזה על עצמה. אכן רובם מכירים בזכות זו. רוב מוצק של 70.0% הם בדעה ש"לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים" (לוח 15). גם הכרה זו מותנית בכך שישראל תיסוג לגבולות 1967 ותרשה להם לחיות בה כאזרחים.

הדרגה השלישית והמרבית של לגיטימיות היא קבלת ישראל כמדינה ציונית. הערבים דוחים זכות זו. רק מיעוט קטן של 13.8% מהם סבורים ש"לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית, ציונית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים" (לוח 16). הם חווים את הציונות כאפליה וכהזרה נגדם. רוב הערבים בסקר שוללים את זכות ישראל להיות מדינה ציונית. בעוד ש-96.5% מהיהודים עומדים על כך ש"ישראל צריכה לשמור על רוב יהודי", רק 24.0% מהערבים מסכימים ש"מוצדק שישראל תשמור על רוב יהודי". רוב הערבים מתייגים את התנועה הציונית, את האידיאולוגיה הציונית ואת המדינה הציונית כגזעניות. למשל, רוב גדול של 72.0% אומרים ש"ישראל כמדינה ציונית שבה חיים יחד יהודים וערבים היא גזענית" (לוח 17).

הממצא לפיו מעטים הערבים השוללים את עצם קיום המדינה אך רובם מקבלים אותה כמדינה יהודית ודמוקרטית הוא מפתיע וראוי לציון. הכרה ערבית זו ניתנת ארבע שנים לאחר מהומות אוקטובר 2000 וחרף המשך אינתיפאדת אל-אקצה שהערבים מזדהים עימה. נראה שהערבים עשו כברת דרך ארוכה

בהכירם לא רק בשלמות הפוליטית והטריטוריאלית של מדינת ישראל, אלא גם באופייה כמדינה יהודית ודמוקרטית. עם זאת, הכרה זו מוגבלת לישראל שבתחום הקו הירוק בלבד ונשללת מישראל כמדינה ציונית. בהכירם בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, עברו האזרחים הערבים רף גבוה של לגיטימיות של דו-קיום. המעבר לרף הבא, של הכרה בישראל כמדינה ציונית, נראה בלתי-אפשרי מבחינת רוב האזרחים הערבים, למעט הדרוזים וחלק מן הנוצרים והמוסלמים.

נראה שהערבים עושים הבחנה חדה בין מדינה יהודית ומדינה ציונית. בעיניהם, למדינה יהודית יש רוב יהודי ולמדינה ציונית יש חוק שבות ומדיניות לשימור ולהגדלה של הרוב היהודי. במדינה יהודית היהודים הם רוב מספרי, בעוד שמדינה ציונית היא מדינתו של כלל העם היהודי (יהודים בישראל ובתפוצות). במדינה יהודית שוויון בין האזרחים היהודים והערבים, בעוד שבמדינה ציונית מוענקות זכויות-יתר ליהודים. מדינה יהודית מפתחת את הארץ למען כל תושביה, בעוד שמדינה ציונית מקיימת מדיניות התיישבות המובילה להתנחלות יהודים בכל שטחי הארץ ולדחיקת רגלי הערבים. במדינה יהודית כל האזרחים קובעים את גורל המדינה ואילו במדינה ציונית ניטלת זכות הערבים להשתתף בהכרעות גורליות על גבולות המדינה, על אופי משטרה ועל יעדיה. מסיבה זו עונים הערבים בשלילה על כל שאלה בסקר שבה מופיעה המילה "ציונות" בכל צורה שהיא. עבורם "ציונות" היא אפליה, הדרה, גזענות ודחיקה לשוליים. זוהי מילה עד כדי כך טעונה שכמעט בלתי אפשרי לנהל דיון ענייני בין ערבים ליהודים על המשמעויות וההשלכות של הציונות לחייהם במדינה.

בעיני היהודים אין ערך להבחנת הערבים בין מדינה יהודית ומדינה ציונית ולקבלתם את ישראל כמדינה יהודית. היהודים רוצים שישראל תהיה ותתקבל כמדינה ציונית על-ידי האזרחים הערבים כפי שהיא אכן מוכרת בעולם הרחב. עבורם, הערבים הם מתנגדי משטר כי הם שוללים את הציונות. היהודים מצפים מהערבים להשלים עם מעמדם כמיעוט במדינה שאופייה נקבע וימשיך להיקבע על-ידי היהודים כקבוצת הרוב. היהודים אינם רואים הבדל בין ישראל כמדינת לאום יהודית ודמוקרטית לבין מדינת לאום מערבית אחרת כי בכול מדינת לאום הרוב מעצב את הלשון, את התרבות, את הסמלים, את החוקים ואת המדיניות של המדינה, ואין בכך משום סתירה עם הדמוקרטיה.²⁰ בית המשפט העליון נתן ביטוי להשקפה זו באחת מפסקותיו: "קיומה של מדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי אינו שולל את אופייה הדמוקרטי, כפי שצרפתיותה של צרפת אינה שוללת את אופייה הדמוקרטי".²¹

אי ההבחנה או ההתנגדות להבחנה בין "מדינה יהודית ודמוקרטית" ל"מדינה ציונית" יכולה להאיר את הויכוח הציבורי על החוקה. המכון הישראלי לדמוקרטיה, יוזם "החוקה בהסכמה", ערך בספטמבר 2004 סקר מייצג של הערבים בישראל, שמצא כי 77.4% מהנשאלים אמרו שבמשאל עם היו מצביעים בעד "חוקה שמגדירה את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית המבטיחה שוויון זכויות מלא לערבים". רוחאנה שולל את הצעת החוקה בטענה שהיא גובשה ללא שיתוף הערבים וללא הסכמתם וכופה ומנציחה

²⁰ בספרם מציגים יעקובסון ורובינשטיין את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית בתור מדינת לאום מערבית לכל דבר תוך הצנעה או התעלמות ממאפייניה ויעדיה הציוניים שהם חריגים ובלתי-מידתיים בהשוואה לכל מדינה מערבית אחרת. ראו: אלכסנדר יעקובסון ואמנון רובינשטיין, ישראל ומשפחת העמים: מדינת לאום יהודית וזכויות אדם, ירושלים: שוקן, 2003.
²¹ בית-המשפט העליון, "ערעור בחירות מס' 1/88", פסקי דין, כרך מ"ב, חלק רביעי, עמ' 177-197, 1988, הציטטה היא מעמ' 189.

משטר לא-דמוקרטי ("מדינה יהודית ודמוקרטית") על הערבים. הוא מפרש את ממצא הסקר כך: "דרך אחת להבין את הממצא הזה היא שישראל המבטיחה שוויון מלא לערבים תהייה מדינה דמוקרטית במהותה, ויהודית בשל עובדת קיום הרוב היהודי בה, שישלוט על אופייה. אין לבלבל מסר זה עם קבלה של ישראל כמדינה יהודית במהותה (או מדינת העם היהודי), שנהנית רק מכמה מאפיינים דמוקרטיים". לפי פרשנות זו, הערבים מקבלים את ישראל כמדינה יהודית, אך לא כמדינה ציונית ("מדינה יהודית במהותה"). לחיזוק פרשנותו מציג רוחאנה נתונים מסקר שערך מדה-המרכז הערבי למחקר חברתי יישומי, המראים בבירור שהערבים שוללים את מאפייניה של ישראל כמדינה ציונית, וכך הוא מסביר ומסיק: "הקונטקסט הרחב יותר שסיפק הסקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה, והנתונים הנוספים שסיפק מדה-אלכרמל, מסייעים להגיע לפירוש תקף של הממצאים: אם תבטל ישראל את חוק השבות, תפסיק את ההגירה היהודית, תקבל אחריות על בעיית הפליטים ותכיר בזכות השיבה, תספק שוויון מלא לאזרחים הערבים בשורה ארוכה של נושאים ותהפוך למדינת כל אזרחיה, אזי יהיו רבים מהם מוכנים להשלים עם הגדרת המדינה כ'יהודית ודמוקרטית'".²² לפי הסבר זה הערבים יהיו מוכנים לקבל את ישראל כמדינה יהודית אם תחדל להיות ציונית.

ברם, רוחאנה ועימו רוב היהודים והערבים המשתתפים בויכוח על החוקה ובשיח הציבורי על צביון המדינה אינם מוכנים להבחין בין מדינה יהודית למדינה ציונית. אכן אובייקטיבית קשה לעשות את ההבחנה כי המאפיינים הציוניים שזורים וטבועים בתוך המאפיינים היהודיים. היהודים מסרבים לעשות את ההבחנה כי קל להם יותר להצדיק את האופי היהודי של המדינה מאשר את אופייה הציוני. עקרון העל ב"חוקה בהסכמה" של המכון הישראלי לדמוקרטיה, למשל, הוא כינון המשטר כמדינה ציונית, מעל ומעבר למדינה יהודית ודמוקרטית. הדוברים הערבים בויכוח אינם עושים את ההבחנה משום שהם שוללים את ישראל לא רק כמדינה ציונית אלא גם כמדינה יהודית, כי אם ישראל תעשה את מה שנדרש ממנה לעשות על-פי רוחאנה היא תחדל להיות גם כמדינה יהודית (על ידי ביטול חוק השבות והענקת זכות השיבה לפליטים הפלסטינים).²³ במקום מדינה יהודית ודמוקרטית, הם ותומכיהם הפוסט-ציונים רוצים ברובם מדינה דו-לאומית ורק מיעוטם מעדיפים דמוקרטיה אזרחית, ליברלית, אינדיווידואלית.²⁴

בהקשר זה יש להזכיר שתי תגובות לממצאי מדד 2004 בעניין הכרת הערבים בזכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. רובינשטיין מקדם בברכה את הממצא שערבים מכירים בזכות זו,

²² נדים רוחאנה, "חוקה בהסכמה: הסכמה של מי?", גיליון עדאלה האלקטרוני מס' 7 (נובמבר 2004): 1-6, המובאות מעמ' 6-4.

²³ העדר הבחנה כזו מופיע לא רק במאמר של רוחאנה אלא גם בתגובה של המכון הישראלי לדמוקרטיה למאמר ולתגובת-הנגד של רוחאנה. ראו: עמיר אברמוביץ, "חוקה בהסכמה – כולל, כמובן, הסכמת ערביי ישראל: תגובה למאמר 'חוקה בהסכמה: הסכמה של מי?' מאת פרופ' נדים רוחאנה", גיליון עדאלה האלקטרוני מס' 8 (דצמבר 2004): 1-2; נדים רוחאנה, "המכון היהודי לדמוקרטיה אתנית", גיליון עדאלה האלקטרוני מס' 9 (ינואר 2005): 1-2.

²⁴ קימרלינג, למשל, מוכן לקבל את ישראל כמדינה יהודית רק ברמה הצהרתית נטולת-ערך. לנוסח "חוקה בהסכמה" והסברים, ראו: המכון הישראלי לדמוקרטיה, חוקה בהסכמה: הצעת המכון הישראלי לדמוקרטיה בהנהגת השופט מאיר שמגר, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2005, <http://www.idi.org.il/hebrew/article.asp?id=2668>; לביקורות נגדה בהקשר הערבי-היהודי, ראו: ברוך קימרלינג, "חוקה שתהיה לחוכא ואיטלולא", גיליון עדאלה האלקטרוני מס' 9 (ינואר 2005): 1-4; אייל גרוס, "חוקה בהסכמה של מי ועל חשבון מי?", גיליון עדאלה האלקטרוני מס' 9 (ינואר 2005): 1-5; חסן ג'בארין, "זכויות קולקטיביות ופיוס בכינון חוקה: המקרה הישראלי", גיליון עדאלה האלקטרוני מס' 12 (אפריל 2005): 1-8.

למרות שאין בכך משום הכרה בישראל כמדינה ציונית.²⁵ לעומתו, רכס רואה את ההבחנה כמלאכותית ומטיל ספק ברלבנטיות שלה. הוא מסביר שקבלת זכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית בעיני הערבים פירושה "מדינה שדת הרוב היא היהדות ותו לא" ו"השלמה והכרה דה-פקטו בקיומה של ישראל כמדינה יהודית. הנתונים משקפים הסתגלות מצד הערבים לעובדה קיימת שספק אם אפשר לשנותה".²⁶ חיזוק לעמדתו זו הוא מוצא בהעדר הבחנה בין מדינה יהודית וציונית בקרב האליטות הערביות.

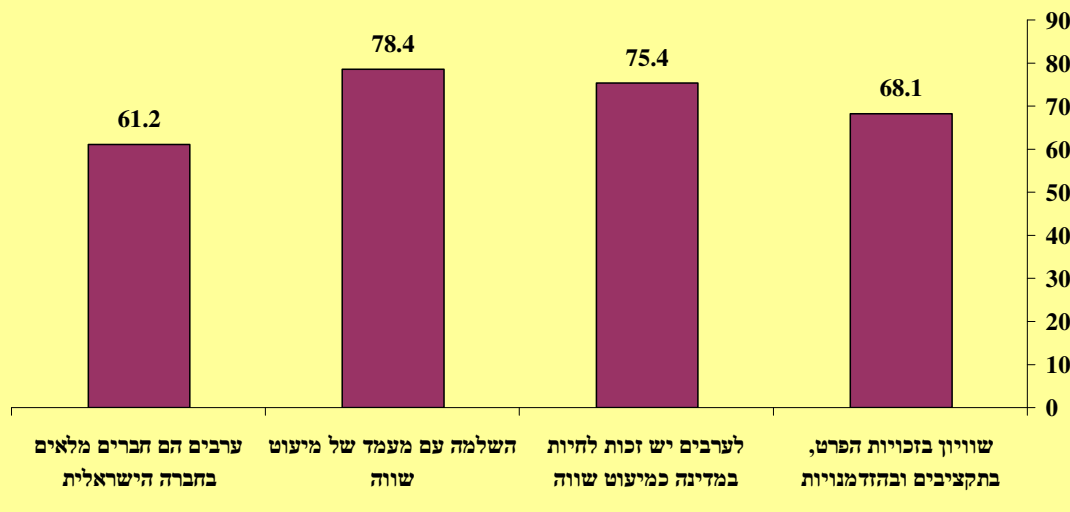
אם הפרשנות הצרה של רוחאנה ורכס למשמעות הממצא של מדד 2004 והמדד המקביל של סקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, שהערבים מקבלים את זכותה של ישראל להתקיים כמדינה יהודית ודמוקרטית רק כעובדה של היות היהודים רוב דמוגרפי רוב דתי או ככורח מציאות ותו לא, איך אפשר להסביר את הממצא שרוב הערבים גם מסכימים ש"הפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים ויורשו לחזור למדינת פלסטין בלבד"? (על כך מייד להלן). נראה שיש מרכיב מסוים של לגיטימיות שהציבור הערבי מאמץ בהדרגה מתוך ריאליזם, ולא מתוך חשיבה אידיאולוגית מסודרת המאפיינת את האליטות הערביות.

בעיני היהודים שאלת הלגיטימיות של המיעוט הערבי מתחלקת לשני חלקים: לגיטימיות אזרחית ולגיטימיות לאומית. לגיטימיות אזרחית פירושה שהיהודים מכירים בזכות הערבים לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות, ואילו לגיטימיות לאומית משמעותה הכרה בזכותם להיות מיעוט לאומי פלסטיני עם זיקה מפורשת לעם הפלסטיני. רוב היהודים מקבלים את הלגיטימיות האזרחית אך לא את הלגיטימיות הלאומית של הערבים. הכרה בלגיטימיות האזרחית של הערבים מתבטאת בכך שרוב של 75.4% מהיהודים מסכימים ש"לאזרחים הערבים יש זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות" ורוב של 68.1% מסכימים ש"בין האזרחים הערבים והיהודים צריך להתקיים שוויון בזכויות הפרט, בתקציבי הממשלה ובהזדמנויות להשכלה ולתעסוקה" (תרשים 8, לוח 18).

²⁵ אמנון רובינשטיין, "פתח של תקווה", דו-עט 7: 16.

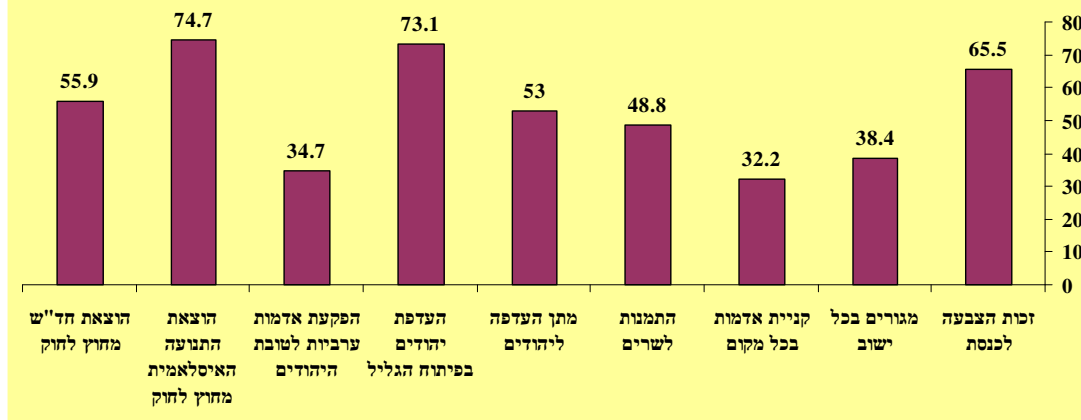
²⁶ אלי רכס, "הפרדה בין יהדותה של המדינה לציוניותה אינה חדשה", דו-עט 7: 16-17.

תרשים 8. אחוז היהודים המסכימים ללגיטימיות אזרחית של מיעוט ערבי בישראל

עם זאת, הלגיטימיות האזרחית שהיהודים מעניקים למיעוט הערבי היא מסוייגת. שיעור היהודים המסכימים לאפשר לאזרחים הערבים להצביע לכנסת רק 65.5%, להתמנות לשרים הוא רק 48.8%, לגור בכל ישוב שירצו הוא רק 38.4% ולקנות אדמות בכל מקום שירצו הוא רק 32.2% (תרשים 9, לוח 19). בית המשפט העליון פסק נגד הגבלות במגורים וברכישת אדמות,²⁷ אך הציבור היהודי חושב אחרת.

תרשים 9. אחוז היהודים המסכימים למתן זכויות לערבים ולהגבלת זכויותיהם

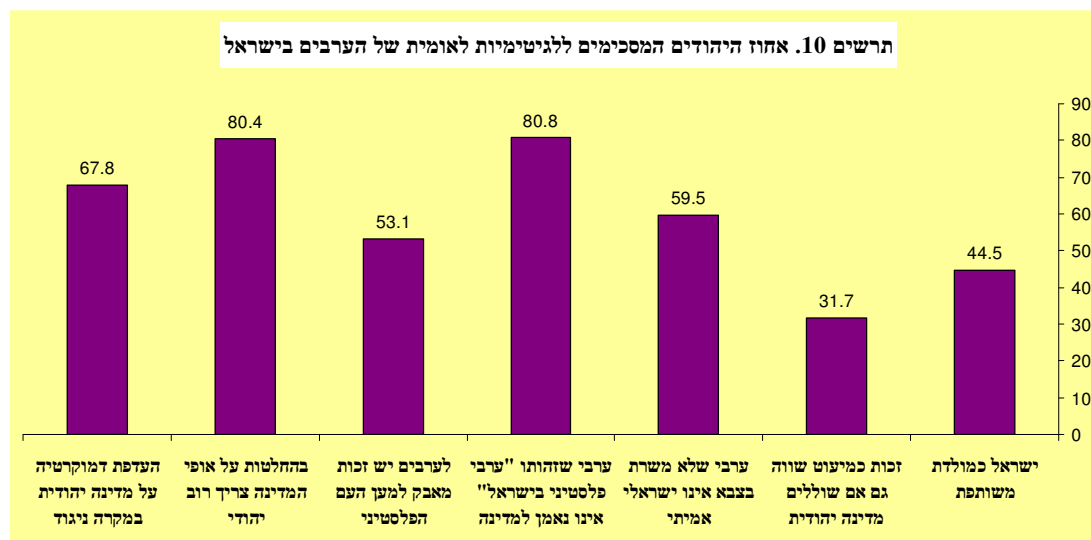

יתרה מזו, יותר ממחצית היהודים מצדדים במתן העדפה מסוימת ליהודים על פני האזרחים הערבים ושלושה רבעים בעד העדפת יהודים בפיתוח הגליל (לוח 20). אי הסובלנות הפוליטית של היהודים מגיעה לשיאה כאשר 55.9% מהם מסכימים שהמדינה צריכה להוציא את חד"ש מחוץ לחוק, למרות שזוהי מפלגה ותיקה, ערבית-יהודית באופן רשמי הפועלת למען דו-קיום ערבי-יהודי.²⁸

²⁷ בית-המשפט העליון, בג"צ 6698/95, עאדל ואימאן קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, משרד הבינוי והשיכון, מועצה מקומית טל-עירון, הסוכנות היהודית לא"י, קציר-האגודה השיתופית להתיישבות קהילתית בשומרון בע"מ והתאחדות האיכרים לישראל, ניתן ביום 8.3.2000. במטרה לסכל החלטה זו של בית המשפט העליון, הגיש ח"כ הנדל הצעת חוק המתירה הקמת יישובים של עד 500 משפחות ללאום אחד (הכוונה ליהודים) בלבד. ההצעה, שאליה התנגדה הממשלה ושהוגדרה כגזענית על-ידי מפלגות השמאל, נפלה בהצבעה של 38 כנגד 40 (הארץ, 2.12.2004).

²⁸ מספר עמותות ערביות עוקבות אחר גזענות יהודית ומדיניות מפלה בישראל ומפרסמות דוחות שנתיים על כך. ראו, בין השאר, דוח עמותת סיכוי, www.sikkuy.org.il; גזענות בישראל 2004, מרכז מוסאוא,

הדרגה האחרת והתובענית של לגיטימיות של דו-קיום עם הערבים היא קבלה יהודית של הערבים בתור מיעוט ערבי-פלסטיני בעל זכויות לאומיות. רוב היהודים שוללים זכויות לאומיות מערבים. רק 44.5% מהיהודים מסכימים ש"הארץ בין הירדן לים היא מולדת משותפת לערבים וליהודים" (תרשים 10, לוח 21). רק מיעוט של 31.7% מהיהודים מסכימים ש"לאזרחים הערבים יש זכות לחיות במדינה

כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות, בין אם הם מקבלים או לא מקבלים את זכות ישראל להיות מדינה יהודית". בדומה לכך, רוב גדול של 80.8% מהיהודים מזדהים עם ההשקפה ש"אזרח ערבי שמגדיר את עצמו כ'ערבי פלסטיני בישראל' לא יכול להיות נאמן למדינה ולחוקיה". רוב גדול של 80.4% מהיהודים גם מקבלים את הגישה לפיה "בהחלטות על אופי המדינה וגבולותיה צריך להיות רוב מקרב היהודים ולא מספיק רוב מכלל האזרחים". מעמדות אלה ואחרות עולה שהיהודים רואים את ישראל כמולדתם ותובעים זכויות לאומיות בלעדיות עליה, ולכן מוכנים להעניק לערבים זכויות אזרח וזכויות קיבוציות לשוניות, תרבותיות ודתיות בלבד, אך לא זכויות לאומיות. מנקודת המבט של היהודים, זכות הקיום של הערבים כמיעוט שווה במדינה מותנית בויתור מצידם על זכויות לאומיות על הארץ, בביטול נאמנותם לעם הפלסטיני, בהכרתם בזכויות הלאומיות הבלעדיות של היהודים על המדינה ובקבלתם את ישראל כמדינתו של העם היהודי המגשימה בישראל את מטרות הציונות.

מאזן הלגיטימיות של הדו-קיום הוא מעורב. הערבים עשו צעד גדול בהכרתם בישראל בתור מדינה נפרדת ובתור מדינה יהודית ודמוקרטית, אך הכרה זו עדיין אינה מתיישבת עם השקפת היהודים שישראל הינה וצריכה להיות גם מדינה ציונית. היהודים מקבלים, אם כי בהסתייגות, את הערבים כמיעוט אזרחי, אך לא כמיעוט ערבי-פלסטיני הראוי לחוש ולפעול בתור חלק בלתי-נפרד מהעם הפלסטיני ושיש לו את הזכות במדינה דמוקרטית להתנגד למטרות הציוניות של ישראל.²⁹

Israel and the <http://www.mossawacenter.org/he/reports/2004/06/040601.pdf>; מד"ה, דוח שנתי, 2004.

29. ראו ניתוח של הזכויות הקיבוציות של הערבים בישראל: אילן סבן, "הזכויות הקיבוציות של המיעוט הערבי-פלסטיני: היש, האין ותחום הטאבו", עיוני משפט כ"ו (1) (2002): 241-319; אמל ג'מאל, "על מוסריות הזכויות הקולקטיביות של הערבים בישראל", גליון עדאלה האלקטרוני מס' 12 (אפריל 2005): 1-9.

הסכסוך הישראלי-הפלסטיני

המיעוט הערבי התהווה על-ידי הסכסוך היהודי-הפלסטיני ועודנו מהווה חלק בלתי-נפרד מסכסוך זה. הסכסוך היה וממשיך להיות המחלוקת העמוקה ביותר בין האזרחים הערבים והיהודים. לשני הצדדים יש נרטיבים ופטרונות שונים לסכסוך, וכל צד רואה את עצמו כקורבן ואת הצד האחר כתוקפן. הנרטיב הערבי-ישראלי תואם את הנרטיב הפלסטיני ואילו הנרטיב היהודי הוא ציוני. לפי הנרטיב הפלסטיני, היהודים הם מתיישבים קולוניאליים, שהתנחלו בפלסטין שאין להם שום זכויות עליה, נישלו את הפלסטינים והפכו אותם לפליטים, והקימו מדינה יהודית גזענית על חשבון העם הפלסטיני. מאידך גיסא, לפי הנרטיב הציוני, ליהודים יש זכויות היסטוריות ודתיות על ארץ ישראל. הם ברחו מהאנטישמיות האירופית, חזרו למולדתם, ופיתחו את הארץ למען כל תושביה. הם נתקלו בדחייה ובאלימות קשות מצד הפלסטינים, אך הצליחו לשרוד ולייסד מדינה יהודית ודמוקרטית תוך השארת האופציה של מדינה פלסטינית נפרדת פתוחה.

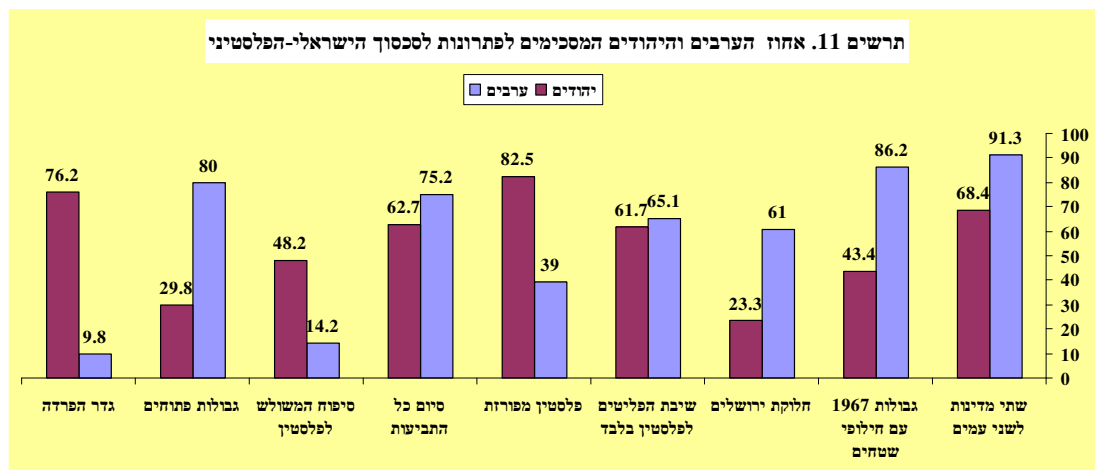
הנרטיבים הללו עדיין מפלגים עמוקות את הערבים ואת היהודים בישראל. רוב של כ-70% מהערבים ומהיהודים סבורים שהצד האחר הוא האשם העיקרי בסכסוך היהודי-הפלסטיני הממושך (לוח 22). בין שני שלישים לשלושה רבעים מאשימים את הצד שכנגד בנכבה (האסון שפקד את הפלסטינים ב-1948).³⁰ אך לנתונים אלה יש גם משמעות אחרת והיא שבין רבע לשליש מכל צד דוחים את הנרטיב המקובל על בני עמם. נראה שחלה שחיקה מסוימת בנרטיבים הלאומיים הללו והולכת וגדלה הפתיחות לרעיון ששני הצדדים נושאים באחריות ובאשמה לסכסוך הדמים ביניהם.

הערבים והיהודים נחלקים באופן חריף על הפטרונות לסכסוך הישראלי-הפלסטיני. רוב ערביי ישראל, בהשפעת המפלגה הקומוניסטית החל משנות השבעים הראשונות, אימצו את הרעיון של חלוקת הארץ לשתי מדינות, אך רוב היהודים התנגדו לכך עד לשנות האלפיים. סוגיית חלוקת הארץ לשם השגת שלום הייתה והינה סלע המחלוקת העיקרי בין מפלגות הימין ומפלגות השמאל. הימין שלט במדינה ברוב השנים מאז המהפך הפוליטי ב-1977 והשיג תמיכה מרוב הציבור היהודי לרעיונותיו, שכללו את ארץ-ישראל השלמה, את ההתנחלויות ביהודה ובשומרון, את ירושלים המאוחדת, את אי-החזרה לגבולות 1967 ואת אי-הקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל. האידיאולוגיה הזאת הושתתה על הקונצפציה שהפלסטינים לא ישלימו עם מדינה יהודית וכי רק בכוח צבאי ובברית עם המעצמות יכולה ישראל להתקיים. הסכמי אוסלו היו פריצת דרך היסטורית שבמסגרתם ממשלת ישראל וראשי אש"ף הכירו בזכויות הלאומיות של הצד האחר, קיבלו את עקרון חלוקת הארץ והסכימו שיישוב הסכסוך ייעשה על-ידי משא ומתן במקום בדרכי אלימות. אך הסכמי אוסלו הוקעו על-ידי הימין כלא-לגיטימיים מכיוון שלא נתמכו על-ידי רוב יהודי ולממשלת רבין לא היה הכוח הפוליטי להפסיק את הבנייה בהתנחלויות או לפרקן ולהגיע להסדר שלום עם הפלסטינים. הדשדוש הפוליטי נמשך ובסתיו 2000 הונחתה על תהליך השלום

³⁰ על הנכבה בזיכרון הקולקטיבי של הפלסטינים והערבים בישראל, ראו: Hillel Frisch, "Ethnicity or Nationalism? Comparing the Nakba Narrative among Israeli Arabs and Palestinians in the West Bank and Gaza", *Israel Affairs* 9, 1-2 (2003): 165-186; Ahmad Sa'di, "Catastrophe, Memory and Identity: Al-Nakbah as a Component of Palestinian Identity", *Israel Studies* 7, 2 (Summer 2002): 175-198.

שתי מהלומות קשות – התמוטטות שיחות קמפ דייוויד על הסדר קבע בין ממשלת ברק לבין ראשי הרשות הפלסטינית והתפרצות האינתיפאדה השנייה, שהייתה יותר אלימה והרסנית מקודמתה. הטלת מלוא האשמה על הפלסטינים גרמה לאכזבה עמוקה מהפלסטינים בקרב השמאל הציוני ולהתפשטות האמונה בציבור היהודי שאין לישראל שותף פלסטיני לתהליך שלום, שיש להשתמש בכוח לבלימת הטרור ושיש להיפרד מהפלסטינים באופן חד-צדדי. שתי ממשלות הימין בראשות שרון הנהיגו מדיניות היפרדות שהתבטאה בדיכוי צבאי של האינתיפאדה, בבניית גדר, בנסיגה חד-צדדית מעזה ובהימנעות מניהול משא ומתן על שלום עם הפלסטינים. הציבור היהודי תמך בגוש הימין אך בהשפעת מדיניות ההיפרדות של ממשלות הימין זו בעמדותיו למרכז ואפילו שמאלה. האינתיפאדה השנייה המאיסה את הפלסטינים על היהודים עד כדי כך שהיו מוכנים לשלם מחיר יותר גבוה עבור הינתקות מהם. ככל שאינתיפאדה נמשכה, כך היה הציבור היהודי מוכן לעשות יותר ויתורים טריטוריאליים ומדיניים לפלסטינים כדי להיפרד מהם, בלי להשתכנע בצדקת העמדה הפלסטינית בסכסוך ובלי לרצות לעשות פיוס איתם.³¹

הסקרים מראים בבירור שבשנת 2004 רוב מקרב שני הצדדים מקבלים את הפתרון של שתי מדינות לשני עמים, ומסכימים ששיבת הפליטים תוגבל לפלסטין בלבד ושתביעות שני העמים יסתיימו לאחר שיושג הסכם שלום ביניהם (תרשים 11, לוח 23). זוהי הסכמה חשובה. מצד אחר, יש עדיין אי-הסכמה, אם כי לא קיטוב, על גבולות, על חלוקת ירושלים, על פירוז המדינה הפלסטינית ועל גדר ההפרדה. למשל,

רק עשירית מהערבים לעומת שלושה רבעים מהיהודים תומכים בגדר ההפרדה. הערבים מתנגדים לגדר ההפרדה כי בעיניהם אינה גדר ביטחון אלא חומה המפרידה בינם לבני עמם, מנשלת חלק נוסף מהפלסטינים מאדמתם ומקשה על הקמת מדינה פלסטינית בשטחים שמעבר לגבולות 1967. סוגיה צדדית לסכסוך אך מרכזית לגבי הערבים בישראל היא העברת חלק מהישובים הערביים במשולש למדינה פלסטינית עתידית כדי להקטין את המיעוט הערבי ולמלא את הצורך בפיצוי הפלסטינים באדמות עבור סיפוח לישראל של גושי התנחלויות שמעבר אך בסמיכות לקו הירוק. רק 14.2% מהערבים ו-48.2%

³¹ השינויים בעמדות הציבור היהודי השתקפו היטב ב"מדד השלום" מאז 1994 (ראו: אתר האינטרנט של המדד: <http://spirit.tau.ac.il/socant/peace>). לדיון עם פרספקטיבה היסטורית בתהליך השלום, ראו: ברוך קימרינג ויואל מגדל, *הפלסטינים – עם בהווה וצרותו*, ירושלים: כתר, 1999. על מגמות שינוי בעמדות הציבור, ראו: Asher Arian, *Israeli Public Opinion on National Security 2003*, Tel Aviv: Jaffe Center for Strategic Studies, Tel Aviv University, 2003; Jacob Shamir and Michal Shamir, *The Anatomy of Public Opinion*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2000.

מהיהודים צידדו בהסדר זה.³² מפתיע שאין רוב יהודי מוצק בעד רעיון זה. נראה שהרבה יהודים, המודעים להתנגדות העזה של הציבור והמנהיגים הערביים, רואים אופציה זו כלא-מעשית וכלא-הוגנת. הממצאים על עמדות כלפי הסכסוך הישראלי-הפלסטיני מצביעים על פרגמטיות הולכת וגדלה אצל הערבים והיהודים ועל התקרבות ביניהם בגיבוש הנרטיבים והפתרונות לסכסוך.

השתלבות באזור

ישראל רואה את עצמה ומקרינה לעולם דימוי של מדינה מערבית. לדימוי המערבי של ישראל נותנים תימוכין המשטר הדמוקרטי היציב, הכלכלה הפוסט-תעשייתית, רמת החיים הגבוהה ואורח החיים המודרני.³³ מסיבה זו העולם הערבי מגנה את ישראל בתור גוף זר וראש גשר אימפריאליסטי במזרח התיכון. הרבה מטיפים לישראל להשתלב באזור כדי להשיג שלום ופיוס עם הסביבה הערבית הלא-ידידותית.³⁴ ברם, משימה זו בעייתית ביותר כי הפערים ברמת הפיתוח בין ישראל לשכנותיה הם עצומים. בנוסף, אם ישראל תשתלב במערכת המזרח תיכונית אחרי המעבר לעידן השלום, היא עשויה להתחרות על ההגמוניה האזורית ולעורר את התנגדותן של מצרים, סוריה ומדינות אחרות. גם כוחות מסוימים, הן בישראל והן במדינות ערב, עלולים להתנגד להשתלבות ישראל באזור בשל העדר עניין או חשש מפני אובדן של תרבות וזהות. עם זאת, נראה טבעי שהערבים בישראל יהיו תומכים נלהבים באפשרות זו משום שהיא תאזן את המחויבויות המנוגדות שלהם לישראל ולעולם הערבי ומשום שהיא תציע להם תפקיד של מתווכים ומסייעים במימוש השילוב. יש להם אינטרס בערביזציה מסוימת של ישראל ובהחלשת קשריה עם המערב על-ידי השתלבותה באזור הערבי.³⁵

היהודים כצפוי מחייבים השתלבות במערב. רוב של 80.5% תומכים בהשתלבות כוללת במערב על פני השתלבות בארצות ערביות ואסלאמיות באזור, ו-66.3% מעדיפים השתלבות תרבותית באירופה-אמריקה מאשר במזרח התיכון (לוח 24). היינו מצפים שיהיו הבדלים בין קבוצות אוכלוסיה. כך, למשל, שחרדים ומזרחים יתמכו פחות בהשתלבות תרבותית של ישראל במערב, אך לא נמצאו הבדלים מובהקים

³² לא נמצאו הבדלים בין תושבי המשולש לערבים אחרים בעניין זה. הערבים רואים בנושא זה סוגיה לאומית ולא אזורית. אם ערביי המשולש יסופחו לגדה המערבית, המיעוט הערבי יקטן ויחלש. בנוסף, הסדר זה יהווה תקדים מסוכן לצעדים חד-צדדיים נוספים של המדינה שיפגעו בזכויות הערבים בישראל.

³³ יש שפע התבטאויות של ראשי הציונות ומנהיגים יהודים נגד השתלבות יהודים וישראל באזור והבעת פחד מההתדרדרות התרבותית שהעלייה מארצות המזרח עלולה לגרום. אבא אבן כתב, למשל: "רחוקים אנו מלראות את העולים שלנו מארצות המזרח בתור גשר לשילובנו בעולם דובר הערבית. מטרתנו לטעת בהם רוח מערבית ולא להרשות להם לסחוף אותנו למזרחיות בלתי-טבעית", Abba Eban, *Voice of Israel*, New York: Horizon Press, 1969, p. 76. ראו הצהרות ברוח זה של ז'בוטינסקי ובן-גוריון אצל: סמי סמוחה, "מוקדי הבעייה העדתית בישראל כיום", בתוך: *מחצית האומה: עיונים בתרבות ובמעמד של יוצאי המזרח בישראל*, בעריכת שלמה דשן, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, 1986, עמ' 293-309.

³⁴ נסים רג'ואן מחזיק בעמדה זו. ראו למשל: Nissim Rejwan, *Israel's Place in the Middle East: A Pluralist Perspective*, Gainesville, FA: University Press of Florida, 1998.

³⁵ לדיון באוריינטציה החזקה של ישראל למערב ובאופייה הלא-כל-כך-מערבי של ישראל, ראו: Sammy Smooha, "Is Israel Western?" In *Comparing Modernities: Pluralism versus Homogeneity: Essays in Homage to Shmuel N. Eisenstadt*, edited by Eliezer Ben-Rafael and Yitzhak Sternberg, Leiden and Boston: Brill Academic Publishers, 2005. בעניין התפקיד שערביי ישראל יכולים למלא בעידן שלאחר השגת שלום עם העולם הערבי, ראו: סמי סמוחה, "השלכות המעבר לשלום על החברה הישראלית", בתוך: *בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה*, בעריכת מאג'ד אלחאג' ואורי בן-אליעזר, חיפה: הוצאת אוניברסיטת חיפה, 2003, עמ' 455-488.

לפי דתיות ועדה. ממצא זה מצביע על מחויבות למערב החוצה קבוצות אוכלוסיה של יהודים ישראלים שנובעת מסיבות ומשיקולים שונים.

מעניין ומסקרן ביותר הוא דווקא הרוב הקטן המסתמן בקרב הערבים המסכימים להשתלבות במערב – 53.8% תומכים בהשתלבות תרבותית ו-57.5% תומכים בהשתלבות כוללת במערב. כמו אצל היהודים, תמיכה זו בהשתלבות תרבותית במערב חוצה קבוצות אוכלוסיה שונות. העלייה של הפונדמנטליזם האסלאמי, ואי-היציבות והסבל שגרמה אינתיפאדת אל-אקצה, הגדילו את הניכור של האזרחים הערבים מהאזור, וגם הם כמו היהודים רואים יתרונות בהשתלבות ישראל במערב. תמיכת הערבים בהשתלבות במערב גם מקבלת חיזוק מתפיסתם את המערב כיותר שוויוני ולכן השתלבותה של ישראל בו עשויה להבטיח להם יותר שוויון.

ערבים ויהודים התקרבו בעמדותיהם לגבי השאלה באיזה אזור על ישראל להשתלב. האוריינטציה והמדיניות של ישראל להגברת השתלבותה באיחוד האירופי ובארצות הברית מקבלות תמיכה גדולה מהיהודים ותמיכה הולכת וגוברת גם מהערבים בישראל. יש בכך משום ריכוך ניכר של המחלוקת האידאולוגית בין שני הצדדים.

זהות

לבני אדם בארצות מפותחות, ועל אחת כמה וכמה במערב, יש זהויות מרובות וחופש להעדיף זהויות מסוימות על אחרות. מחקר זה מתייחס רק לזהויות הנוגעות ליחסי ערבים-יהודים ומתעלם מזהויות אוניברסאליות כמו מגדר, גיל, דור, בריאות (חולי ונכות), מעמד חברתי, דתיות, מיקום (ישוב ואזור) ואוריינטציה מינית. הוא מתמקד בזהויות אזרחיות, דתיות ולאומיות.

ישראלים יהודים נהנים מזהויות חופפות. הם ישראלים באזרחות, יהודים בדת, יהודים בלאום וציונים באידאולוגיה. אלה הן זהויות חופפות ומתיישבות זו עם זו בגלל שהיהודים הם רוב שולט, ישראל היא מדינה יהודית וציונית, ואפילו אם היהודים ברובם אינם דתיים הרי שאין להם דת אחרת זולת היהדות. סקרי אוכלוסיה מראים בבירור שרוב היהודים בארץ מזדהים כישראלים, גאים בישראליותם ומתכוונים לחיות בישראל ולא להגר ממנה. רובם גם שומרים על שלל של מנהגים ומסורות שמקורם ביהדות כמו ברית מילה, חגים ואפילו צום ביום כיפור. הסקרים גם מוצאים שרוב גדול של יהודים מזדהים כשייכים לעם יהודי עולמי, גאים בהיותם יהודים, יהודיותם חשובה להם והם מרגישים אחווה ושותפות גורל עם יהודי התפוצות. גם זכר שואת יהודי אירופה הוא מרכיב כלל-יהודי שמאחד את רוב היהודים בארץ. הסקרים גם מגלים את הממד הציוני בתפיסת עולמם של היהודים, בכך שהם רוצים לשמור על ישראל כמדינה יהודית עם רוב יהודי גדול ויציב, שפה ותרבות עברית, סמלים יהודיים וזיקה חזקה ליהודי התפוצות.³⁶

³⁶ בעניין זה ראו: ברוך זיסר וישעיהו ליבמן, *לבחור בחיים*, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2004; אורי פרגו, "הזהות היהודית של נוער ישראלי, 1965-1985", *יהדות זמננו: שנתון לעיון ולמחקר* 5 (1989): 259-285; יאיר אורון, *זהות יהודית ישראלית: מחקר על יחסם של פרחי הוראה מכל זרמי החינוך ליהדות בת-זמננו ולציונות*, תל-אביב: ספרית פועלים, 1993; שלומית לוי, *חיה לוינסון ואליהוא כ"ץ, יהודים, ישראלים: דיוקן: אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל 2000*, ממצאים עיקריים מתוך מחקר עומק שנערך על-ידי מרכז גוטמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה, עבור קרן אבי חי, ירושלים: מרכז

תאימות זו של הזהויות אין פירושה שליהודים אין קונפליקט זהויות. להיפך, הם נלחמים על החשיבות היחסית של זהויותיהם המשותפות. היות והאידיאולוגיה הציונית היא המרכז המלכד את הזהויות של היהודים, כל גוון או זרם שלה הוא "מכונן זהות". פוסט-ציונים ואנטי-ציונים שמים דגש כמעט בלעדי על זהות אזרחית,³⁷ ציונים מהשמאל מטעימים את הזהות הישראלית, בעוד שציונים מהימין החילוני מדגישים את הזהות היהודית והציונים מהימין הדתי מבליטים את היהדות ואת משמעותה לגבי יישוב הארץ. השסע העיקרי הוא בין שמאלנים, חילונים ואשכנזים שמציבים את הזהות הישראלית לפני היהודית לבין הימנים, הדתיים והמזרחים שמציבים את הזהות היהודית לפני הישראלית.³⁸

מתעוררת השאלה האם הזהות הישראלית של היהודים, המשלבת בתוכה את המרכיבים של דת יהודית, לאום יהודי ואידיאולוגיה ציונית, מאפשרת להם לקיים יחסי דו-קיום עם הערבים. אין ספק שזהות מסוג זה מרחיקה את היהודים מהאזרחים הערבים. ברם, קיימת מגמה מאז ראשית שנות השמונים של היחלשות מרכיבים אלו בזהות. התהליכים ההיסטוריים שהיהודים בישראל עוברים הם גלובליזציה, חילון, התמערבות, אמריקניזציה, אינדיווידואליזציה, הפרטה של החברה ומוסדות המדינה, דה-אידיאולוגיזציה, וגידול ניכר בתרבות הצרכנית והחומרנית.³⁹ כך שהיהודי הישראלי נעשה פחות יהודי, פחות יהודי ופחות ציוני. אוניברסליזציה זו של היהודים יוצרת מרחב המאפשר השתתפות ושיתוף של ערבים בתוכו. ברם, אין להפריז בעצימות ובהשלכות של תהליכים אלה.⁴⁰ ראשית, הירידה בזהות הפרטיקולרית היהודית-היהודית-הציונית היא קטנה עדיין. שנית, היא משמעותית רק בחלק מסוים של האוכלוסייה היהודית – אשכנזים, שמאלנים, חילונים ובני השכבות הגבוהות. ושלישית, דווקא יהודים מערביים אלה מרוחקים ביותר ברמה האישית מהערבים באורח החיים, בדרכי החשיבה ובמעמד החברתי, מעבר לפתיחותם האידיאולוגית.

כמו ליהודים, גם לאזרחים הערבים יש זהות מורכבת עם מרכיב ישראלי, מרכיב פאן-ערבי, מרכיב פלסטיני ומרכיב דתי. אך בהבדל מהיהודים, המרכיב האזרחי-הישראלי אינו תואם את המרכיב הלאומי (הפאן-ערבי והפלסטיני) ואת המרכיב הדתי משום שישראל אינה מדינה ערבית או מוסלמית. על המרכיב

גוטמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2000, נמצא גם באתר: www.d-say.com/guttman; מיכל שמיר ואשר אריאן, "זהות קיבוצית ובחירות 1996", בתוך: *הבחירות בישראל – 1996*, בעריכת אשר אריאן ומיכל שמיר, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1999, עמ' 57-83; Stephen Sharot, "Jewish and Other National and Ethnic Identities of Israeli Jews", in *National Variations in Jewish Identity: Implications for Jewish Education*, edited by Steven Cohen and Gabriel Horenczyk, Albany, NY: State University of New York, 1999, pp. 299-316.

³⁷ על התפיסות הפוסט-ציוניות ומתנגדיהן, ראו: טוביה פרילינג (עורך), *תשובה לעמית פוסט-ציוני*, תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות, 2003; Ephraim Nimni (Ed.), *The Challenge of Post-Zionism – Alternatives to Israeli Fundamentalist Politics*, London: Zed Books, 2003.

³⁸ לשם דיון בהבדלי זהות ושיח ציבורי בין קבוצות אוכלוסייה יהודיות, ראו: יואב פלד וגרשון שפיר, *מיהו ישראלי: הדינמיקה של אורחות מורכבת*, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, ההוצאה לאור 2005; ברוך קימרינג, *מהגרים, מתיישבים, ילידים: המדינה והחברה בישראל – בין ריבוי תרבויות למלחמות תרבות*, תל-אביב: עלמא/עם עובד, 2004.

³⁹ ראו: סמי סמוחה, "תמורות בחברה הישראלית – לאחר יובל שנים", *אלפיים* 17 (1999): 261-239; Maoz Azaryahu, "McIsrael? On the Americanization of Israel", *Israel Studies* 5, 1 (2000): 41-64.

⁴⁰ הפרזה יתרה כזו יש בפרשנות של ישעיהו ליבמן ויעקב יזגר הרואים בהתפתחויות אלה תהליכים המחלישים ביותר את הזהות הישראלית, היהודית, הדתית והציונית של היהודים בישראל. ראו: Charles Liebman and Yaacov Yadgar, "Israeli Identity: The Jewish Component", in *Israeli Identity in Transition*, edited by Anita Shapira, Westport, CT: Praeger, 2004, pp. 163-183; Charles Liebman, "Jewish Identity in the United States and Israel", in *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond*, edited by Zvi Gitelman, Barry Kosmin and András Kovács, Budapest and New York: Central European University Press, 2003, pp. 291-316.

הישראלים בזהות של הערבים נטושה מחלוקת בין החוקרים. רוחאנה מציג את הגישה לפיה המרכיב הישראלי עומד ביחס הפוך למרכיב הפלסטיני, ומעריך אותו כיסוד חלש, בעל משמעות אינסטרומנטלית, לא-רגשית, עבור האזרח הערבי.⁴¹ לעומת זאת, גישתי היא שהקשר בין שני המרכיבים הוא רופף, כך ששניהם יכולים לדור בכפיפה אחת ולהשתנות באופן בלתי-תלוי.⁴² מעבר למחלוקת זו יש הסכמה שהמרכיב הפלסטיני הוא חשוב ומתחזק מאז 1967.⁴³

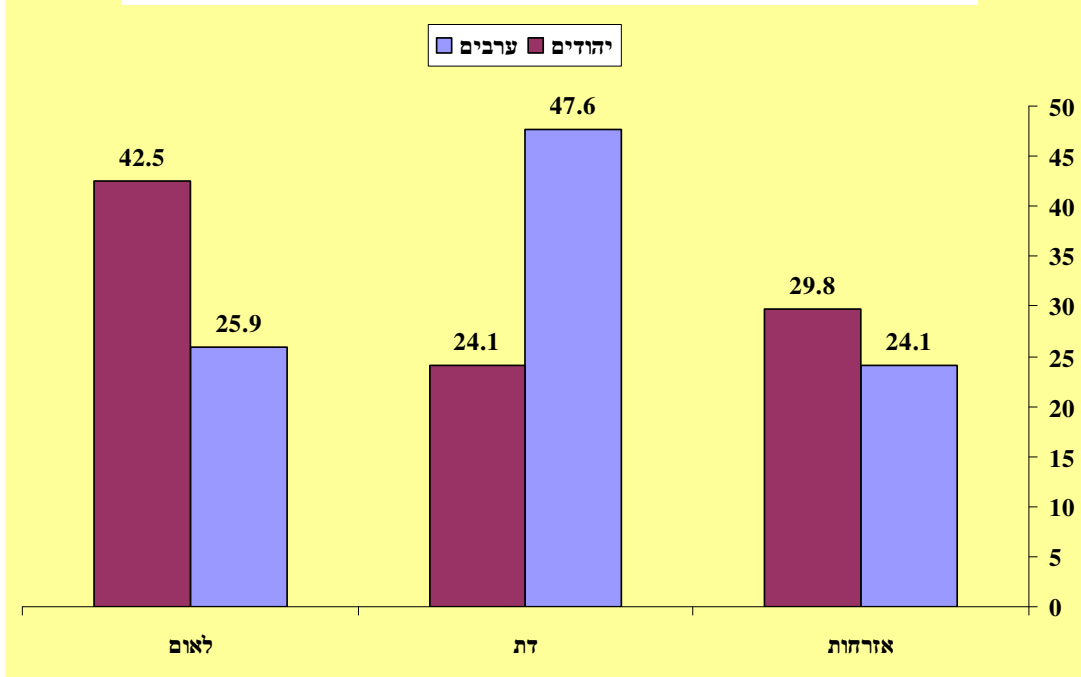
מדד 2004 אכן מראה שהערבים והיהודים חלוקים עמוקות באידיאולוגיה הלאומית שמארגנת את הזהויות של האזרחים הישראלים. היהודים הם ברובם ציונים כפי ש-80.0% מהם מגדירים את עצמם (לוח 25). בקרב הלא-ציונים (16.1%) והאנטי-ציונים (2.7%) בולטות שתי קבוצות אוכלוסיה: עולים רוסים שעלו בשנים 1989-1999 (47.6% ו-2.9% בהתאמה) וחרדים (34.1% ו-9.4% בהתאמה). אך שתי הקבוצות הללו יהיו קרוב לודאי יותר ציוניות במרוצת השנים. אילו היו היהודים נשאלים מי הם, הם לא היו מציגים זהות ציונית משום שרוב היהודים בישראל לוקחים את הציונות כדבר מובן מאליה ואינם מודעים לציוניותם. זהות ציונית עולה לתודעת היהודים נוכח ביקורות והתקפות נגד הציונות, כמו החלטת האומות המאוחדות משנת 1975 לפיה הציונות היא צורה של גזענות, האנטישמיות החדשה במערב, ניתוח מיתוסים על-ידי פוסט-ציונים, והתבטאויות ופעולות לא-ציוניות ואנטי-ציוניות מצד חרדים וערבים שיהודים רואים אותן כמעליבות (כמו, למשל, הימנעות משירת המנון המדינה בטקסים רשמיים). היא גם צפה ועולה כאשר אישי ציבור מגיבים בחריפות לבורות בהיסטוריה ישראלית, או לאדישות לאידיאולוגיה הציונית בקרב נוער יהודי.

כאשר היהודים מתבקשים לבחור את הזהות החשובה ביותר, 42.5% מהם בוחרים בלאום ("היותך בן לעם היהודי"), 29.8% בוחרים באזרחות ("היותך אזרח ישראלי") ורק 24.1% בוחרים בדת ("היותך שייך לדת היהודית") (תרשים 12, לוח 26). למרות ששלוש הזהויות הללו מתיישבות זו עם זו ואפילו מחזקות זו את זו, דירוג זה משקף את החילוניות הרבה של היהודים הישראלים ואת ההשפעה החזקה של הציונות שמניחה אחדות לאומית יהודית ורואה את כל היהודים בתור עם עולמי אחד ומאוחד, ולא אוסף של קהילות לא-מקושרות בעלות דת משותפת. קבוצות האוכלוסייה שבחרו בדת כזהות החשובה ביותר הן החרדים (57.3%), הדתיים (50.6%), הימנים (37.5%), המסורתיים (34.0%) והמזרחים (30.6%) (לוח 27). לעומת זאת, אלה שבחרו בזהות ישראלית כזהות החשובה ביותר הם החילונים (55.7%), השמאלנים (57.6%) והאשכנזים (40.4%). כל קבוצות האוכלוסייה מראות זיקה פחות או יותר דומה ללאום היהודי.

⁴¹ ראו: Nadim Rouhana, "Accentuated Identities in Protracted Conflicts: The Collective Identity of the Palestinian Citizens in Israel", *Asian and African Studies* 27, 1-2 (1993): 97-127; Nadim Rouhana, *Identities in Conflict: Palestinian Citizens in an Ethnic Jewish State*, Yale University Press, New Haven, CT, 1997.

⁴² ראו: Sammy Smooha, *Arabs and Jews in Israel*, Vol. 2, Boulder, CO: Westview Press, 1992.
⁴³ ראו: אלי רכס, "תהליכי שינוי פוליטיים-לאומיים בקרב הערבים בישראל כרקע לאירועי אוקטובר 2000", בתוך: עדויות אור, 7 חוות דעת מקצועיות שהוגשו לוועדת אור, בעריכת שרה אוסצקי-לזר ואסעד גאנם, גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, 2003, עמ' 13-49.

תרשים 12. אחוז הערבים והיהודים הבוחרים בזהות נתונה בתור הזהות החשובה ביותר

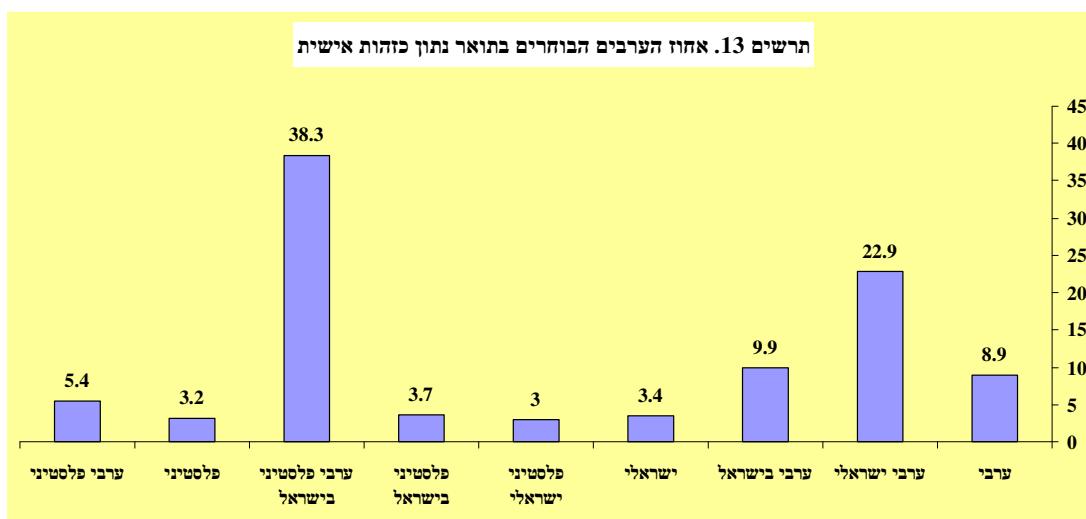

הערבים יכולים למצוא מכנה משותף עם מיעוט קטן של יהודים (שמאלנים, חילונים, אשכנזים) שעבורם האזרחות הישראלית היא הזהות המרכזית ביותר, אך בתנאי שערבים אלה יחשיבו את זהותם האזרחית כחשובה ביותר וישמרו בשקט או יעמעמו את דחייתם את הציונות משום שרוב יהודים אלה הם ציונים. בעוד שצפוי שהערבים ככלל אינם ציונים, מעניין מאוד לציין ש-62.2% מהם מגדירים את עצמם כ"לא-ציונים" ורק 32.1% כ"אנטי-ציונים" (לוח 25). יחס זה של 2 ל-1 הוא סימן מובהק להבנה של חלק ניכר מהערבים שעליהם להתמודד עם מה שהיהודים מחשיבים כתנועה לשחרור לאומי וזהות מרכזית שלהם.

במענה לשאלה איזו משלוש הזהויות היא החשובה ביותר עבורם, 47.6% מהערבים בחרו בדת, 25.9% בלאום הפלסטיני ו-24.1% באזרחות הישראלית (תרשים 12, לוח 26). בעוד שעבור היהודי יש חפיפה רבה בין להיות אזרח של מדינת ישראל, שייך לדת ישראל וכן לעם ישראל, הרי עבור הערבי להיות ישראלי, מוסלמי, או פלסטיני, אלה הן זהויות של אוכלוסיות רחבות ולא-חופפות. הערבים נמשכים לדת, בתור עוגן זהות, פי שתיים מאשר היהודים, וכוח משיכתה כמכוננת זהות שווה לכוח המשיכה של הלאום הפלסטיני. הערבים נבדלים באופן ניכר בזהותם החשובה ביותר. גבוהים בחשיבות הזהות האזרחית הישראלית הם המצביעים למפלגות יהודיות, הלא-דתיים, הדרוזים והנוצרים (לוח 28). הנמוכים ביותר על זהות לאומית פלסטינית הם המצביעים למפלגות יהודיות, דרוזים ובדווים בגליל. הדת חזקה בקרב רוב קבוצות האוכלוסייה הערבית (פרט לנוצרים), וחזקה במיוחד בקרב תומכי הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית והבדווים בגליל. ברור שרק חלק קטן מהערבים יכול לחלוק זהות אזרחית משותפת עם חלק קטן מהיהודים.

הערבים התבקשו לבחור זהות אחת מתוך תשע שהורכבו מצירופים שונים של "ערבי", "פלסטיני" ו"ישראלי". שני צירופים בלטו בפופולאריות שלהם: "ערבי פלסטיני בישראל" שזכה ב-38.3% ו"ערבי

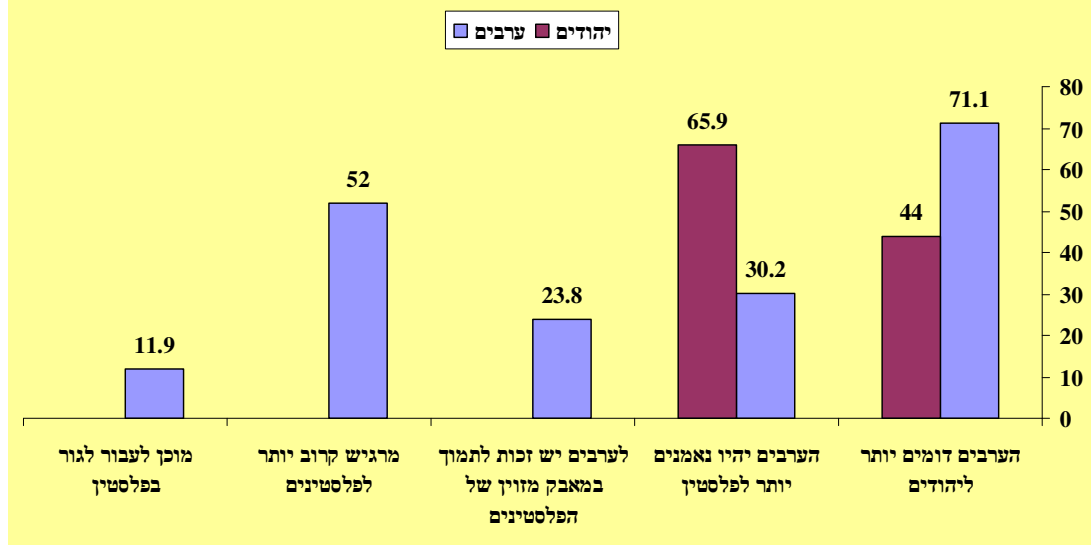
ישראלי" שקיבל 22.9% (תרשים 13, לוח 29). כאשר מקבצים תארים אלה לשלוש קטגוריות מתברר שהזהות הישראלית הלא-פלסטינית (ערבי, ישראלי, ערבי ישראלי, ערבי בישראל) (45.1%) והזהות הפלסטינית הישראלית (פלסטיני ישראלי, פלסטיני בישראל, ערבי פלסטיני בישראל) (45.0%) הן הזויות השכיחות והמושכות ביותר, בעוד שהזהות הפלסטינית הלא-ישראלית היא שולית (8.6%). מספרים מאלפים אלה מראים בעליל שהממד הישראלי בזהות של הערבים הוא המרכזי ביותר משום שהוא משותף כמעט לכולם. הם גם מצביעים על הבעייתיות של הזהות הפלסטינית, שכמעט מחצית מהערבים נמנעים מלהצהיר עליה.

העובדה שרק מחצית מהערבים בחרו בזהויות פלסטיניות נובעת בעיקר מזחייתה על-ידי היהודים. רוב גדול של יהודים (80.8%), לעומת רק מיעוט קטן מאוד של ערבים (13.7%), סבורים ש"אזרח ערבי המגדיר את עצמו 'ערבי פלסטיני בישראל' לא יכול להיות נאמן למדינה ולחוקיה" (לוח 30). בה בעת רוב מקרב שני הצדדים מסכימים שהזהות "ערבים פלסטינים בישראל" מתאימה לרוב האזרחים הערבים. היהודים רואים בזהות פלסטינית זהות בעלת זיקה לאויב וחרתנית, כך שייחוסה לערבים הוא מעין הבעת אי-אמון בהם. הדחייה של הזהות הפלסטינית על-ידי היהודים ופחדם ממנה מרתיעים הרבה ערבים מלאמץ אותה. שלילת היהודים את הזהות הפלסטינית הופכת אותה מזהות נורמאלית של מיעוט לאומי לזהות מאיימת ומעוררת מחלוקת בעיני היהודים ולפוגעת ביחסי ערבים-יהודים.

שני הצדדים חלוקים עמוקות על הקשר של הערבים בישראל לעם הפלסטיני. רוב היהודים רואים באזרחים הערבים קרובים יותר באורח החיים ובהתנהגות לפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה מאשר ליהודים וחוששים שהם יהיו יותר נאמנים למדינה פלסטינית כשתקום מאשר לישראל (תרשים 14, לוח 31). ברם, למעלה ממחצית היהודים (53.1%) מכירים בזכות האזרחים הערבים להיאבק למען העם הפלסטיני כל עוד אין הם עוברים על החוק. רוב הערבים חולקים על היהודים בשאלות אלו. הם מעריכים שהם קרובים באורח חייהם יותר ליהודים מאשר לפלסטינים שמעבר לקו הירוק ורק מיעוט מהם חושבים שהם יהיו יותר נאמנים למדינת פלסטין מאשר למדינת ישראל. וחשוב מכל, רק 11.9% אומרים שהם מוכנים לעבור לגור במדינה פלסטינית למרות שכמחציתם מרגישים יותר קרובים

תרשים 14. אחוז הערבים והיהודים המציינים קרבה של הערבים לפלסטינים

לפלסטינים מאשר ליהודים (לוח 32). למעשה, שיעור הערבים שמוכנים לעבור לפלסטין הוא אפילו נמוך יותר משום שלא מעטים מאלה שהביעו נכונות לכך התכוונו להביע מחאה בלבד מאשר רצון כן להגר. לסיכום, הזהות הישראלית מהווה מכנה משותף לערבים וליהודים. היא חזקה יחסית בקרב שתי הקבוצות. לעומת זאת, הזהות הציונית של היהודים והזהות הפלסטינית של הערבים מהוות מכשולים ליחסים תקינים, כי הערבים רואים בזהות הציונית זהות גזענית, בעוד שהיהודים רואים בזהות הפלסטינית שהם מייחסים לערבים סימן לאי-נאמנות. כל עוד נמשכים יחסי האיבה בין ישראל לפלסטינים, יהיה קשה לנרמל את הזהות הציונית בעיני הערבים ואת הזהות הפלסטינית בעיני היהודים.

יציגות ההנהגה

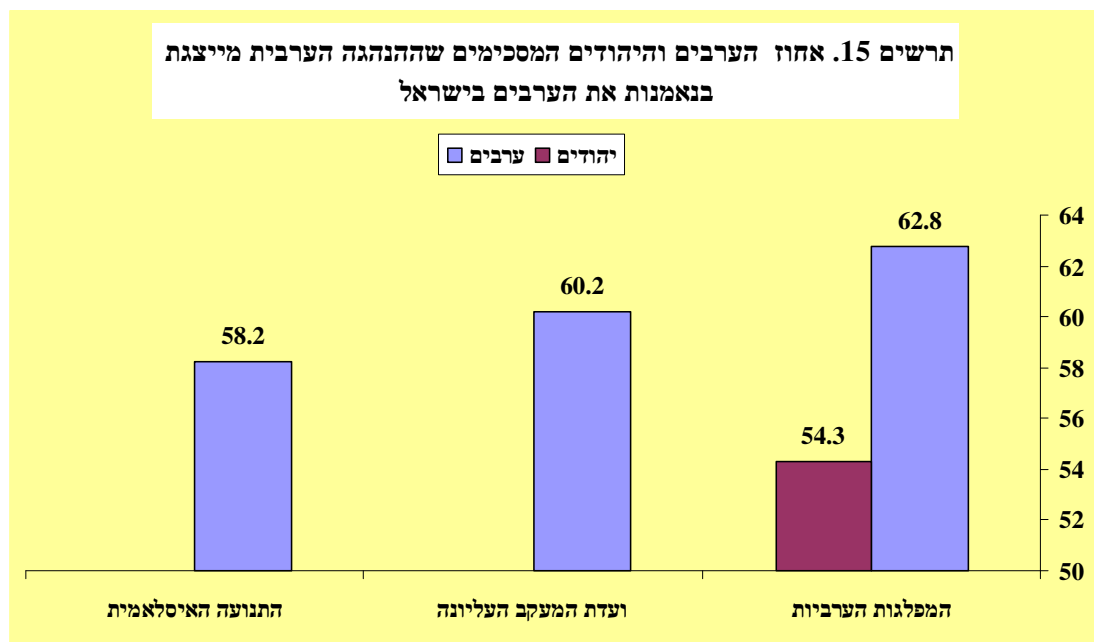
תמורות בהנהגת הערבים בישראל ניכרו כבר באמצע שנות השישים, כאשר התפלגה המפלגה הקומוניסטית והוקמה רק"ח בראשות מנהיגים ערביים. במהלך שנות השבעים נעלמו ראשי חמולות בתור נציגים פוליטיים ואת מקומם תפסו מנהיגים ערבים לאומיים בתוך ומחוץ לרק"ח הערבית-היהודית. אך בהתחלת שנות האלפיים פעלו כבר במגזר הערבי ארגונים ציבוריים ערביים רבים, שסיפקו כר נרחב לפעילות של מנהיגים ערביים לאומיים ובלתי-תלויים. חלק מהמנהיגים הערביים ממשיכים לפעול בארגונים ובמפלגות יהודיים אך גם הם נעשו עצמאיים וביקורתיים בהשקפותיהם. ארבע מפלגות ערביות רצו בבחירות לכנסת בשנת 2003 והן השיגו 70% מקולות הערבים ושמונה מושבים בכנסת. המפלגות היהודיות בחרו שלושה חברי כנסת ערביים נוספים. בנוסף, ועדת המעקב העליונה, הגוף הערבי העליון המורכב מכל המנהיגים הערביים (אך ללא הדרוזים) החשובים במדינה, הפעילה בשנת 2005 ועדות משנה, התכנסה לעיתים מזומנות, דנה וקיבלה החלטות בעניינים חיוניים, קראה לשביתות כלליות ולפעולות מחאה, פרסמה הצהרות, וייצגה בפועל את הערבים בפני השלטונות והרוב היהודי.⁴⁴

⁴⁴ ראו: יצחק רייטר וראובן אהרני, עולמם הפוליטי של ערביי ישראל, בית-ברל: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל, As'ad Ghanem, *The Palestinian-Arab Minority in Israel, 1948-2000: A Political Study*, Albany, ;1992

המנהיגות הערבית מהווה סלע מחלוקת קשה בין ערבים ויהודים. הרבה יהודים רואים במנהיגים הערבים אישים רדיקלים, מסיתים ומזיקים, ועל כן יש צורך להגבילם ולפקח עליהם. השלטונות נקטו בצעדים שונים לבלמת הפעולות של מנהיגים ערביים הנחשבות בעיניהם לקיצוניות. אמצעים נקטו למנוע ממפלגת בל"ד וממנהיגה בשארה וכן ממנהיג תע"ל טיבי מלרוץ לבחירות לכנסת ב-2003. ועדת אור האשימה שלושה מנהיגים ערביים בהסתה למהומות אוקטובר 2000.⁴⁵ כתבי אישום נגד חמשת המנהיגים העליונים של הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הסתיימו בינואר 2005 בעסקת טיעון ובהרשעה.⁴⁶ ההאשמות והעלבונות ההדדיים בין חברי כנסת ערביים וחברי כנסת יהודיים מהימין הרדיקלי הגיעו בתקופת אינתיפאדת אל-אקצה לגבהים קיצוניים.

סקרי המדד מראים שלרוב הערבים יש אמון במנהיגיהם. רוב של שלוש חמישיות מהערבים רואים את המפלגות הערביות, את ועדת המעקב העליונה ואת התנועה האסלאמית בתור גופים שמייצגים בנאמנות את הערבים בישראל (תרשים 15, לוח 33). התנועה האסלאמית זוכה בשיעור יציגות גבוה למרות העובדה שהיא גוף סקטוריאלי ולא כלל-ערבי ולמרות שהיא מקבלת ציוני יציגות נמוכים מנוצרים (12.7%), דרוזים (20.4%), וערבים החשים הכי קרובים למפלגות יהודיות (עבודה – 38.5%, מרצ – 40.0%, ליכוד – 25.0%).⁴⁷

היהודים נשאלו רק שאלה אחת על היציגות של ההנהגה הערבית משום שרובם אינם מתמצאים במפלגות ובארגונים ערביים. מעל למחציתם (54.3%) חשבו שהמפלגות הערביות מייצגות בנאמנות את

האזרחים הערבים. בעוד שעמדה זו היא חיובית במקרה של נשאלים ערביים, משמעותה שלילית בעיני

NY: SUNY Press, 2001; Shany Payes, *Palestinian NGOs in Israel: The Politics of Civil Society*, London: I. B. Tauris Academic Studies, 2005.

⁴⁵ ועדת אור, דין וחשבון: ועדת החקירה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר 2000, שני כרכים, ירושלים: המדפיס הממשלתי, 2003.

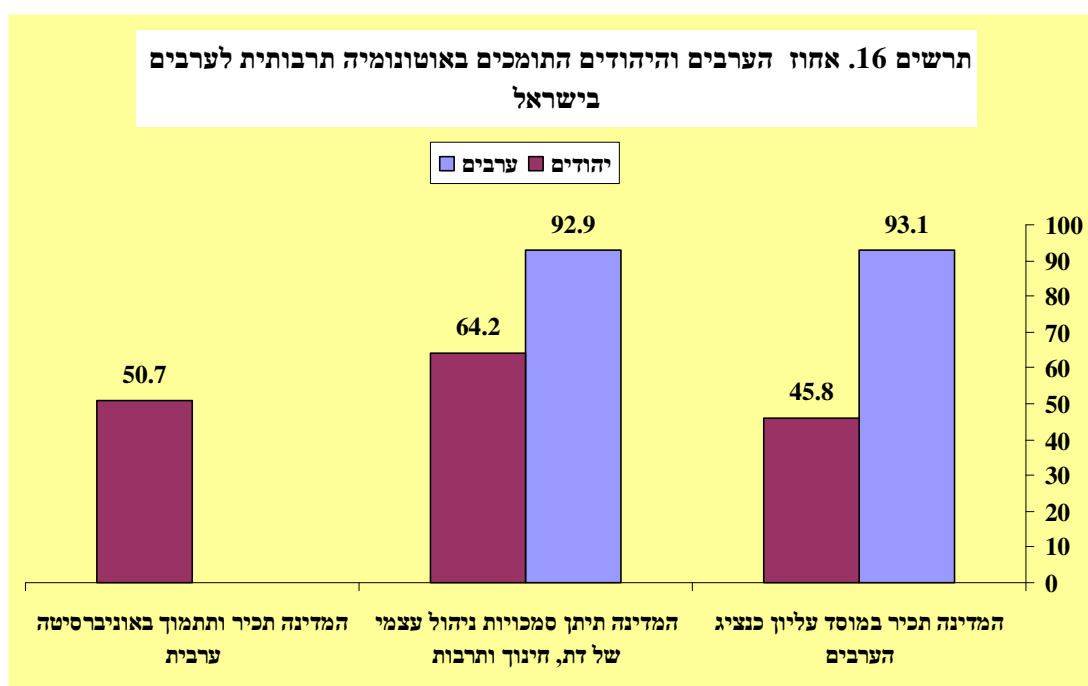
⁴⁶ הארץ, 12.1.2005.

⁴⁷ 45.2% מהמוסלמים הלא-דתיים סבורים שהתנועה האיסלאמית מייצגת את הערבים בישראל. זהו אחוז לא נמוך אך קטן מאחוז כלל הערבים המוסלמים (66.8%) הסבורים כך.

יהודים רבים. עדות לכך מספק הממצא שמכלל היהודים שמחשיבים את המפלגות הערביות כמייצגות נאמנה את הערבים, 64.4% היו בעד הוצאת חד"ש מחוץ לחוק למרות היותה מפלגה ותיקה ערבית-יהודית ו-79.1% צידדו בהוצאת התנועה האסלאמית מחוץ לחוק.⁴⁸

אוטונומיה תרבותית

לערבים בישראל יש בתי-דין דתיים, הקדש מוסלמי (ואקף), בתי-ספר, רשויות מקומיות וערוצי רדיו וטלביזיה נפרדים. אלה הם גופים ממלכתיים המאוישים על-ידי ערבים ומיועדים לשרת ערבים, אך המדינה והיהודים שולטים בהם. השלטונות חוששים פן שלטון עצמי ערבי אמיתי עלול להעצים את הערבים ולדחוף אותם לצאת במאבק לאומי מפלג. המועצה להשכלה גבוהה דחתה את כל הבקשות הערביות להקמת אוניברסיטה ערבית. הערבים רוצים אוטונומיה תרבותית, לא-טריטוריאלית, אך מפלגותיהם ותנועותיהם אינן מעמידות דרישה זו במרכז מאבקן, כדי להימנע מהתגרות בשלטונות.⁴⁹ כצפוי, כמעט כל הנשאלים הערבים חושבים ש"המדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם" וש"המדינה צריכה להכיר בגוף עליון שהאזרחים הערבים יבחרו אותו ליצג אותם" (תרשים 16, לוח 34). בחירת ערבים בגוף יציג לכלל הערבים ורק להם היא שוות ערך לבחירת פרלמנט נפרד לערבים. החוקיות של צעד כזה, אם ייעשה ללא חקיקה מפורשת של הכנסת, מוטלת בספק.

⁴⁸ לשאלת היציגות של ההנהגה הערבית אשוב להלן בדיון על תוצאות ההשוואה בין עמדות הציבור הערבי לעמדות אישי הציבור הערביים.

⁴⁹ לדיון רחב וסקירת הספרות בנושא זה, ראו: סמי סמוחה, *אוטונומיה לערבים בישראל? בית-ברל: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל, 1999*; סמי סמוחה, "אוטונומיה תרבותית לערבים במדינה יהודית ודמוקרטית", בתוך: *דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל*, בעריכת יצחק רייטר, ירושלים: שוקן, 2005, עמ' 97-108.

מפתיע לכן למצוא שבין קצת פחות ממחצית לשני שלישי מהיהודים תומכים באוטונומיה תרבותית לערבים, לרבות בחירה של גוף ערבי עליון, שליטה בבתי-ספר ערביים והקמת אוניברסיטה ערבית במעמד שווה לאוניברסיטאות בארץ. הסכמה ניכרת זו מצד היהודים מבטאת תערובת של נאיביות, אי-הבנה של הסוגיה, רצון להפרדה מהערבים, אך גם הכרה כנה בזכות הערבים לאוטונומיה תרבותית. במילים אחרות, אין כאן עמדה אידיאולוגיה עקבית אלא בליל של שיקולים מנוגדים. בדיקה מפורטת של הנתונים תומכת בהסבר זה. היא העלתה שאין קשר עקבי בין נכונות להעניק אוטונומיה תרבותית לערבים לבין עמדה ליברלית יותר כלפיהם. כך, למשל, 60.3% מהיהודים המסכימים לבחירה של גוף ערבי יציג ו-63.7% מהמתנגדים לכך הם בעד הוצאת חד"ש מחוץ לחוק. גם לא נמצאו הבדלים בין אחוז היהודים הימניים (54.5%) לאחוז היהודים השמאליים (57.9%) שהסכימו לבחירת גוף ערבי יציג. גם ברמת ההנהגה, הנתונים מסקר אישי הציבור היהודי מראים שאין הבדלים בעמדות בסוגיה זו וכי רוב המנהיגים מהימין ורוב המנהיגים מהשמאל מתנגדים למתן אוטונומיה תרבותית לערבים. עם זאת, התמונה היא יותר מורכבת, כי בקרב הציבור הרחב היהודים השמאליים תומכים יותר בניהול עצמי של מוסדות ערביים ובהקמת אוניברסיטה ערבית.

מכל מקום, השלטונות שוללים הסדרים שונים של אוטונומיה לערבים, משום שהם תופסים אותם כאיומים חמורים על הביטחון הלאומי ועל אופייה היהודי-הציוני של המדינה. זוהי הסיבה מדוע אנו צריכים להתייחס לסוגיה זו בתור מחלוקת רצינית הממשיכה לפצל ערבים ויהודים למרות העמדה החיובית לכאורה של הציבור היהודי.

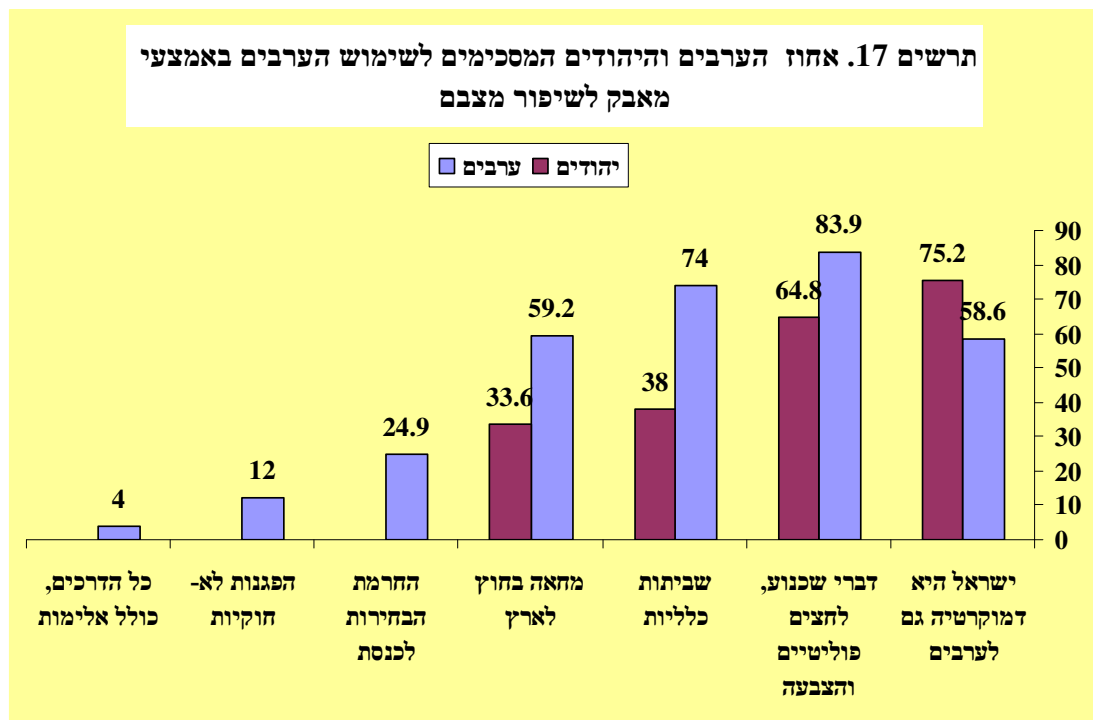
אמצעי מאבק

יש שלושה סוגי פוליטיקה של מיעוטים: פוליטיקה פרלמנטארית המשתמשת באמצעים כמו הצבעה ותביעות משפטיות, פוליטיקה חוץ-פרלמנטארית המשתמשת באמצעים כמו הפגנות ושבתות, ופוליטיקה לא-חוקית המשתמשת באמצעים כמו חתרנות ואלימות. ככל שהאמצעים בהם משתמשים הם יותר רדיקליים, לא-חוקיים ואלימים, כך הם יוצרים יותר מחלוקת ופירוד. דמוקרטיה היא מכשיר חשוב לניהול סכסוכים בחברות דמוקרטיות שסועות לעומק. היא מתירה שימוש בצעדים פרלמנטאריים וחוץ-פרלמנטאריים אך אוסרת על שימוש בפעולות לא-חוקיות. העובדה שאמצעים חוץ-פרלמנטאריים הם דמוקרטיים אין פירושה בהכרח שהם גם יעילים, מוסכמים או לא-מזיקים ליחסים בין מיעוט ורוב.

הדמוקרטיה הישראלית משמשת בתור הכלי הראשי לויסות ההבדלים ואי-ההסכמות בין ערבים ויהודים. תחת ההנהגה של המפלגה הקומוניסטית במשך שנים רבות, השתמש המיעוט הערבי באסטרטגיה של פעילות לפי כללי הדמוקרטיה לשם השגת שינוי. ברור שהאסטרטגיה הדמוקרטית צמחה מתוך הזיכרון הקולקטיבי של הנכבה של 1948 ותשע עשרה שנים של ממשל צבאי, העדר של דרכים לא-דמוקרטיות בנות-קיימא, פיקוח יעיל על המיעוט הערבי ואסימטריה חדה ביחסי הכוחות בין ערבים ויהודים. הרג של שלושה עשר מפגינים ערביים על-ידי המשטרה באוקטובר 2000 זעזע את אמן הערבים בדמוקרטיה הישראלית, אך המינוי, העדויות הציבוריות והדוח של ועדת אור החזירו חלק

מהאמון הערבי. במועד מאוחר יותר (אחרי עריכת סקרי המדד), אמון זה שוב נפגע קשות עקב החלטת מח"ש (מחלקת חקירות שוטרים שבמשרד המשפטים) בספטמבר 2005 לסגור את תיקי החקירה נגד שוטרים שירו למוות במפגינים הערביים באוקטובר 2000 בגלל היעדר ראיות מספיקות. עם זאת, היועץ המשפטי החליט להמשיך את החקירה בלחץ דעת הקהל הערבית.⁵⁰ פוליטיקאים ערביים מסוימים מחלישים את אמון הערבים בדמוקרטיה הישראלית על-ידי הפצה ללא-הבחנה של הסיסמה "ישראל היא דמוקרטית ליהודים ויהודית לערבים".⁵¹ בנוסף, אישי אקדמיה ערביים ואחרים מקטינים את האמון בדמוקרטיה על-ידי תיאור ישראל בתור "אתנוקרטיה", דהיינו, אי-דמוקרטיה בעלת חזות דמוקרטית מטעה.⁵²

על רקע רב-משמעי זה, יש לשאול עד כמה תומכים האזרחים הערבים באמצעים דמוקרטיים במסגרת מאבקם לשיפור מעמדם בחברה הישראלית. ראוי לציין ש-58.6% מהערבים הסכימו ש"למרות חסרונותיו, המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לאזרחים הערבים" (תרשים 17, לוח 35). יתרה מזו, 83.9% תמכו בשימוש בדברי שכנוע, בלחצים ובהצבעה לשם קידום ענייניהם, אמצעים הנחשבים

לנשמת אפה של פוליטיקה פרלמנטארית. האמון הגבוה של הערבים בדמוקרטיה פרלמנטארית תואם שני ממצאים קודמים – את התמיכה של 80.3% מהם בשותפות של מפלגות ערביות בקואליציות ממשלתיות (לוח 1) ואת 70.0% מהם המכירים בזכות ישראל להתקיים כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד ערבים ויהודים (תרשים 7, לוח 15).

⁵⁰ ראו ידיעות, כתבות ומאמרים בעיתון הארץ מיום 19.9.2005 ועד סוף חודש ספטמבר.
⁵¹ ראו:

Ahmed Tibi, "Democratic toward Jews and Jewish toward Arabs – a Conversation with Ahmed Tibi", *Bitterlemons-International*, Edition 24, Volume 2, June 24, 2004.
<http://www.bitterlemons-international.org/previous.php?opt=1&id=45>.

⁵² ראו: אורן יפתחאל, אסעד גאנם ונדים רוחאנא, "האם תיתכן דמוקרטיה אתנית? יהודים, ערבים והמשטר הישראלי", *ג'מאעה* 6 (2001): 78-58.

שיעור הערבים התומכים בפוליטיקה חוץ-פרלמנטארית נע מרבע עד שלושה רבעים. המספרים אינם גבוהים בשל שיקולים של אי-יעילות יותר מאשר שיקולים של אי-לגיטימיות. צעדים מסוימים כמו מחאה בחוץ לארץ והחרמת הבחירות לכנסת היו זוכים ליותר תמיכה והצדקה אילו לא היו נראים כלא-חכמים בעוררם תגובת-נגד וניכור מצד היהודים. מיעוט קטן אך לא זניח של ערבים תומך בשימוש בהפגנות לא-חוקיות (12.0%) ובאלימות (4.0%).

השתתפות ערבים בפעולות מחאה ובאירועי זיכרון היא מרשימה בהחלט. שיעור הערבים המדווחים על השתתפות הוא 26.5% בהפגנות ובתהלוכות חוקיות, 25.5% באירועי יום האדמה, 16.0% באירועי אל-נכבה, ו-4.1% בהפגנות לא-חוקיות ובתהלוכות אלימות (לוח 36). ההשתתפות של גברים ערבים צעירים היא ללא ספק רבה יותר. שיעורים גבוהים אלה מצביעים על פוליטיזציה ניכרת, מגויסות ואקטיביזם של הערבים במאבקם למען שוויון זכויות ושלוש. השלטונות מתירים מחאה ערבית. ועדת אור גינתה את המשטרה על טיפולה במחאה הערבית באוקטובר 2000 ועל תרומתה למהומות הערביות. הועדה גם קראה למשטרה לערוך רפורמות במבנה כוחותיה ובהיערכותה כדי לכבד את זכות היסוד של הערבים למחאה וכדי להימנע מהתנגשויות אלימות בעתיד.

שני שלישים של הציבור היהודי נתנו אישור לשימוש בפוליטיקה פרלמנטארית על-ידי האזרחים הערבים, אך כשני שלישים דחו את השימוש בפוליטיקה חוץ-פרלמנטארית (תרשים 17, לוח 35). היהודים שוללים כמובן שימוש באמצעים לא-חוקיים על-ידי ערבים. רוב היהודים מאמינים שהדמוקרטיה פועלת למען הערבים ומסכימים שיש לתת לערבים זכויות אזרחיות ופוליטיות (לוח 18). עם זאת, הסובלנות הפוליטית של היהודים היא מוגבלת, כפי שניתן להיווכח מנכונות רובם להוציא מחוץ לחוק את חד"ש ואת התנועה האסלאמית, הנחשבות כחתרניות בעיניהם. היהודים היו מזועזעים ומפוחדים ממהומות אוקטובר 2000. הם מאשימים את הערבים בפעילויות לא-חוקיות, אלימות והפרה של החובה הבסיסית שלהם כאזרחי המדינה לשמור על החוק והסדר.

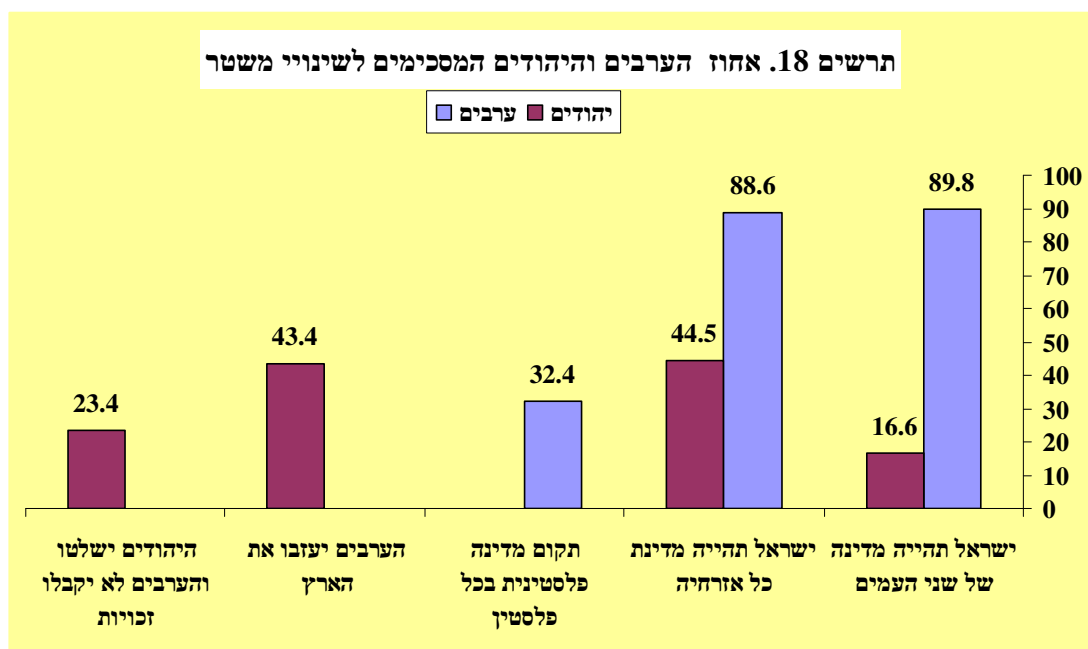
למרות שסוגיית הלגיטימיות של אמצעי מאבק איננה מקטבת ערבים ויהודים, היא ממשיכה לפצל אותם.

אפשרויות שינוי

ניתן להבחין בין שתי דרכים לחקור אפשרויות שינוי ביחסים בין מיעוט ורוב. הדרך הרדיקלית היא לבדוק חלופות למשטר הקיים. אם המשטר הקיים הוא דמוקרטיה אתנית (ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית), המשטרים החלופיים יכולים לכלול מדינה דו-לאומית, דמוקרטיה ליברלית, מדינה איסלאמית, מדינה פלסטינית אחת בכל רחבי פלסטין, ואפשרויות אחרות. הדרך המתונה לבחון את הנושא היא לברר מה הם הצעדים להפחתת המחלוקות בין המיעוט והרוב במסגרת הנוכחית ללא חילופי משטר.

צעדים אלה אינם מהפכניים אך משמעותיים מספיק למיתון הקונפליקט ולשיפור המעמד של המיעוט. בסקרי המדד נעשה שימוש בשתי הדרכים הללו.⁵³

תהיה זו טעות לפרש את הכרת הערבים בזכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית כאילו הייתה זו העדפה שלהם. המשמעות הנכונה של הכרה זו היא שהם מוכנים להשלים עם משטר מסוג זה. האופציה המועדפת עליהם ביותר היא ללא ספק מדינה דו-לאומית, שבה ערבים ויהודים יהיו בני שתי אומות שוות, ישראל תחזל להיות מדינה יהודית, והערבים ייפטרו ממעמד של מיעוט.⁵⁴ הציפייה שדגם זה של מדינה ישרת אותם בצורה הטובה ביותר מקבלת אישור בהסכמה של 89.8% מהערבים לעומת רק 16.6% מהיהודים ש"ישראל תפסיק להיות מדינת היהודים ותהיה מדינה של שני העמים" (תרשים 18, לוח 37). מאידך, היהודים רוצים מדינה יהודית וציונית ודוחים דו-לאומיות. הצורך והחזון לשמור על ישראל כמדינה יהודית וציונית הם הכוח המניע להתגבשות בראשית שנות האלפיים של רוב יהודי בעד שתי מדינות לשני עמים, דהיינו, ההבנה שלא ניתן לספח לישראל את הגדה המערבית ואת רצועת עזה ולקיים מדינה יהודית ודמוקרטית.

האפשרות האמיתית האחרת היא להפוך את ישראל לדמוקרטיה ליברלית, ברוח הנוסח "ישראל תהיה מדינה דמוקרטית של כל אזרחיה ללא קשר עם העם היהודי והדת היהודית". ברם, נוסח זה לא הובן כנראה נכונה על-ידי הערבים והיהודים. הרוב המכריע של הערבים (88.6%) תמכו בשינוי רדיקלי זה של המשטר. הם נמשכו למדינה ללא-לאום וללא דת כלשהם משום שמדינה כזו תהיה טובה יותר ממדינה

⁵³ לדיון נרחב בחלופות לשינוי המשטר ולהסדרה מחדש של יחסי ערבים-יהודים בישראל, ראו: שרה אוסצקי-לזר, אסעד גאנם ואילן פפה (עורכים), *שבע דרכים: אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל*, גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, 1999; שלמה חסון וח'אלד אבו-עסבה (עורכים), *יהודים וערבים בישראל במציאות משתנה: בעיות, מגמות, תרחישים והמלצות*, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2004.

⁵⁴ ראו דיון של נדים רוחאנה באפשרות שישראל שבתחום הקו הירוק תהפך למדינה דו-לאומית, "אופציית המדינה הדו-לאומית", בתוך: *שבע דרכים: אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל*, בעריכת שרה אוסצקי-לזר, אסעד גאנם ואילן פפה, גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, 1999, עמ' 243-269.

יהודית. מדינה ניטרלית גם תואמת את הסיסמה, שבל"ד טבעה והפיצה אותה, של "מדינת כל אזרחיה".⁵⁵ אולם דמוקרטיה ליברלית, כמו צרפת וארצות הברית, משליטה רק את שפת הרוב ומקיימת רק מערכת חינוך אחת ויחידה בשפה ובתרבות של הרוב, שוללת זכויות קיבוציות ממייעוטים, ויוצרת שיעורים גבוהים של נישואי תערובת וטמיעה תרבותית וחברתית. אילו היו הערבים מבינים ומפנימים את המשמעויות וההשלכות של דמוקרטיה ליברלית, לא ברור אם הם היו מעדיפים אותה על דמוקרטיה אתנית משופרת.⁵⁶ גם היהודים לא פירשו נכון את השאלה. יש לשער שמכלל היהודים שתמכו באופציה זו (44.5%), הרוב התכוונו למדינה ללא כפייה דתית אך עודנה יהודית.

רוב גדול של שני שלישים מהערבים דחו את האפשרות הרדיקלית של מדינה פלסטינית בכל רחבי פלסטין במקום ישראל. זאת משום שהם מקבלים את זכות ישראל להתקיים כמדינה עצמאית ונפרדת ובמידה רבה מקבלים אותה גם כמדינה יהודית ודמוקרטית. נראה שחיסולה של ישראל אינו אופציה רצויה בעיני הערבים בישראל.⁵⁷

במקביל, רוב של בין שלוש חמישיות לשלושה רבעים מהיהודים דחה את האופציות הרדיקליות של טרנספר של האוכלוסייה הערבית למדינות אחרות או הפיכת ישראל ל"דמוקרטיה של עם אדונים" (Herrenvolk democracy) על-ידי שלילת הזכויות הפוליטיות מהאזרחים הערבים. אך שיעורי התומכים בצעדים קיצוניים אלה (43.4% ו-23.4% בהתאמה) הם ניכרים במדינה המתגאה בהיותה יהודית ודמוקרטית.⁵⁸

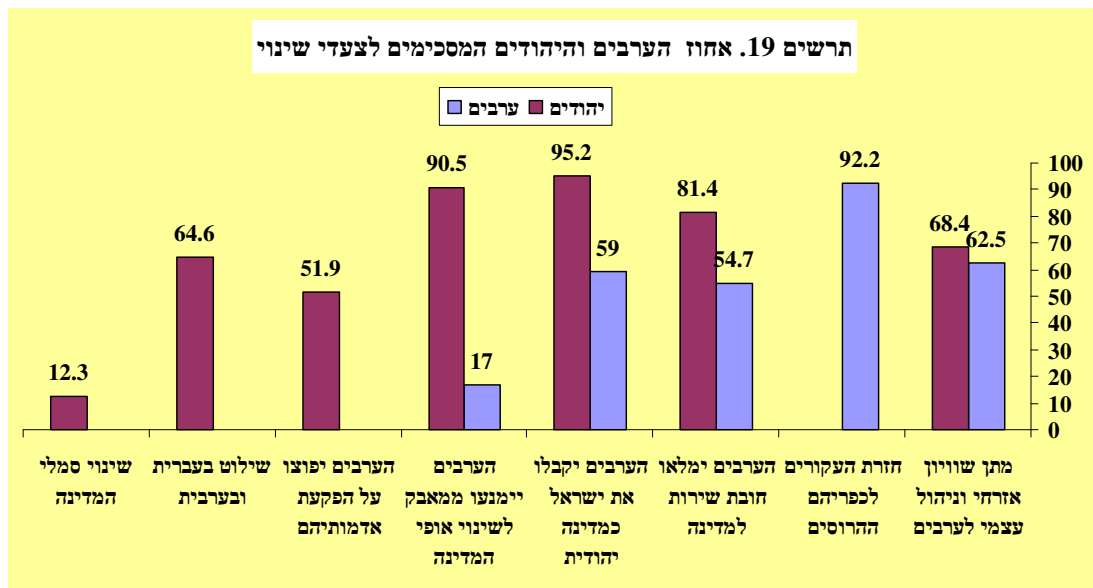
בשעה שיש מחלוקת קשה בין ערבים ויהודים בנוגע לשינוי המשטר הקיים למשטר דו-לאומי, הם מסכימים על הצעדים שעשויים לקרב את אלה לאלה על-ידי שינוי מתון במתכונת של מדינה יהודית ודמוקרטית. יש לציין במיוחד שנמצא רוב בקרב הערבים (62.5%) ובקרב היהודים (68.4%) בעד האופציה ש"האזרחים הערבים ייהנו מזכויות דמוקרטיות, יקבלו את חלקם היחסי בתקציבים וינהלו את מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם בעצמם" (תרשים 19, לוח 38). פירוש הדבר שהערבים יהיו

⁵⁵ אילנה קופמן, "אופציית המדינה הישראלית", בתוך: : שבע דרכים: אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל, בעריכת שרה אוסצקי-לזר, אסעד גאנם ואילן פפה, גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, 1999, עמ' 201-241.

⁵⁶ חבר הכנסת טיבי מודע היטב לעניין זה ולכן הוא נוהג לתקוף את הסיסמה "מדינת כל אזרחיה" שהעלה יריבו חבר הכנסת בשארה. בנאום בכנסת הוא דרש להכיר בערבים בישראל כמייעוט לאומי, והסביר: "לא 'מדינת כל אזרחיה', כפי שרבים מכמ נוסטים לחשוב, המבליטה זכויות פרט יותר מזכויות קולקטיביות אלא את תרצו 'מדינת כל לאומיה'. אנחנו, נציגי המיעוט הערבי במדינת ישראל, קוראים תיגר על העליונות וההשפלה. לא עוד שיה של מנצחים ומנוצחים, תרבות מאיימת ותרבות מאוימת. לא עוד יוהרה ישראלית אדנותית, כי אם דיבור בגובה העיניים, עם גאווה, של עם אל עם, רוב לאומי אל מיעוט לאומי, שותפות אמת, כנה, ללא תכתיבים והתבטלות", מצוטט על-ידי יאיר אטינגר, "כך הכרנו בזהות הערבית הקיבוצית", הארץ, 10.2.2005. קשה לומר מדברים אלה אם טיבי תובע הכרה בערבים כ"מיעוט לאומי" במדינה יהודית, או משטר דו-לאומי במדינה לא-יהודית.

⁵⁷ לא הוצגה בסקר שאלה על מדינה פדרלית דו-לאומית אחת בכל השטח מהירדן עד הים. ראו דיון באופציה זו: אסעד גאנם, "מדינה דו-לאומית, פלסטינית-ישראלית על כול שטח א"י/פלסטין ומקומם של הערבים אזרחי ישראל במערכת זו", בתוך: שבע דרכים: אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל, בעריכת שרה אוסצקי-לזר, אסעד גאנם ואילן פפה, גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, 1999, עמ' 271-303; Tamar Hermann, "The Bi-National Idea in Israel/Palestine: Past and Present", *Nations and Nationalism* 11, 3 (2005): 381-401.

⁵⁸ ראו דיון באופציות לא-דמוקרטיות אלו: מוחמד אמארה, "האופציה של 'סטטוס קוו נוקשה': הרעה משמעותית במעמד המיעוט הערבי בישראל: נסיגה מממדים דמוקרטיים והתקרבות לשברון אלים", בתוך: שבע דרכים: אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל, בעריכת שרה אוסצקי-לזר, אסעד גאנם ואילן פפה, גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, 1999, עמ' 154-123; ראסם חמאסי, "אופציית ההיפרדות: אירידנטה או טרנספר לערביי ישראל ומשמעותיותיהם", בתוך: שבע דרכים: אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל, בעריכת שרה אוסצקי-לזר, אסעד גאנם ואילן פפה, גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, 1999, עמ' 155-199.

מוכנים לקבל את ישראל כמדינה יהודית אם יקבלו יותר שוויון עם היהודים ושליטה במוסדותיהם הנפרדים (דהיינו, המשטר הישראלי ישודרג לדמוקרטיה אתנית משופרת).⁵⁹

בנוסף, הערבים והיהודים מסכימים על שורת צעדים להפחתת הקונפליקטים ביניהם. לדרישת היהודים ש"האזרחים הערבים צריכים למלא חובת שירות מסוג כלשהו למדינה", ענו בחיוב 54.7% מהערבים. רוב ערבי (59.0%) הסכים לציפייה היהודית ש"האזרחים הערבים צריכים לקבל את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית". במקביל, מעל מחצית מהיהודים (51.9%) ממלאים את התביעות ש"המדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים אדמות או פיצוי מתאים עבור כל האדמות שהופקעו מהם כפי שהיא נוהגת עם האזרחים היהודים" וכשני שלישי (64.6%) מסכימים ש"המדינה צריכה לקבוע בחוק ששמות כל הרחובות והישובים יופיעו על השלטים גם בעברית וגם בערבית".

עם זאת, שני הצדדים חלוקים ביניהם על הצעדים הדרושים להפגת המתחים ביניהם. השלטונות והציבור היהודי דוחים את הדרישה הערבית ש"המדינה צריכה להרשות לעקורים (הפליטים הפנימיים) להקים מחדש את כפריהם ההרוסים במידת האפשר" (92.2% מהערבים היו בעד, היהודים לא נשאלו שאלה זו אך ההנחה היא שהם והשלטונות יתנגדו באופן מוחלט לצעד זה).⁶⁰ רק מיעוט קטן (12.3%) מהיהודים הסכימו למשאלה של הערבים שהמדינה תשנה את "סמליה כמו הדגל וההמנון כדי שגם האזרחים הערבים יוכלו להזדהות איתם".⁶¹

המלצות ועדת אור הן צעדים לשיפור היחסים בין ערבים ויהודים. ועדת אור הוקמה בלחץ דעת הקהל הערבית בעקבות מהומות אוקטובר 2000 שבמהלכן נורו למוות 12 אזרחים ערבים ופלסטיני אחד שאינו אזרח. זוהי ועדת חקירה ממלכתית ראשונה שהוקמה בסוגיה שבמרכזה המיעוט הערבי, דבר המצביע על

⁵⁹ לדיון באופציה של הרחבת האופציה של מדינה יהודית ודמוקרטית, ראו: אילן סבן, "אופציית גבול הפרדיגמה הציונית", בתוך: שבע דרכים: אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל, בעריכת שרה אוסצקי-לזר, אסעד גאנם ואילן פפה, גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, 1999, עמ' 79-121.

⁶⁰ עדות להנחה זו היא העובדה שהמדינה לא התירה לעקורי ברעם ואקריית לשקם חלק מכפריהם ההרוסים למרות שבית המשפט העליון וחלק לא מעט מהממסד עצמו תמכו בכך. ראו: שרה אוסצקי-לזר, אקריית וברעם: הסיפור המלא, סקורות על הערבים בישראל מס' 10, גבעת חביבה: המכון לחקר השלום, 1993.

⁶¹ לדיון בועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת בשורת הצעות לשינוי המנון המדינה כדי לקרב את האזרחים הערבים אליו, ראו: שחר אילן, "נפש יהודי הומייה", הארץ, 7.7.2005.

נקודת מפנה במדיניות ארוכת שנים של התעלמות השלטונות מקובלנות האוכלוסייה הערבית. לאחר עבודה של שלוש שנים, הגישה הועדה דוח עב-כרס שבו נותחו הסיבות למהומות, מהלכן, התנהגות כל הנוגעים בדבר (המשטרה, שרי הממשלה, ההנהגה הערבית ועוד) ושורת המלצות אישיות לגבי הנושאים באחריות ושורת המלצות לשינוי מדיניות. דוח הועדה אושר בממשלה והוקמה ועדת שרים ליישומן. למרות הביקורות שנמתחו על הדוח על-ידי גורמים שונים במגזר הערבי, היחס אליו היה יותר חיובי משלילי. האכזבה הגדולה באה בעקבות פרסום דוח מח"ש, שבו הוסברו הנסיבות והסיבות להחלטה לסגור את כל תיקי החקירה נגד השוטרים שהיו מעורבים בירי במפגינים הערבים, החלטה מנוגדת להמלצות ועדת אור. אך כאמור, בלחץ דעת הקהל הערבית, הוחלט להמשיך בחקירה.

ועדת אור לא הסתפקה בחקר אירועי אוקטובר 2000 אלא גם חתרה בהמלצותיה להביא למפנה במדיניות הממשלה כלפי המיעוט הערבי וביחסי ערבים-יהודים. למרות הפרסום הנרחב של המלצות הועדה, רק שליש מהערבים ושליש מהיהודים אמרו שיש להם מידע מספיק על הועדה וכשליש מהערבים וכמחצית מהיהודים ייחסו חשיבות לוועדה (לוח 39). היהודים נשאלו אם הם מסכימים עם המלצות ועדת אור. בין שתי חמישיות לשני שליש מהם תמכו בהמלצות שיש למצוא את השוטרים האשמים ולהעמידם לדין, לעשות שינוי יסודי במדיניות הממשלה כלפי האזרחים הערבים, למנוע תפקידים ציבוריים מהאשמים, ולנקוט צעדים גדולים ודחופים לסגירת הפערים בין הערבים והיהודים (לוח 40). בהנחה שהערבים מסכימים עם המלצות הועדה, הם התבקשו להעריך את הסיכויים להגשמתן. רק כמחצית מהערבים העריכו שהמלצות אלה אכן יבוצעו (לוח 41)

אופציות השינוי ביחסי ערבים-יהודים הן שנויות במחלוקת אך ישנם צעדים מתונים מסוימים שכל צד מוכן לנקוט להקטנת המתרחקות והקונפליקט.

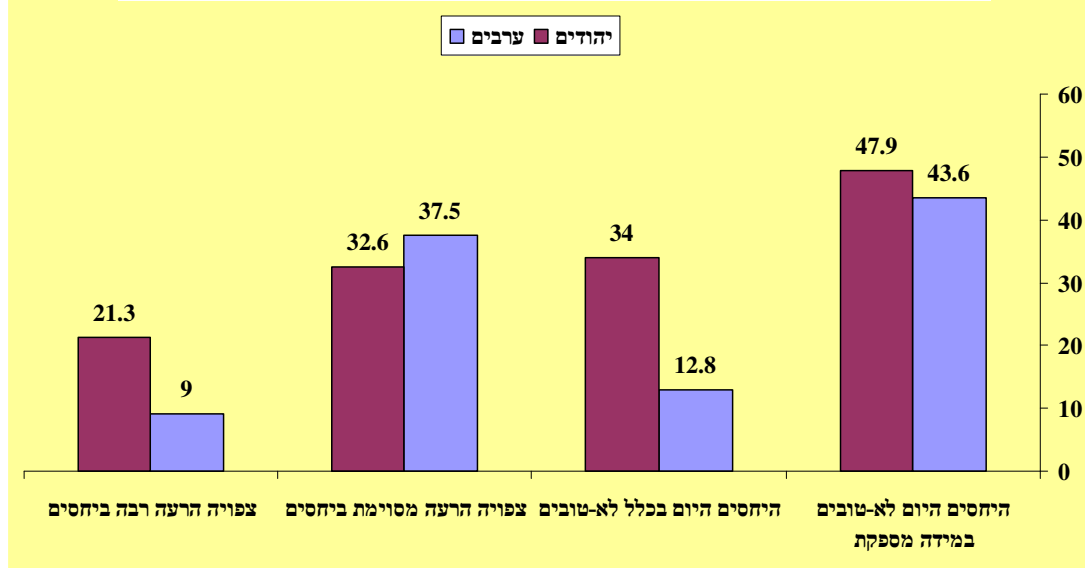
הערכת היחסים

הערכה של מדיניות השלטונות כלפי מיעוטים ושל מצב יחסי מיעוט-רוב יכולה לתת תובנה על עומק השסע ועל הסיכויים לרככו. השלטונות והציבור צריכים להכיר בחומרה של בעיית המיעוט לפני שיעשה שינוי מדיניות ולפני שהשינוי ישא פרי.

סקרי המדד מראים שהציבור הרחב במדינה מודע היטב לעובדה שישראל היא חברה שסועה לעומק, שמצב יחסי ערבים-יהודים הוא רע ושקיימת אפליה נגד ערבים.⁶² רק 4.0% מהערבים ו-21.6% מהיהודים סבורים שהמדינה נוהגת בערבים וביהודים באופן שווה (תרשים 20, לוח 42). אך הם חלוקים

⁶² במדד יחסי ערבים-יהודים לא מוצגות שאלות לגבי טיב היחסים בין קבוצות אוכלוסייה אחרות בישראל. לעומת זאת, במדד הדמוקרטיה מתבקשים הנשאלים להעריך את היחסים בין דתיים וחילוניים, מזרחים ואשכנזים, עולים וותיקים, ועניים ועשירים, בנוסף ליחסים בין ערבים ויהודים. הערכת רוב הנשאלים היא שהיחסים בין הערבים והיהודים הם לא-טובים, והם גרועים יותר בהשוואה ליחסים בין כל קבוצות האוכלוסייה האחרות. ראו: אשר אריאן, דוד נחמיאס, דורון נבות ודניאל שני, *מדד הדמוקרטיה הישראלית 2003*, ירושלים: מרכז גוטמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003, עמ' 24.

תרשים 20. אחוז הערבים והיהודים המעריכים את מצב היחסים ביניהם היום ובעתיד

על דרגת האפליה: 57.6% מהערבים לעומת רק 33.8% מהיהודים האשימו את הממשלה שהיא נוהגת בערבים כאל אזרחים מדרגה שנייה או כאל אזרחים עוינים שאינם ראויים לשוויון. אלה הן האשמות וקובלנות רציניות המצביעות על בעיה חמורה.

רוב מקרב שני הצדדים מעריכים את המצב הקיים של יחסי ערבים-יהודים כרע. הערכות היהודים הן יותר שליליות מאשר הערכות הערבים (81.9% לעומת 56.4%) (לוה 43). כמחצית משני הצדדים שותפים להערכה שהיחסים יורעו עוד יותר במהלך חמש השנים הקרובות, והיהודים היו קצת יותר פסימיים (לוה 44).

החלק הבהיר בתמונה של הערכות וציפיות רעות אלה הוא שהיהודים מכירים בחומרת הבעייה של המיעוט הערבי ואינם משלים את עצמם שהיא תיעלם עם הזמן. מודעות זו תמתן את התנגדות הציבור היהודי לשינוי חיובי במדיניות כלפי הערבים אם וכאשר הממשלה תחליט על כך.

סוגיות שנויות במחלוקת בקרב הציבור ובקרב אישי הציבור

עד כה התמקד הדיון בהבדלי עמדות בין הערבים והיהודים בלי שים לב להבדלים בתוך כל קבוצה. המטרה הייתה לחדד את התמונה ולחשוף את הסוגיות השנויות במחלוקת בין ערבים ליהודים מעבר להבדלי השקפה פנימיים. כעת נעביר את נקודת המבט מההבדלים בין הקבוצות להבדלים בתוך כל קבוצה. ההנחה היא שככל שההבדלים התוך-קבוצתיים הם גדולים יותר, כך קטנה המשמעות של ההבדלים הבין-קבוצתיים ונמנע קיטוב הודות לקיומן של עמדות ביניים המאפשרות הידברות והתפשרות בין הצדדים.

הדיון בהבדלים הפנימיים ייעשה בשני מישורים: במישור הציבור הרחב ובמישור אישי הציבור. הציבור הרחב ואישי הציבור יחולקו לשתי קבוצות לפי אוריינטציה פוליטית. חלוקה זו לארבע קבוצות תאפשר השוואה בין עמדותיהן לגבי סוגיות מפתח ביחסי ערבים-יהודים. באמצעות השוואה זו ניתן יהיה לעמוד לא רק על המחלוקות בתוך הציבור ובתוך ההנהגה אלא גם לברר את מידת הקרבה וההתאמה בין עמדות קבוצות ההנהגה לעמדות קבוצות הציבור.

הציבור ואישי הציבור הערביים

חלוקה לקבוצות

על-פי המתכונת של סקר הציבור הערבי הרחב, בוצע סקר מנהיגות שבו רואינו 85 אישי ציבור ערביים. הם נבחרו מראש כנציגים של שני זרמים הפעילים בקרב המיעוט הערבי: הזרם הקשור לממסד היהודי והזרם שאינו קשור לממסד היהודי. הזרם הקשור לממסד היהודי כלל 36 אישי ציבור שכינהו כחברי כנסת מטעם מפלגות יהודיות, ראשי רשויות מקומיות ערביות הידועים בקרבם לשלטונות, ערבים חברי גופים עליונים במפלגות יהודיות ואישי ציבור ערביים אחרים המזוהים עם הממסד היהודי. קבוצת ההנהגה שאינה קשורה לממסד היהודי כללה 49 אישי ציבור שתפסו עמדות גבוהות מטעם מפלגות ערביות, התנועה האסלאמית ותנועת בני הכפר. התפקידים הציבוריים הבכירים כללו חברות בכנסת, ראשות של רשויות מקומיות ערביות, חברות בגופים בכירים של מפלגות ותנועות ערביות, פרשנות בתקשורת ועוד.⁶³

השוואה בין שתי קבוצות המנהיגות הערבית נותנת תוקף לשיוכן לזרמים פוליטיים שונים. על שלוש השאלות הנוגעות לאוריינטציה פוליטית, 55.6% מאישי הציבור הקשורים לממסד היהודי (להלן "הממסדיים") ענו שהם מרגישים הכי קרובים למפלגות יהודיות, 33.3% יצביעו עבור מפלגות יהודיות בבחירות הבאות לכנסת ו-36.1% הצביעו למפלגות יהודיות בבחירות לכנסת ב-2003, וכל השאר בחרו לא להשיב, אך אף לא אחד מהם ציין זיקה למפלגות ערביות (לוח 45). למעלה משליש מהם הם דרוזים

⁶³ מתעוררת השאלה מדוע להסתפק בחלוקה דיכוטומית. אין ספק שחלוקה נוספת של המנהיגים הערבים הקשורים לממסד היהודי לפי גוש פוליטי (שמאל לעומת ימין) וחלוקה של המנהיגים הערבים שאינם קשורים לממסד היהודי לפי מצע פוליטי (רע"ם המצהירה על נכונותה להשתתף בקואליציות ממשלתיות, חד"ש הערבית-יהודית, הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית המשתתף בבחירות לכנסת לעומת בל"ד, תנועת בני הכפר והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית המחרימים את הבחירות לכנסת) היתה יוצרת קבוצות יותר הומוגניות והיתה תורמת להשוואה. אך בגלל המספר הקטן של המנהיגים, היו נוצרות קבוצות קטנות מדי שלא היו מאפשרות ניתוח סטטיסטי.

(22.2%) או ממוצא בדווי (13.9%) (לוח 46). רק אחדים מהם אוהדים את התנועה האסלאמית או חברים בה, ושני שלישים מהם הם בעלי השכלה גבוהה מלאה. לעומתם, אישי הציבור שאינם קשורים לממסד היהודי ("הלא-ממסדיים") לא דווחו על קרבה או הצבעה למפלגות יהודיות אלא למפלגות ערביות בלבד. לא היו ביניהם דרוזים ורק בודדים היו ממוצא בדווי, אך כרבע מהם אמרו שהם ממשפחת עקורים. כרבע מהם הגדירו את עצמם כדתיים וכרבע הצהירו שהם אוהדים, חברים או פעילים בתנועה האסלאמית. ל-85.7% יש השכלה גבוהה מלאה. שתי הקבוצות מובחנות גם בדיווח על התנסות אישית באפליה ובהשתתפות בפעולות מחאה. המנהיגים הלא-ממסדיים מדווחים בשיעורים יותר גבוהים מהמנהיגים הממסדיים על סבל אישי או משפחתי (לוח 47) ועל מעורבות אישית במחאה ציבורית למען המיעוט הערבי (לוח 48).

גם הציבור הערבי הרחב חולק לפי אוריינטציה פוליטית. כמפתח למיון שימשה השאלה לאיזו מפלגה מתכוון הנשאל להצביע בבחירות הבאות לכנסת. כל 148 הערבים שציינו מפלגה יהודית כלשהי שובצו בקטגוריה של "מצביעי מפלגות יהודיות" השייכים לזרם הקשור לממסד היהודי. הם מהווים 29.0% מכל הנשאלים במדגם שציינו שם של מפלגה כלשהי. שיעור זה תואם את אחוז המצביעים הערביים למפלגות יהודיות בבחירות 2003. כל 246 הנשאלים שאמרו שיצביעו למפלגה ערבית כלשהי (כולל מפלגות שרצו בבחירות 2003 אך לא עברו את אחוז החסימה), סווגו בקטגוריה "מצביעי מפלגות ערביות" השייכים לזרם שאינו קשור לממסד היהודי. כל הערבים שלא ענו על שאלה זו הוצאו מהדיון להלן. כמו שתי קבוצות ההנהגה, גם שתי קבוצות האוכלוסייה הללו שונות ברקע שלהן (לוח 46). כמעט מחצית מקבוצת מצביעי מפלגות יהודיות הם דרוזים או ממוצא בדווי, לעומת רק כעשירית מקבוצת מצביעי מפלגות ערביות. בקבוצה הראשונה יש גם פחות דתיים, תומכים בתנועה האסלאמית ובעלי השכלה גבוהה מלאה מאשר בקבוצה השנייה. הם גם דיווחו על פחות התנסות באפליה (לוח 47) ועל פחות השתתפות בפעולות מחאה (לוח 48). למשל, 8.8% ממצביעי מפלגות יהודיות השתתפו אי פעם באירועי יום האדמה, לעומת 31.3% ממצביעי מפלגות ערביות. הבדלים אלה נותנים תוקף למיון הנשאלים לפי זרם פוליטי.

המיון הדיכוטומי של אישי הציבור והציבור הרחב הערביים אינו מניח שוויון בגודל היחסי של הקבוצות. ברור לגמרי שאין זה כך. בבחירות לכנסת ב-1999 וב-2003 הצביעו כ-30% מהערבים עבור מפלגות יהודיות לעומת כ-70% שהצביעו עבור מפלגות ערביות. גם רוב חברי הכנסת הערביים ורוב חברי ועדת המעקב העליונה שייכים לזרם שאינו קשור לממסד היהודי. למרות שיש עניין בבחינת העמדות של כל ארבע הקבוצות הנדונות, את הזרקור יש להפנות לעמדות של אישי הציבור הערביים שאינם קשורים לממסד היהודי, כי זוהי קבוצת ההנהגה הזוכה לתמיכת רוב הציבור הערבי, הנאבקת לייצגו והפועלת נמרצות לעצב את עמדותיו.

ציפיות

החלוקה לשתי קבוצות מנהיגות ולשתי קבוצות ציבור יוצרת קבוצות יותר הומוגניות, שהשוואה ביניהן מקלה על איתור המחלוקות העיקריות בתוך המגזר הערבי. היא מאפשרת עריכת שלוש השוואות: השוואה בין שתי קבוצות המנהיגות, השוואה בין שתי קבוצות הציבור, והשוואה בין כל קבוצת מנהיגות

עם קבוצת הציבור שהיא אמורה לייצג (כלומר, המנהיגים הממסדיים עם מצביעי מפלגות יהודיות, והמנהיגים הלא-ממסדיים עם מצביעי מפלגות ערביות). השוואות אלה עשויות להאיר את הבדלי ההשקפה לגבי יחסי ערבים-יהודים בקרב המיעוט הערבי.

מטרת ההשוואות שנערכו הייתה לענות על שתי שאלות. שאלה אחת היא: האם יש הבדלים משמעותיים בין קבוצות ההנהגה לפי שיוך פוליטי וכן בין קבוצות הציבור לפי אוריינטציה פוליטית? הציפייה שלי שיימצאו הבדלים משמעותיים ואפילו ניכרים. מנהיגים ערבים שמיצבו את עצמם במסד היהודי בחרו בדרך זו בגלל אמונתם בצורך להגיע להבנה ולהידברות עם המדינה היהודית ועם הרוב היהודי, בגלל הערכתם שהאסימטריה החדה ביחסי הכוחות בין הערבים והיהודים מאפשרת לערבים להשיג לכל היותר שיפורים וויתורים במסגרת המשטר הקיים, ובגלל רצונם להפיק משיוך למסד את מלוא התועלת (מינויים, תקציבים, הזדמנויות, פרוטקציות) עבורם ועבור תומכיהם. זוהי גישה אידיאולוגית שבסיסה הוא הערכה מציאותית של מה ואיך ניתן להשיג ולשנות. אמת המידה להצלחה היא השגה מיידית של הקלות ומשאבים עבור המגזר הערבי, ולא מחאה לשמה. לעומתם, המנהיגים הערבים שבחרו לפעול במסגרות שמחוץ למסד היהודי מאמינים שביקורת ומאבק מבחוץ יניבו שינוי יותר מהותי מאשר פעילות מבפנים שמכתיבה השלמה עם הסטאטוס קוו השנוא. פעילות בתוך המסד כמוה כויתור מראש על השינוי המיוחל, או כהסתפקות בהישגים שוליים בלבד. אם הפעילות מחוץ למסד נכשלת בהבאת השינוי הרצוי, הרי היא לפחות משמיעה צעקה, רושמת מחאה, מתריעה, מקשה על השלטונות להמשיך במדיניות הרעה ומסמנת את הדרך הנכונה. הכוונות והצגת הדרישות לשינוי הן כשלעצמן הישגים סמליים, שערכם גדול יותר מההישגים הזעירים המתקבלים מפעולה מבפנים. פעולות המחאה גובות מחיר מהמסד, מעין פיצוי על האפליה וההדרה של המיעוט הערבי והפעלת לחץ לשינוי. ההצלחה נמדדת לא בשינויים קוסמטיים בטווח הקצר אלא בשינויים גדולים בטווח הארוך, שיושגו לאחר מאבק ערבי נמרץ וממושך שיגרום למסד לחשוב שהמשטר והמדיניות הקיימים לא יצלחו והערבים לא ישלימו איתם.

לכל צד יש רציונל ובסיס אידיאולוגי, ואין לומר שהדרך הממסדית היא אופורטוניסטית בעוד שהדרך הלא-ממסדית היא אידיאולוגית. על כן, הדרך הממסדית תביא לגיבוש עמדות יותר סתגלניות בעוד שהדרך הלא-ממסדית תוביל לעמדות יותר ביקורתיות. שיוך למסד מייצר עמדות מתונות ומרסן ביקורת "הרסנית" ומעניש על השמעתה. שיוך חוץ-ממסדי מעודד ביקורת, מחאה ומאבק, ובולם השלמה והסכמה עם פעולות המסד.

הדברים הללו נכונים לא רק לגבי המנהיגים הנבדלים בשיוכם הפוליטי אלא גם לגבי הציבור הרחב הנחלק לפי אוריינטציה פוליטית. ערבים המצביעים למפלגות יהודיות נוטים לחשוב לפי הרציונל של מנהיגים ערבים ממסדיים, בעוד שערבים המצביעים למפלגות ערביות נוטים לחשוב לפי הרציונל של מנהיגים ערבים לא-ממסדיים. הציפייה הייתה שהבדלים בין קבוצות הציבור יהיו משמעותיים, אך פחות חדים מאשר ההבדלים בין קבוצות המנהיגים, משום שההנהגה חושבת בצורה יותר אידיאולוגית מאשר הציבור הרחב.

השאלה השנייה שהשוואות אמורות היו לענות עליה הייתה: האם יש הבדלים משמעותיים בין עמדות קבוצת המנהיגות לבין עמדות קהל התומכים שלה? התאמה בין עמדות ההנהגה לעמדות קהל תומכיה פירושה שההנהגה אמינה ומייצגת בנאמנות את הציבור שאת תמיכתו היא מבקשת, או שהציבור מסכים לעמדות שהנהגתו מציגה. כשאין התאמה, ההנהגה עלולה להיראות כלא אמינה וכבלתי-מייצגת ולכן מועדת להפסיד את תמיכת הציבור.

מבחינה זו מצב שתי קבוצות ההנהגה הערבית הוא שונה. הנחה הייתה שתהיה התאמה רבה בין עמדות המנהיגים הערבים הממסדיים לעמדות קבוצת הערבים המצביעים למפלגות היהודיות. הם נתונים תחת אותם לחצים ממתנים של המציאות הקיימת. הקצנה בעמדותיהם עלולה להוביל לאובדן הישגים וליצור דיסוננס קוגניטיבי בין העמדה לשיוך. השיוך הפוליטי או האוריינטציה הפוליטית קובעים טווח מוגבל בעמדה ולכן השינוי שיכול לחול בה יהיה קטן. החלופה היא לפרוץ את התחום הצר ולעבור לאיזו מסגרת לא-ממסדית שבה המרחב לפעולה גדול יותר.

לעומת זאת, לא היה לנכון לצפות להתאמה בין עמדות המנהיגים הערביים הלא-ממסדיים לעמדות קבוצת הערבים המצביעים למפלגות הערביות. היו מספר סיבות לחשוב דווקא שהמנהיגים הלא-ממסדיים יהיו יותר לוחמניים ורדיקליים מאשר קהל תומכיהם. סיבה אחת היא "בחירה עצמית", כלומר, המנהיגים בחרו מראש להשתייך למסגרת לא-ממסדית בגלל עמדותיהם האנטי-ממסדיות, ומעטים מהם היו פעילים בעבר במסגרת הממסד, התאכזבו ממנו ועברו למסגרת חוץ-ממסדית. לעומת זאת, רוב הציבור הערבי בדור האחרון עבר מאוריינטציה פוליטית ממסדית לאוריינטציה לא-ממסדית כפי שהיא נמדדת במעבר מהצבעה למפלגות יהודיות להצבעה למפלגות ערביות. על כן, מצביעי מפלגות ערביות הם במוצאם יותר מתונים בעמדותיהם מאשר המנהיגים הלא-ממסדיים בהם הם תומכים. סיבה נוספת לרדיקליות הרבה יותר של המנהיגים היא שלביקורות שלהם על הממסד יש טווח אפשרי רחב ביותר, גמיש ולא קבוע מראש. המסגרת הלא-ממסדית מושתתת על ביקורת נגד הממסד שיכולה להשתרע מהתקפה על מדיניות, לדרישה לשינוי המשטר ועד לרצון לכונן מדינה אחרת (כגון פלסטין הגדולה במקום מדינת ישראל שבתחום הקו הירוק). גם טווח אמצעי המאבק הוא גדול, שיכול להתפרס על כל סוגי הפוליטיקה, כולל שימוש באמצעים לא-דמוקרטיים. מאחר שהתחום האפור רחב דיו, למנהיגים לא-ממסדיים יש כר נרחב לפעולה, לאיתגור ולבחינה של גבולות המותר והאסור. הטווח, כמובן, איננו אין סופי כי הצגת עמדות קיצוניות עלולה להיות מוגדרת כהסתה, כהמרדה, כתמיכה בטרור, או כפעולה בלתי-חוקית אחרת, לגרור תגובת-נגד קשה מצד הממסד ולהעמיד בסכנה גם את התמיכה של קהל התומכים. עוד סיבה לנטייה לרדיקליות של המנהיגים הלא-ממסדיים בהשוואה לקהל תומכיהם היא התחרות הרבה ביניהם על תמיכה ציבורית והפיתוי להשתמש בטקטיקה של איגוף (outflanking) להשגת יתרון. במקרה זה האיגוף ייעשה על-ידי החרפת עמדות, כי מיצוב מחוץ לממסד בנוי על ביקורת ומחאה ולכן המגמה היא להעצימן כדי לזכות ביתרון על היריב. יש לזכור שמנהיג לא-ממסדי בישראל נמצא במצב של אופוזיציה קבועה, כך שכל מה שהוא יכול להבטיח לקהל תומכיו הוא מחאה, ולא שינוי ממשי של מדיניות, או השגת הטבות אישיות. לכן הקצנת עמדות היא אחת הדרכים להשגת יתרון על היריב.

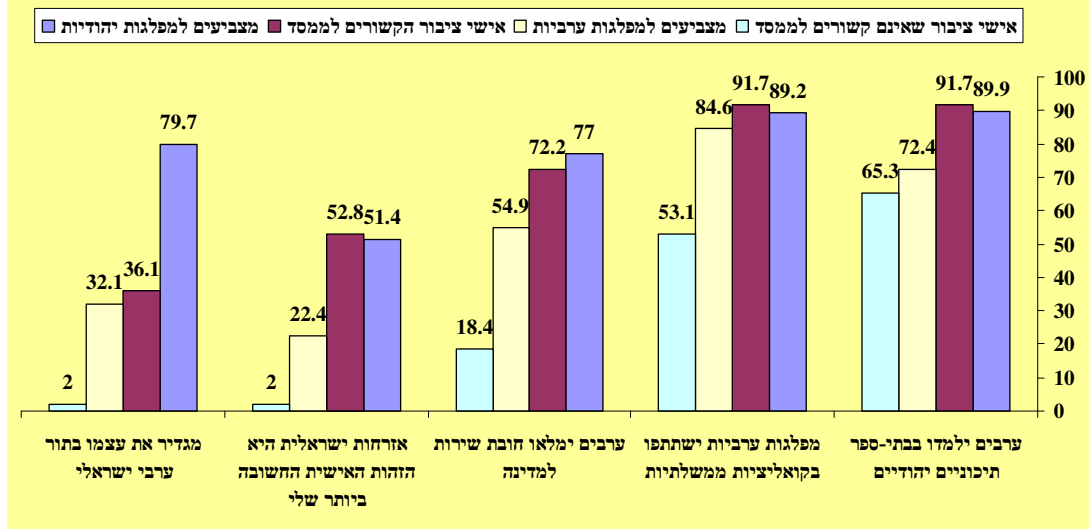
ציפיות אלה עולות בקנה אחד עם שיקולים תיאורטיים ומצאי מחקרים קודמים. במישור התיאורטי, הנחת היסוד היא שקהל הבוחרים של גוש מפלגות מסוים יהיה בעל תרבות פוליטית ועמדות שונות מאלה של קהל הבוחרים של גוש מפלגות מתחרה. לכן הציפייה שערכים המצביעים למפלגות יהודיות יהיו מתונים יותר בעמדותיהם לגבי סוגיות הדו-קיום מאשר מצביעי מפלגות ערביות תואמת בהחלט הנחה זו. עדות אמפירית להבדלים אלו נמצאה בכל הסקרים שערכתי בקרב ערביי ישראל מאז 1976. בכלם גוש המפלגות שאליו הערבי מצביע או חש קרבה נמצא כמנבא הטוב ביותר של העמדות כלפי המדינה והרוב היהודי, ולא משתנים כמו השכלה וגיל. אשר לפער בין עמדות המנהיגים לקהל תומכיהם, לא ברור אם תיאוריות אלקטוראליות של בחירה רציונאלית יתמכו בציפייה שמנהיגים ערבים לא-מסדיים ישתמשו בהחרפת עמדות כדי לשמור ואף להגדיל את התמיכה בהם בחברה שסועה לעומק שבה המיעוט סובל מאפליה ומהדרה והמנהיגים נדחקים באופן קבוע לשוליים ולאופוזיציה. לעומת זאת, תיאוריות אלה לא יתמכו בטקטיקה של החרפת עמדות של מנהיגים ערבים ממסדיים, כי היא תעמוד בניגוד למיצובם הפוליטי במערכת ועלולה לחזור אליהם כבומרנג. החרפת עמדות מצידם תגרום לפליטתם מהממסד, אך גם מיתון-יתר עלול לפגוע קשות באמינותם בהיותם ממילא חשודים כזנבות לשלטון וכמשפטי פעולה. כדי לשמור על אמינות ואותנטיות, הם נאלצים להלך על חבל דק בין ביקורת בונה מבפנים להשגת הקלות עבור תומכיהם ושיפור מדיניות עבור הציבור הערבי בכללותו.

התזה לפיה מנהיגים ערביים לא-מסדיים מצייגים עמדות יותר רדיקליות מציבור תומכיהם מקובלת על הממסד היהודי הן בימין והן בשמאל. מנהיגים אלה אינם אהודים על הממסד בגלל הביקורת הבלתי-פוסקת שהם מותחים על הממשלה, מאבקם לשינוי אופי המדינה, תמיכתם הגלויה והבלתי-מסויגת ב"התנגדות הפלסטינית" שנחשבת לעוינת ולטרוריסטית בעיני השלטונות והיהודים, מחאה הולכת וגוברת בחוץ לארץ (לרבות האשמת הממשלה בגזענות בפני מדינות זרות וארגונים בינלאומיים) וגזילת מצביעים מהמפלגות היהודיות.

השוואות

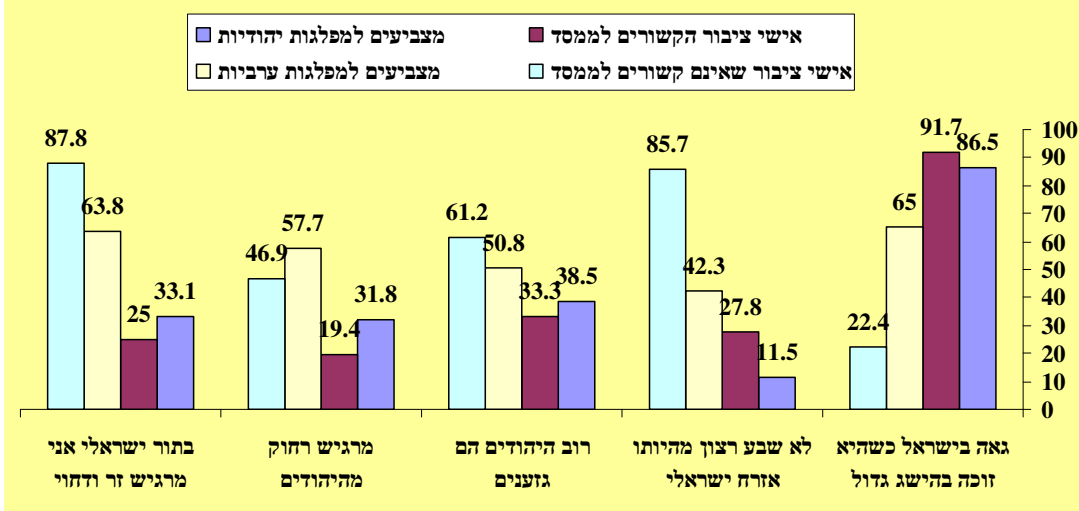
השוואת העמדות של שתי קבוצות ההנהגה הערבית מצביעה על הבדלים משמעותיים ב-68 מתוך 104 השאלות שנבדקו וב-14 מתוך 15 תחומים. ב-42 מתוך 68 השאלות, ההבדלים מגיעים לכדי 25% ומעלה בתשובות שקובצו לשתי תשובות לכל שאלה (לוחות 49-56). אלה הם הבדלים ניכרים המעידים על חילוקי דעות ואפילו על ניגודי השקפה. מעבר להסכמה על מתן אפשרויות לשילוב של ערבים בחברה היהודית, 91.7% מאישי הציבור הממסדיים לעומת רק 53.1% מאישי הציבור הלא-ממסדיים מצדדים בשותפות של מפלגות ערביות בקואליציות ממשלתיות, ו-72.2% לעומת רק 18.4% בהתאמה הם בעד שערכים ימלאו חובה של שירות כלשהו למדינה (תרשים 21, לוח 49). בשעה שכולם חשים ניכור מסוים מהמדינה, 91.7% מהמנהיגים הממסדיים לעומת רק 22.4% מהמנהיגים הלא-ממסדיים חשים גאווה כאשר ישראל זוכה בהישג גדול, ורק 25.0% לעומת 87.8% בהתאמה מרגישים זרים ודחויים כאזרחים

תרשים 21. הבדלים בין קבוצות ערביות באחוז המסכימים לשילוב ובהגדרת הזהות האישית

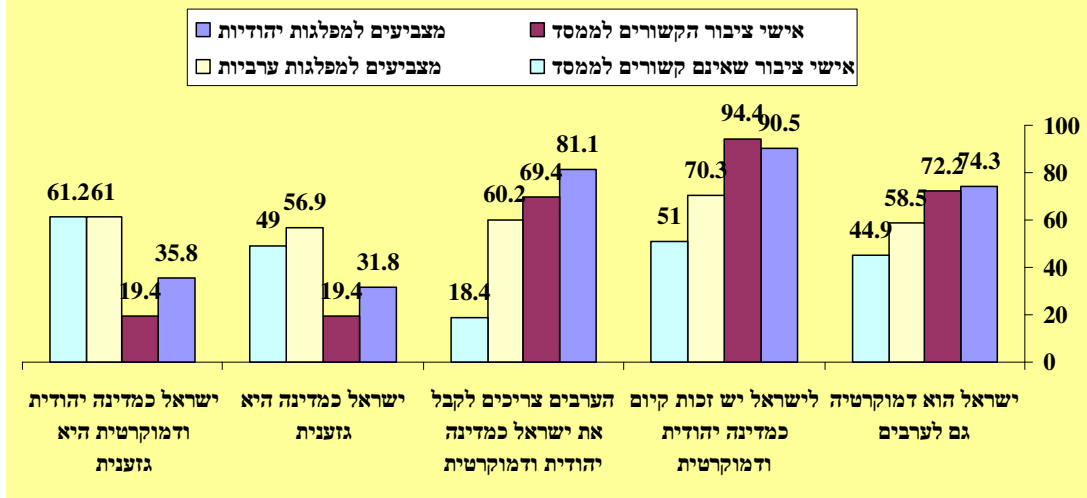
ישראלים (תרשים 22, לוח 50). רוב המנהיגים הלא-ממסדיים, לעומת רק מיעוט מהמנהיגים הממסדיים, חוששים מפני כל מיני איומים חמורים הנשקפים לאזרחים הערבים מצד המדינה והיהודים. כך, למשל, 73.5% לעומת 30.6% פוחדים מטרנספר של חלק מהאזרחים הערבים, בעוד שרוב גדול אם כי שונה בגודלו מקרב שני הצדדים חוששים מהפקעות רבות מאוד של אדמות (לוח 51).

תרשים 22. הבדלים בין קבוצות ערביות באחוז החשיבים ניכור

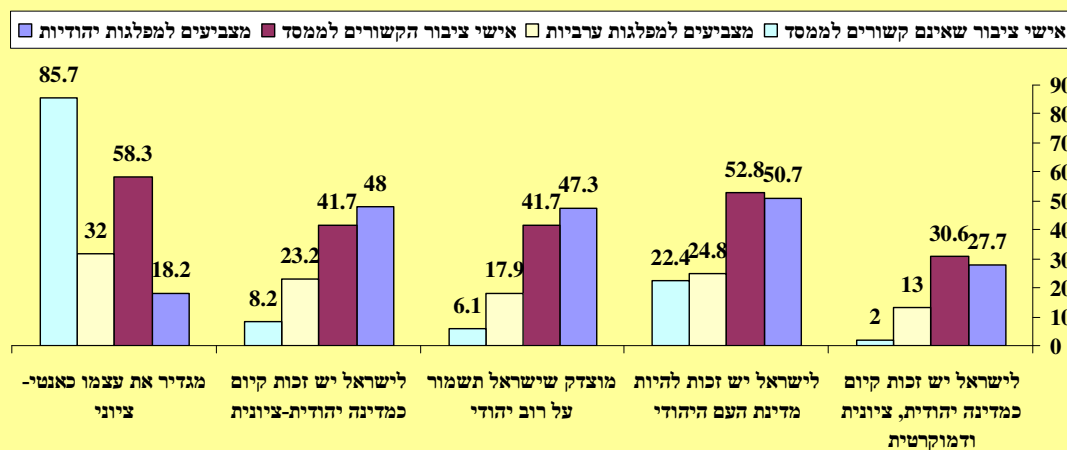
המנהיגים הלא-ממסדיים מציגים עמדות יותר רדיקליות מהמנהיגים הממסדיים גם בתחומים אחרים. אי-אמונם הניכר בבתי-המשפט, בכנסת ובממשלה מעיד הן על ניכור מהשלטון והן על הדרה ממנו (לוח 52). שאלת הלגיטימיות של אופי המדינה היא המשסעת ביותר. המנהיגים הממסדיים מקבלים את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יהודים וערבים יחד, בעוד שכחצית או רוב מקרב המנהיגים הלא-ממסדיים סבורים שישראל אינה דמוקרטיה לערבים, אין לה זכות להיות מדינה יהודית ובתור מדינה היא גזענית כלפי אזרחיה הערבים (תרשים 23, לוח 53). באשר לאופייה הציוני של המדינה, המנהיגים הלא-ממסדיים שוללים אותו בעוד שמיעוט לא-מבוטל עד כחצית מהמנהיגים הממסדיים מוכנים לקבלו (תרשים 24, לוח 54). למשל, 69.4% מהמנהיגים הממסדיים לעומת רק 18.4% מהמנהיגים הלא-

תרשים 23. הבדלים בין קבוצות ערביות באחוז המכירים בלגיטימיות של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית

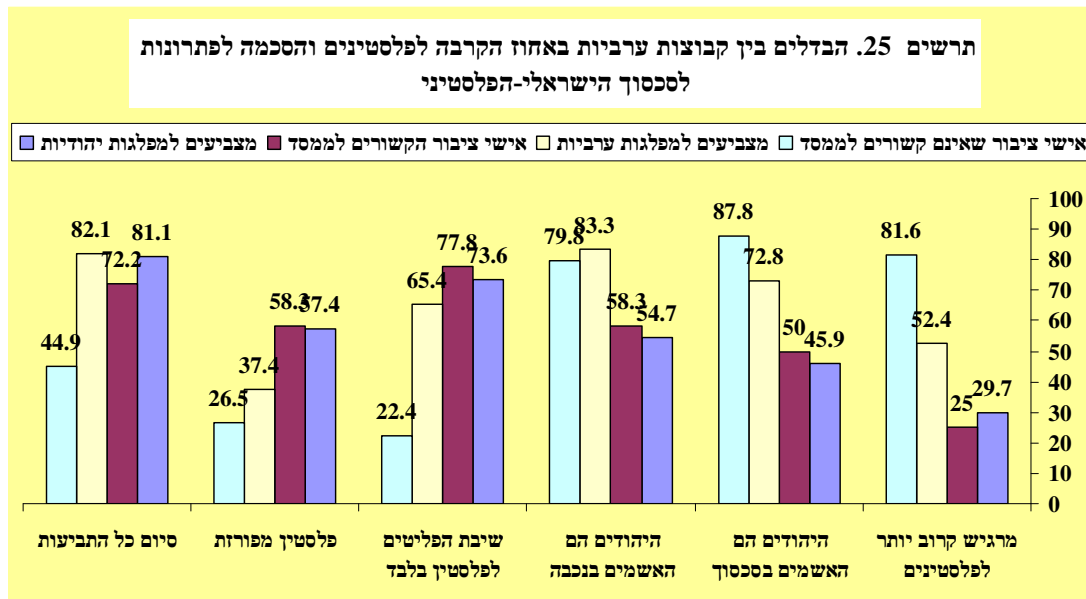
ממסדיים מסכימים שעל האזרחים הערבים לקבל את ישראל כמדינה יהודית-ציונית. אי-הסכמה ניכרת בולטת גם ביחס לפלסטינים ולפתרון הסכסוך של ישראל איתם. רוב מכריע מקרב המנהיגים הלא-ממסדיים (81.6%) לעומת מיעוט (25.0%) מקרב המנהיגים הממסדיים חשים יותר קרבה לפלסטינים מאשר ליהודים, בעוד שרוב גדול (77.8%) מהמנהיגים הממסדיים לעומת מיעוט מהמנהיגים הלא-ממסדיים (22.4%) מוכנים שהפליטים הערביים יסתפקו בפיצוי מתאים ויחזרו לפלסטין בלבד (תרשים 25, לוח 55).

תרשים 24. הבדלים בין קבוצות ערביות באחוז המכירים בלגיטימיות של ישראל כמדינה ציונית

הבדלים מובהקים נמצאים גם בתמיכה בפעולות מחאה לשם השגת שוויון בין ערבים ליהודים. בעוד שהמנהיגים הלא-ממסדיים תומכים בשימוש במחאה בחוץ לארץ, המנהיגים הממסדיים חצויים לגבי שאלה זו (לוח 56). ברם, ההבדל הכי משמעותי הוא בתמיכה של למעלה משליש מהמנהיגים הלא-ממסדיים בשימוש בהפגנות לא-חוקיות, לעומת דחייה מוחלטת של אמצעי זה על-ידי המנהיגים

הממסדיים. הבדלים אלה גם עולים בקנה אחד עם ההשתתפות הגדולה יותר של המנהיגים הלא-ממסדיים בפעולות מחאה שונות, לרבות הפגנות לא-חוקיות ותהלוכות אלימות (לוח 48).

נעבור להשוואה בין שתי קבוצות הציבור הערבי, שגם היא מעידה על הבדלים מובהקים בעמדותיהן לגבי רוב הסוגיות ביחסי ערבים-יהודים. כמעט בכל השאלות שבהן יש הבדלים גדולים בעמדות של שתי קבוצות המנהיגות, קיימים הבדלים בולטים גם בעמדות של שתי קבוצות הציבור (תרשימים 21-25, לוחות 49-56). אם לציין רק מספר הבדלים להמחשה, 79.7% ממצביעי מפלגות יהודיות מגדירים את עצמם בתור ערבים, ערבים ישראלים, או ערבים בישראל, דהיינו, ללא ממד פלסטיני בזהותם האישית, לעומת רק 32.1% ממצביעי מפלגות ערביות (תרשים 21, לוח 49). החשש מטרנספר הוא ביחס של 37.8% לעומת 67.9% בקרב שתי קבוצות אוכלוסיה אלה (לוח 51), הפער באמונה שישראל כמדינה שבה חיים יחד יהודים וערבים היא גזענית הוא ביחס של 31.8% ל-56.9% (תרשים 23, לוח 53), והפער בהרגשת קרבה רבה יותר לפלסטינים בגדה וברצועה מאשר ליהודים בישראל הוא ביחס של 29.7% ל-52.4% (תרשים 25, לוח 55). עם זאת, ההבדלים בין עמדות שתי קבוצות הציבור קטנים מאשר ההבדלים בין עמדות שתי קבוצות ההנהגה.

ההשוואה השלישית, האחרונה והחשובה ביותר, היא בין כל קבוצת הנהגה לקבוצת הציבור התומכת בה. ההבדלים בין המנהיגים הממסדיים למצביעי מפלגות יהודיות הם קטנים יחסית ולא עקביים, דבר המצביע על יציגות טובה של מנהיגים אלה את קהל תומכיהם (תרשימים 21-25, לוחות 49-56). עם זאת, קיימת אי-התאמה בשתי עמדות חשובות. רק מיעוט של 36.1% מקרב המנהיגים הממסדיים לעומת רוב של 79.7% מקרב מצביעי מפלגות יהודיות מגדירים את זהותם כערבית ישראלית, ולא כפלסטינית ישראלית (תרשים 21, לוח 49). המנהיגים הממסדיים לא רק מזדהים במונחים פלסטיניים-ישראליים אלא גם מגדירים את עצמם כאנטי-ציונים ביחס של 58.3% לעומת 18.2% של ציבור תומכיהם (תרשים 24, לוח 54). בשתי נקודות אלה המנהיגים הממסדיים הם יותר נועזים בהגדרת זהותם ויותר מתנגדים לאידיאולוגיה הציונית השלטת במדינה מאשר צאן מרעיתם. ברם, עמדה ביקורתית זו אינה סוחפת ואינה

משנה את מכלול העמדות המתונות שהם מגלים לגבי רוב הסוגיות ביחסי ערבים-יהודים. מנהיגים אלה וקהל תומכיהם שמהווים פחות משליש מהאוכלוסייה הערבית בישראל נוקטים אוריינטציה פרגמטית אשר מכירה בלגיטימיות של מדינה יהודית ודמוקרטית, רגישה ומתחשבת בעמדות היהודים ופועלת ביחד עם קבוצות יהודים ומתוך הממסד עצמו לשפר את מצב הערבים במדינה.

לעומת ההתאמה בין עמדות המנהיגים הערביים הקשורים לממסד היהודי לבין עמדות הערבים המצביעים למפלגות יהודיות שוררת אי-התאמה בולטת בין עמדות המנהיגים הערביים שאינם קשורים לממסד היהודי והמצביעים הערבים למפלגות ערביות (תרשימים 21-25, לוחות 49-56). המנהיגים הלא-ממסדיים הם הרבה יותר רדיקליים מאשר קהל תומכיהם במספר רב של נושאים. ככלל, המנהיגים הצויים בעמדתם לגבי זכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, מרגישים ניכור עמוק למדינה, רואים את ישראל כמדינה גזענית, מזדהים כפלסטינים בישראל, מצדדים לגמרי בפתרון הפלסטיני לסכסוך עם ישראל, ותומכים במאבק חריף ביותר לשינוי מעמד המיעוט הערבי. תומכיהם מאמצים רק חלק מעמדות אלה ועושים זאת בצמצום ובפחות תוקף. הנה כמה נקודות הממחישות הכללה זו: רק 18.2% מהמנהיגים הלא-ממסדיים לעומת 60.2% מהמצביעים למפלגות ערביות מסכימים שהאזרחים הערבים צריכים לקבל את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית (תרשים 23, לוח 53), 85.7% לעומת 32.0% בהתאמה מגדירים את עצמם כאנטי-ציונים (תרשים 24, לוח 54), רק 22.4% לעומת 65.4% בהתאמה מוכנים שהפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים ויורשו לחזור למדינת פלסטין בלבד (תרשים 25, לוח 55), ו-34.7% לעומת 7.3% בהתאמה תומכים בשימוש בהפגנות לא-חוקיות כאמצעי מאבק (לוח 56). מעניין גם לציין שרק 44.9% מהמנהיגים הלא-ממסדיים לעומת רוב מכריע של 82.1% מקהל תומכיהם מסכימים שעם יישוב השאלה הפלסטינית ייגמרו כל התביעות של שני הצדדים והסכסוך ביניהם יסתיים (תרשים 25, לוח 55). יש להניח שהמנהיגים צופים הסדר שהפלסטינים יקבלו אותו באי-רצון ולכן לא יהיה סוף פסוק. אפשר גם שהכוונה היא שהסדר לא יהיה סופי משום שלא ייקח בחשבון את תביעות הערבים בישראל.⁶⁴ אם העמדות של ההנהגה הלא-ממסדית הן יותר רדיקליות מאשר העמדות של מצביעים למפלגות ערביות, על אחת כמה וכמה שהן יותר רדיקליות מאשר העמדות היותר מתונות של מצביעים ערבים למפלגות יהודיות ומהעמדות של הציבור הערבי בכללותו (המדווחות בלוחות 1-43). רוב הציבור הערבי מגלה עמדות יותר מתונות ופרגמטיות מאשר רוב מנהיגיו.⁶⁵ מנקודת מבטם של אישי הציבור היהודיים, פער זה בעמדות נותן תוקף לדעתם שהמנהיגים הערביים הם קיצוניים ומסיתים ואינם מייצגים נכונה את הציבור הערבי. רוב (62.6%) מאישי הציבור היהודיים הימניים ורוב (67.7%) מאישי הציבור היהודיים השמאלנים בסקר המנהיגות היהודית העריכו שהמפלגות הערביות אינן מייצגות בנאמנות את האזרחים הערבים בישראל.

⁶⁴ בעניין זה ראו: Alexander Bligh, "The Final Settlement of the Palestinian Issue and the Position of the Israeli Arab Leadership", *Israel Affairs* 9, 1-2 (2003): 290-308.

⁶⁵ על העמדות הנחשבות לרדיקליות של המנהיגים הערבים הלא-ממסדיים, ראו: דן שיפטן, "זהותם החדשה של הח"כים הערבים", *תכלת* 13 (2002): 23-49; Alexander Bligh, "Israeli Arab Members of the 15th Knesset: Between Israeli Citizenship and Their Palestinian National Identity", *Israel Affairs* 9, 1-2 (2003): 3-15.

בהקשר זה ברצוני להביא שתי תגובות לממצאי מדד 2004. רובינשטיין מפרש את עמדות הציבור הערבי כמתונות ומוסיף: "מי שמאזין לדיבורים המתלהמים של חברי כנסת ערבים לא ימצא שום ביטוי שום הד, להשקפות מתונות אלה. הוא הדין במי ששומע או קורא התבטאות של האקדמאים האנטי-ציונים היהודים".⁶⁶ בכך הוא מוצא סימוכין להערכתו שההשקפות של אישי הציבור הערבים הן קיצוניות ושאינן הם נותנים ייצוג נאות ואמיתי לעמדות הציבור הערבי. לעומתו, רכס מגייס את עמדות ההנהגה הערבית כדי להקשות על ממצאי הסקר לפיהם הערבים מקבלים את ישראל כמדינה יהודית, אך לא כמדינה ציונית. וכך הוא כותב: "השיח הפוליטי והאקדמי הערבי, כפי שהוא מתפרסם בערבית במצעי המפלגות, במאמרים פובליציסטיים בעיתונות המקומית ובספרות מקצועית, כמעט אינו מתייחס לצורך להפנים את הלגיטימיות של מדינת ישראל כמדינה יהודית כזאת או אחרת. נהפוך הוא: בשנים האחרונות מתמקד הדיון בצורך לשנות את אופייה של מדינת ישראל ל'מדינת כל אזרחיה' (או 'כל לאומיה')".⁶⁷ ממצאי המחקר מראים שרכס צודק בהנחתו שהמנהיגות הערבית הלא-ממסדית מחזיקה בעמדות רדיקליות, אך אין הוא צודק אם הוא מתכוון לרמוז בכך שהעמדות הגלויות של המנהיגות המופנות ישירות לציבור הערבי משקפות יותר נאמנה את עמדות הציבור הערבי מאשר דעת הקהל הערבית המשתקפת בסקרים. בתגובה לדברי פרשנות אלה, יש לחזור ולהדגיש שיש הבדלים ניכרים הן בין קבוצות בציבור הערבי והן בין קבוצות אישי ציבור ערביים, ולכן צריך להיזהר מהכללה יתרה. ברם, גם אם ניקח את הזרם המרכזי של המנהיגים הערבים הלא-ממסדיים נמצא שהם עושים הבחנה בין לגיטימיות המדינה היהודית לבין לגיטימיות המדינה הציונית. להלן תשובות המנהיגים הלא-ממסדיים להיבטים שונים של זכות הקיום של המדינה:

- רוב עצום של 86.8% מסכימים ש"היהודים בישראל הם עם שיש לו זכות למדינה".
- רוב עצום של 85.7% מסכימים ש"לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה עצמאית שבה חיים יחד יהודים וערבים".
- שיעור נמוך יותר אך גדול של 51.1% מסכימים ש"לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים".
- רק אחוז זניח של 2.0% מסכימים ש"לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית, ציונית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים".

ברור מתשובות אלה שהמנהיגים הערבים הבלתי-תלויים רואים את היהודים בישראל כעם (אך קרוב לודאי לא את כל היהודים בעולם) שיש לו זכות למדינה משלו. הם סבורים כנראה שבתור עם מגיעה ליהודים בישראל מדינה יהודית, אך חלק נכבד מהם מתקשים לקבל זאת משום שהמדינה היהודית הקיימת היא גם ציונית ולכן הסכמתם למדינה יהודית עלולה להסתלף כהכרה בזכות היהודים למדינה ציונית שאותה הם שוללים מכל וכל.⁶⁸

⁶⁶ אמנון רובינשטיין, "פתח של תקווה", דו-עט 7: 16.

⁶⁷ אלי רכס, "הפרדה בין יהדותה של המדינה לצינויותה אינה חדשה", דו-עט 7: 17.

⁶⁸ עמדת ההנהגה הערבית הלא-ממסדית איננה חד-משמעית אלא תלויה-הקשר לגבי הלגיטימיות של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. כך, למשל, ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי, שהיא ועדת משנה של ועדת המעקב העליונה, הגישה נוסח של מטרות החינוך הערבי לועדת דוברת שאימצה אותו. הנוסח כולל הכרה במדינה ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית: "מטרת

הפער העצום בין עמדות ההנהגה הערבית הלא-ממסדית לבין עמדות הציבור היהודי בכללו (ובאופן מיוחד עמדות הציבור היהודי הימני שהן יותר קיצוניות כלפי האזרחים הערבים) לגבי יחסי ערבים-יהודים נותן תוקף לדעה הנפוצה בקרב היהודים והממסד שהנהגה המרכזית הערבית היא רדיקלית. ואכן, ההנהגה של המיעוט הערבי מוצאת את עצמה במצב כמעט בלתי-אפשרי – עמדותיה חורגות במידה ניכרת הן מהעמדות של הציבור הערבי שאותו היא מנסה לייצג ולגייס למאבק והן מהעמדות של הציבור היהודי שלהבנתו ולעזרתו היא זקוקה כדי להביא לשינוי מדיניות ולשיפור מעמד המיעוט הערבי.

הציבור ואישי הציבור היהודיים

חלוקה לקבוצות

סקר אישי הציבור היהודיים כלל 63 מרואיינים שרואיינו בראיון פנים-אל-פנים על פי השאלון הסגור בו נעשה שימוש בסקר הטלפוני של הציבור היהודי. הם נבחרו לפי מידע על שיוך פוליטי לגוש הימין ולגוש השמאל אך סיווגם הסופי נעשה לפי הגדרה עצמית לפי זרם פוליטי: ימין, ימין מתון, שמאל מתון ושמאל. שיוך עצמי לאחת מ-4 קטגוריות אלו נכפה גם על אלה שרואים את עצמם במרכז, בגוש דתי, או בזרם אחר. המדגם הסופי כלל 30 שרים וסגני שרים, 16 חברי כנסת (שאינם שרים וסגני שרים), 5 ראשי ערים, 7 עיתונאים בכירים, ו-5 פעילי ציבור אחרים. הם התחלקו ל-32 אישי ימין ו-31 אישי שמאל. בגלל העמדה הבכירה של אישי הציבור היהודיים שהשתתפו בסקר, רגישות הנושא וחששות כבדים מפני חשיפה ציבורית, הובטחה להם סודיות מלאה, כך שמכון המחקר ("מכון דהף למחקר" בראשות ד"ר מינה צמח) שביצע את הראיונות לא העביר לעורך המחקר פרטים שעלולים לאפשר את זיהוי המרואיינים.

שתי קבוצות ההנהגה היהודית מובחנות ברקע החברתי ובזיקה שלהן לאוכלוסיה הערבית. מכלל אישי הציבור בימין כמעט כולם גברים, מחציתם דתיים וחרדים, שתי חמישיות הם ממוצא מזרחי או ספרדי ושלוש חמישיות בעלי השכלה גבוהה (לוח 57). בקרב אישי הציבור בשמאל יש חמישית נשים, וכמעט כולם הם בעלי השכלה גבוהה, חילונים וממוצא אשכנזי. כשליש מאישי הציבור הימניים יודעים לדבר ערבית, לשני שלישים יש חברים ערבים, אך רק שתי חמישיות מהם פוגשים ערבים על בסיס קבוע (לוח 58). לאישי הציבור השמאלנים יש קשרים יותר חזקים עם ערבים. בעוד שבימין כרבע מדווחים על היפגעות אישית מאיזמים, מהשפלות או ממכות מצד אזרחים ערבים, בשמאל כמעט ולא מזכירים תקריות כאלה.

הציבור היהודי סווג לפי הגדרה עצמית על זרם פוליטי. מכלל 708 הנשאלים בסקר, 324 יהודים הגדירו את עצמם כימין או כימין מתון, ו-165 כשמאל או כשמאל מתון. כל האחרים שבחרו בקטגוריה

החינוך הערבי תכלול בנוסף למטרות החינוך הכלליות גם: (א) פיתוח וטיפוח הזהות האישית והזהות הערבית הקבוצתית כעוגן חינוכי נפשי וחברתי לאינטגרציה מלאה בחברה הישראלית ובמדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית; (ב) ידיעה וטיפוח השפה הערבית, והכרת התרבות והמורשת הערבית; (ג) הכרת התרבות היהודית, השפה העברית ותולדות העם היהודי, ועדת דוברת, כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל: התוכנית הלאומית לחינוך: כי לכל ילד מגיע יותר, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, ינואר 2005, עמ' 211.

מרכז או לא השיבו הוצאו מניתוח הנתונים. תוקף להתאמה בין השיוך העצמי לזרם הפוליטי ניתן לראות בקשר המלא בינו למפלגה. כמעט כל מי ששייך את עצמו לימין, הצהיר על קרבה למפלגות ימין (ליכוד, מפלגות דתיות, ימין קיצוני), הודיע שיצביע עבורן בבחירות הקרובות ודיווח על הצבעה עבורן ב-2003 (לוח 59). שיוך עצמי לשמאל גם כן תאם זיקה חד-משמעית למפלגות שמאל (עבודה, מרצ, עם אחד). כמו קבוצות המנהיגות, כך גם קבוצות הציבור מובחנות לפי רקע אישי וזיקה לערבים. הציבור הימני הוא יותר דתי ומזרחי ופחות משכיל מאשר הציבור השמאלי (לוח 57). הוא גם יודע קצת יותר ערבית, פוגש יותר ערבים וסובל אישית יותר מפגיעותיהם מאשר הציבור השמאלי (לוח 58).

קיימת אסימטריה מובהקת ביחסי הכוחות בין ימין ושמאל. בסקר הציבור 45.7% מהנשאלים סווגו את עצמם כימין וכימין מתון לעומת רק 23.3% שסווגו את עצמם כשמאל וכשמאל מתון (23.1% כמרכז ו-7.8% לא השיבו). גם תוצאות הבחירות לכנסת ב-2003 מצביעות על יחסי כוחות של יותר מ-2 ל-1 לטובת הימין. למרות שמחנה הימין מוביל בכוחו המספרי והפוליטי, יש משקל רב גם למחנה השמאל בשל הרקורד שלו בתור הזרם המייסד של החברה הישראלית והמשך התבססותו על בני השכבות הגבוהות והאליטות.

ציפיות

הציפייה היא שיהיו הבדלי עמדה משמעותיים וגדולים בין הימין והשמאל לגבי הדו-קיום היהודי-הערבי בישראל. למרות שהיחס למיעוט הערבי איננו סוגיה על סדר היום הלאומי שבה חלוקים הימין והשמאל, ניתן בקלות לגזור את יחסם השונה מעמדותיהם האחרות ומתרבותם הפוליטית. על כן יש לצפות שהשמאל, הן ברמת הציבור והן ברמת ההנהגה, יחזיק בעמדות יותר חיוביות כלפי האזרחים הערבים מאשר הימין. בכל האוריינטציות הערכיות הבאות השמאל יותר קרוב לאזרחים הערבים מאשר הימין:

1. שני הזרמים הפוליטיים מסכימים שיש לשלב בין הזהות היהודית והזהות הישראלית של היהודים בארץ, אך הימין שם יותר דגש על הזהות היהודית בעוד שהשמאל שם יותר דגש על הזהות הישראלית. הואיל ורק הזהות הישראלית יוצרת מרחב משותף בין ערבים ליהודים, הרי שעמדת השמאל קרובה יותר לערבים.
2. שני הזרמים הפוליטיים מסכימים שישראל תהיה מדינה יהודית ודמוקרטית, אך הימין מטעים יותר את אופייה היהודי של המדינה בעוד שהשמאל מחשיב יותר את אופייה הדמוקרטי. הימין מאמין בבכורת הלאומיות על הדמוקרטיה (בעיניו הפן היהודי באופייה היהודי של ישראל חשוב יותר מהפן הדמוקרטי) בעוד שהשמאל מאמין בבכורת הדמוקרטיה על הלאומיות (הפן הדמוקרטי מרכזי יותר). דגש על הדמוקרטיה פירושו יותר שוויון בין האזרחים, עמדה שמקרבת את השמאל לערבים.
3. שני הזרמים הפוליטיים מאמינים שישראל צריכה להיות מדינת רווחה, בעלת כלכלת שוק ולהשתלב בכלכלה העולמית הקפיטליסטית, אך הימין שם יותר דגש על כלכלת שוק (תחרות, יוזמה חופשית, הפרטה, הגבלת כוחם של האיגודים המקצועיים) ועל פופוליזם (הטבה של תנאי

החיים של השכבות העממיות, הקלת העוני והמצוקה) לעומת השמאל שמאמין בריסון מסוים של כוחות השוק (הגנה על זכויות העובדים, צעדים נגד אבטלה) ובסוציאל-דמוקרטיה (פיתוח מדינת הרווחה, זכויות חברתיות, צמצום פערים). היות ורוב הערבים נמצאים בשכבות הנמוכות, עמדת השמאל תואמת יותר את האינטרסים ואת העמדות שלהם.

4. שני הזרמים הפוליטיים מסכימים שאין להפריד בין לאום, דת ומדינה, אך הימין מתייחס בחיוב לדת ורואה בה משען ללאומיות, בעוד שהשמאל מסתייג מהדת ומייחס לה נטיות לא-דמוקרטיות. למרות שהערבים יותר קשורים לדת מאשר היהודים, חילון המדינה והחברה משרת אותם יותר, כי יקטין את כוחה של הדת היהודית במדינה ובאופן מיוחד יצמצם את השלכותיה האתנוצנטריות (יש לזכור שבישראל היא מופיעה בגרסות אורתודוקסיות לא-ליברליות – דתית-לאומית וחרדית). עמדת השמאל תואמת יותר את ענייני הערבים.

5. שני הזרמים הפוליטיים חשדנים כלפי הפלסטינים ועדיין אינם מוכנים לשלם את המחיר היקר של יישוב הסכסוך, אך הימין מוכן לשלם מחיר גבוה יותר עבור המשך הכיבוש (פגיעות בנפש וברכוש, בידוד בינלאומי, מיתון כלכלי, השחתה מוסרית) ומעוניין להאט את תהליך השלום, בעוד שהשמאל הוא יותר וותרני לפלסטינים ומתחשב יותר בלחצים בינלאומיים. הפוליטיקה של הימין יותר אידיאולוגית, ואילו הפוליטיקה של השמאל יותר פרגמטית. הימין מאמין יותר בשימוש בכוח ובצבא בעוד שהשמאל יותר מודע למגבלותיהם והוא פחות כוחני ומיליטריסטי. עמדת השמאל יותר קרובה לעמדת הערבים המעמידים את השלום עם הפלסטינים בראש מעייניהם.

6. שני הזרמים הפוליטיים רואים את עתיד ישראל בהשתלבות בעולם המערבי, ולא באזור, אך השמאל מוכן יותר לשיתוף פעולה אזורי ולהשתלבות אינסטרומנטאלית בעולם הערבי. עמדת השמאל מקובלת יותר על הערבים.

יש מחקרי עמדות רבים של הציבור הרחב שמאששים את ההכללה שמצביעי שמאל יותר ליברליים מאשר מצביעי ימין.⁶⁹ גם בכל הסקרים שערכתי בקרב הציבור היהודי נמצא שהמנבא הטוב ביותר של יחס למיעוט הערבי הוא הזרם הפוליטי שאליו הנשאל משתייך או מקורב.

אשר להשוואה בין עמדות המנהיגים היהודים לקהל תומכיהם, הציפייה הייתה שהן מנהיגי הימין והן מנהיגי השמאל יהיו יותר ליברליים ביחסם למיעוט הערבי מאשר הציבור התומך בהם. התיאוריה האליטיסטית של דמוקרטיה נותנת ביסוס להנחה זו. לפי תיאוריה זו, המתאימה לקבוצת הרוב במשטרים דמוקרטיים, המנהיגים יותר ליברליים (דמוקרטיים, סובלניים) מאשר הציבור הרחב משתי סיבות. סיבה אחת היא "גיוס סלקטיבי" (selective recruitment), לפיה מלכתחילה בדמוקרטיה מי שבוחר להשתלב בפוליטיקה ולחתור לעמדת אליטה הוא יותר ליברלי בהשקפותיו. הוא מגיע מרקע שעושה אותו יותר ליברלי (השכלה גבוהה, מקצוע חופשי, הכנסה גבוהה, חשיפה לתקשורת, פרספקטיבה יותר רחבה על החברה ועל העולם). הסיבה האחרת היא "סוציאליזציה פוליטית". שילוב באליטה הפוליטית והלא-

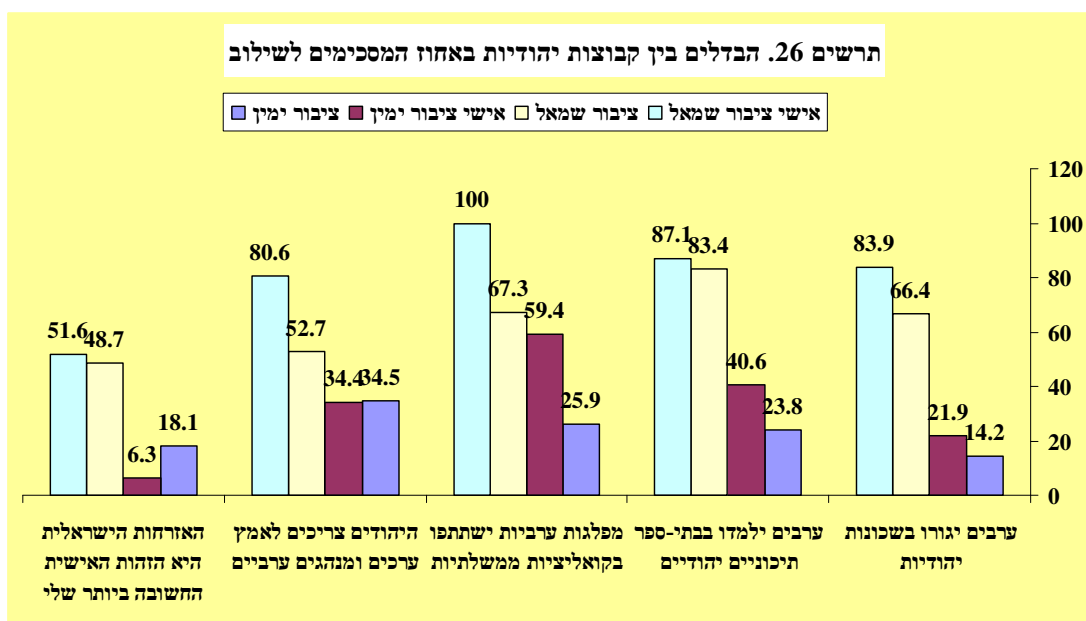
⁶⁹ ראו: יוחנן פרס ואפרים יער, *בין הסכמה למחלוקת*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1998; רפאל ונטורה ומיכל שמיר, "שמאל ו'ימין' בפוליטיקה הישראלית", *מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים* 35 (1991): 21-50.

פוליטית יוצר מפגשים עם בעלי עמדות שונות, משא ומתן ופשרה עם יריבים, התחשבות באינטרסים של קבוצות אחרות, תחושת אחריות שלטונית והבנה שעמדה קיצונית עלולה להביא לניכור ולא-שקט מצד קבוצות מקופחות. כמו כן, המנהיגים יחוו פחות איום מקבוצות לא-אהודות או מתנגדות משטר משום שיש להם ניסיון והערכות-מצב יותר מציאותיות מאשר הציבור הרחב.⁷⁰

השוואות

השוואה בין אישי ציבור ימניים לאישי ציבור שמאליים מראה הבדלים סטטיסטיים מובהקים ב-58 מתוך 102 השאלות הבודקות עמדות לגבי יחסי ערבים-יהודים. ב-43 מתוך 58 השאלות שהתשובות אליהן קובצו לשתי תשובות לכל שאלה, הבדלי העמדות הגיעו ל-30% ומעלה. הפרשים ניכרים אלה מעידים על חילוקי דעות חריפים. להלן נתרכז בשאלות אלה בלבד.

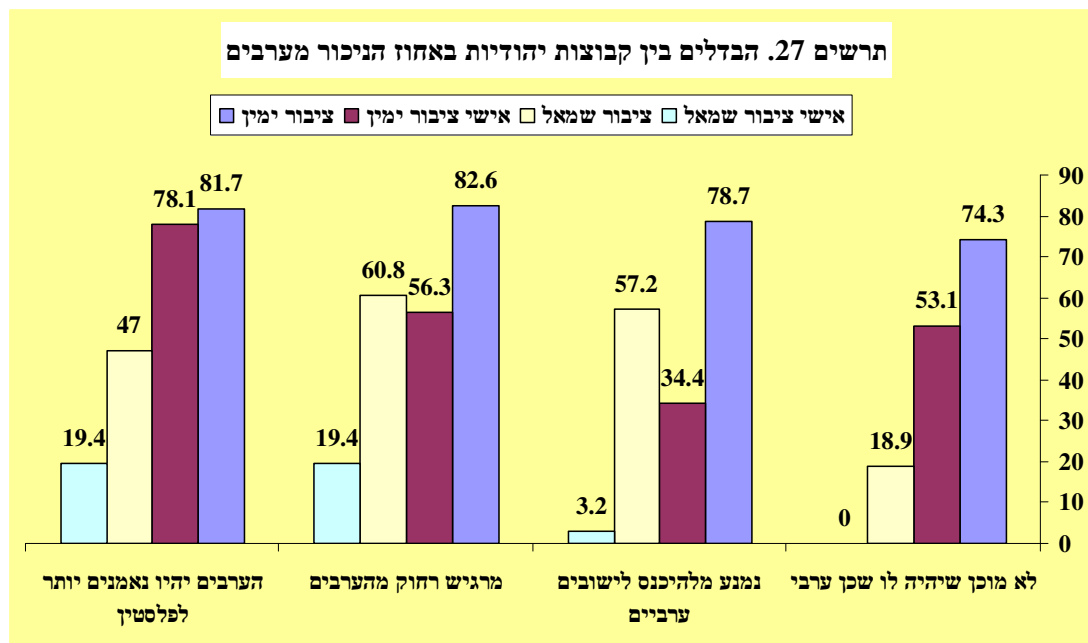
למרות שהמדינה מצהירה על מדיניות שילוב של הערבים בישראל, בכל התחומים שיש להם נגיעה לשמירת הקיום הנפרד והזהות הנפרדת של הרוב היהודי, יש מחלוקת בין ימין ושמאל. רק 21.9% מאישי הציבור הימניים לעומת 83.9% מאישי הציבור השמאליים מצדדים במגורים של ערבים בשכונות יהודיות (תרשים 26, לוח 60). רק 34.4% לעומת 80.6% בהתאמה מסכימים שלערבים יש הרבה ערכים טובים וחשובים שהיהודים צריכים לאמץ. השמאל פתוח יותר לעירוב חברתי ותרבותי.

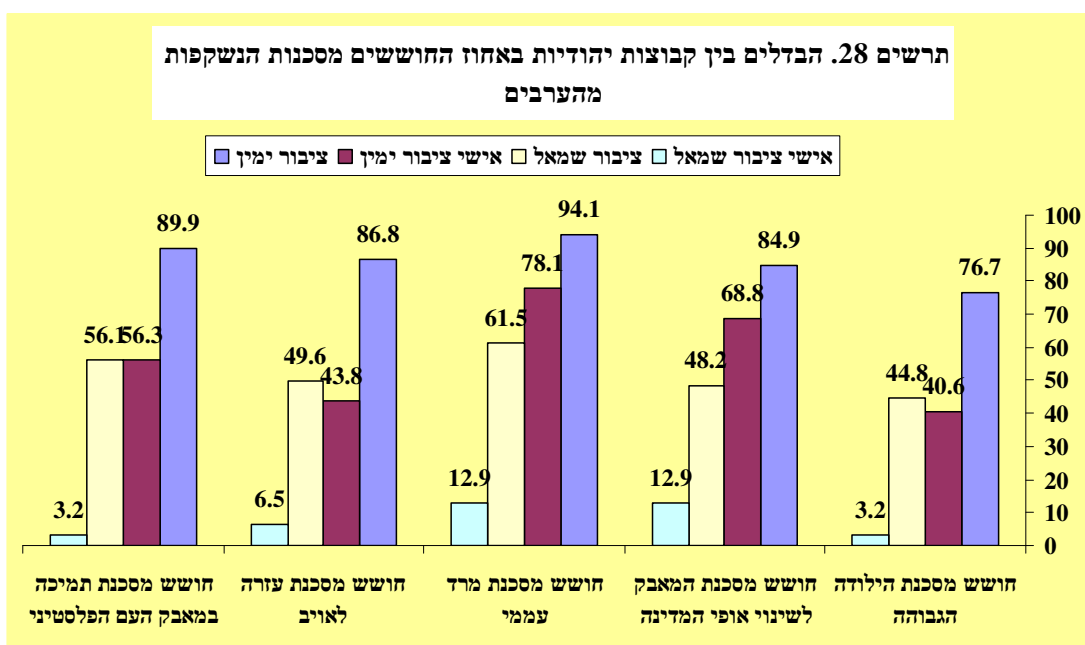
אישי הציבור הימניים חשים ניכור רב מהאזרחים הערבים, לעומת העדר ניכור בקרב אישי ציבור

⁷⁰ ראו: John Sullivan, Pat Welsh, Michal Shamir, David Barnum and James Gibson, "Why Politicians Are More Tolerant: Selective Recruitment and Socialization among Political Elites in Britain, Israel, New Zealand and the United States", *British Journal of Political Science* 23, 1 (January 1993): 51-76. Michal Shamir, "Political Intolerance among Masses and Elites in Israel: A Reevaluation of the Elitist Theory of Democracy", *Journal of Politics* 53, 4 (November 1991): 1018-1043. במאמרה זה מציגה שמיר נתונים המראים בבירור שהאליטה הפוליטית והלא-פוליטית בישראל היא יותר ליברלית וסובלנית כלפי האזרחים הערבים מאשר הציבור הרחב. עם זאת, חברי הכנסת חוקקו בשנות השמונים תיקונים לחוק שהגבילו את הפעילות הפוליטית של תנועת כ"ך והרשימה המתקדמת לשלום. היא רואה בצעדים אלה עדות לא-סובלנות פוליטית ומסבירה אותה בשיקולים אלקטורליים ובתחושת מאוימות של חברי הכנסת משתי קבוצות מתנגדות משטר אלה. חשש מאיום גורם לאי-סובלנות ומשטש את ההבדל בין עמדות ההנהגה ועמדות הציבור.

שמאליים. למעלה ממחצית מהם אינם מוכנים שיהיה להם שכן ערבי ומרגישים ריחוק מהערבים בישראל (תרשים 27, לוח 60). רוב של 78.1% ממנהיגי הימין לעומת 19.4% ממנהיגי השמאל מאמינים שרוב

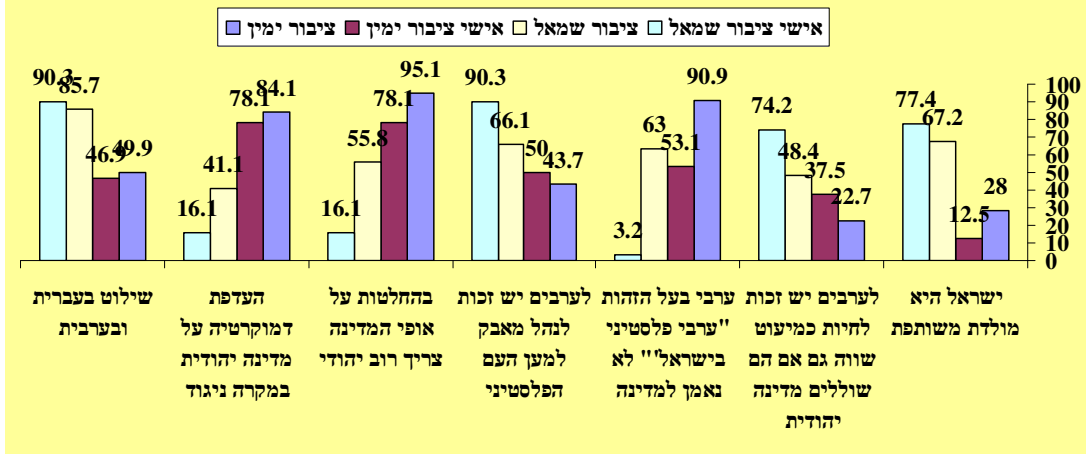

הערבים בישראל יהיו נאמנים יותר למדינה פלסטינית מאשר למדינת ישראל. בין 40.6% ל-78.1% מהמנהיגים הימניים, לעומת בין 3.2% ל-12.9% בלבד מהמנהיגים השמאלנים, חוששים מסכנות קיומיות שונות הנשקפות ליהודים ולמדינה מצד האזרחים הערבים, ובכללן ילודה גבוהה, מאבק לשינוי אופייה היהודי של המדינה, פתיחה במרד עממי וסיוע לאויב (תרשים 28, לוח 62).

המחלוקת בסוגיית הלגיטימיות של המעמד האזרחי והלאומי של המיעוט הערבי יכולה לשמש מפתח להבנת הבדלי העמדות בין הימין והשמאל כלפי האזרחים הערבים. אישי הציבור הימניים רואים את הארץ כמולדת של היהודים בלבד ואת המדינה כשייכת ליהודים (תרשים 29, לוח 63). זכות הערבים לחיות במדינה מותנית בקבלתם את ישראל כמדינה יהודית. לכן אזרחים ערבים שיש להם זיקה חזקה

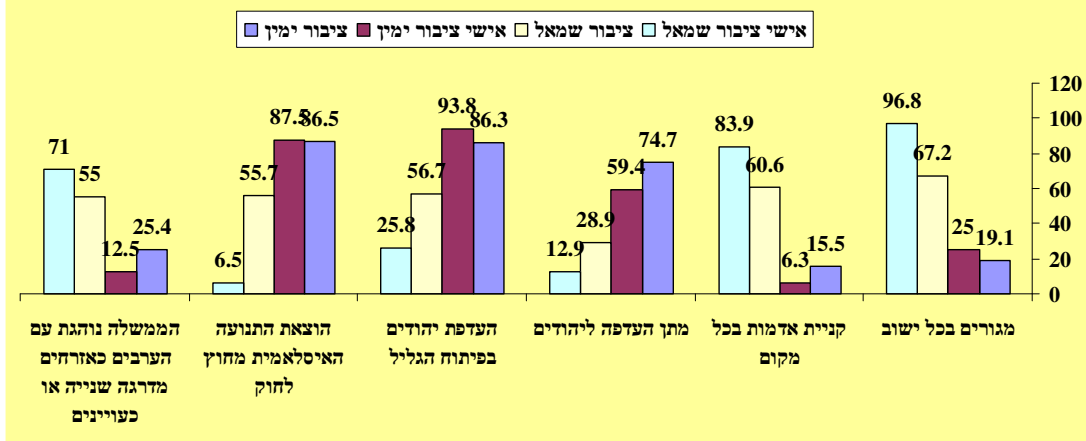
תרשים 29. הבדלים בין קבוצות יהודיות באחוז המסכימים ללגיטימיות אזרחית ולאומית של הערבים

לעם הפלסטיני הנחשב לאויב חשודים באי-נאמנות. רוב מנהיגי הימין סבורים שרק יהודים צריכים להשתתף בהחלטות גורליות הנוגעות לאופי המדינה וגבולותיה ומייחסים יותר חשיבות למדינה היהודית מאשר לדמוקרטיה הישראלית. בכל השאלות הללו נוקטים המנהיגים מהשמאל עמדה המקבלת את הערבים כאזרחים שווים, מכבדת את זכותם להיות מתנגדי משטר ולהשתתף בהכרעות החורצות את גורל המדינה, ומביעים את מחויבותם העליונה לדמוקרטיה. הבדלי השקפה אלה מתבטאים היטב בתשובות לשאלת המפתח "במקרה של ניגוד בין האופי הדמוקרטי והאופי היהודי של המדינה, במה תבחר?" רוב של 78.1% ממנהיגי הימין לעומת מיעוט של 16.1% ממנהיגי השמאל בחרו באופי היהודי.

עמדת הימין שנותנת קדימות למדינה היהודית על פני הדמוקרטיה משתקפת גם בתחום המדיניות כלפי המיעוט הערבי. מנהיגי הימין מצפים מהמדינה לתת העדפה ליהודים ולהבטיח הפרדה בינם לערבים על-ידי מניעת ערבים מלגור בישובים יהודיים ומלרכוש אדמות באזורים יהודיים (תרשים 30, לוח 64).

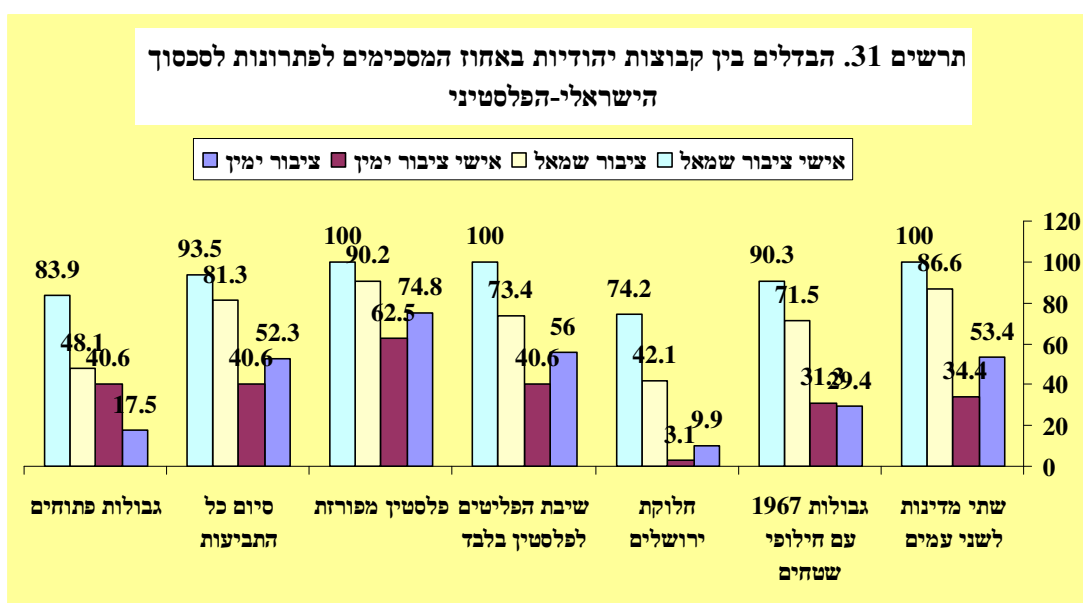
תרשים 30. הבדלים בין קבוצות יהודיות באחוז המסכימים למתן זכויות הערבים ולהגבלת זכויותיהם

הם תופסים את המשטר בישראל כדמוקרטיה מתגוננת ולכן תומכים בהוצאת התנועה האיסלאמית מחוץ לחוק. הם רואים את מדיניות הממשלה כלפי האזרחים הערבים כשוויונית או עם קצת אפליה לכל היותר, כי במצב הקיים של איבה עם העם הפלסטיני וגילויי אי-נאמנות למדינה מצד האזרחים הערבים לא מגיע

להם יחס טוב יותר. מנהיגי השמאל דוחים את כל העמדות הללו ונותנים בכורה לדמוקרטיה. הם מחזיקים בהשקפה שישראל צריכה להיות מדינה הנוהגת שוויון באזרחיה הערבים בעוד שהיום היא מתייחסת אליהם כאל אזרחים מדרגה שנייה או כעוינים, ואינה צריכה להגביל את זכויותיהם למגורים ולקניין ואסור לה לתת העדפה ליהודים.

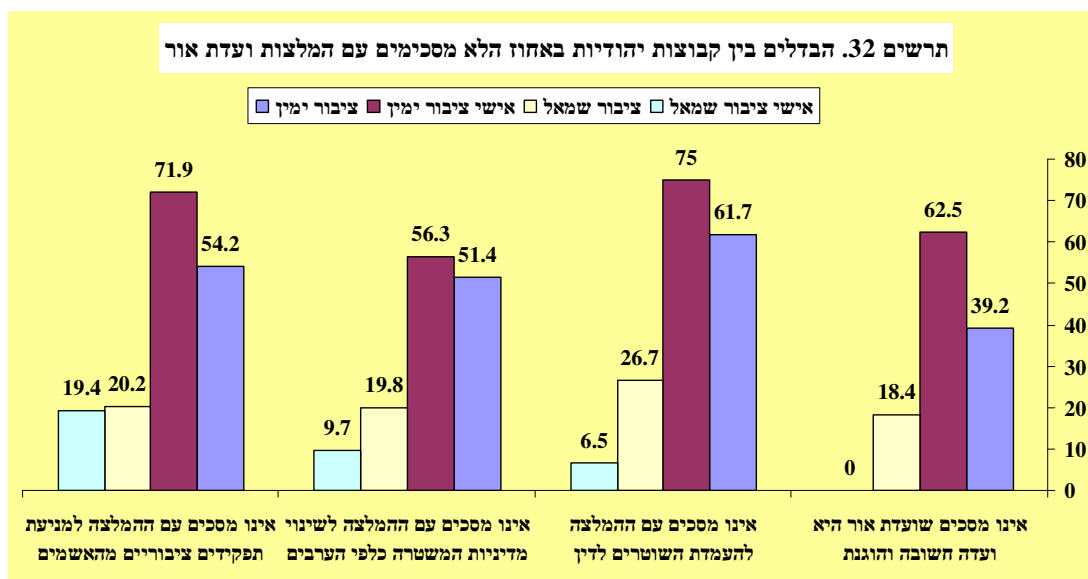
ניגודי ההשקפה לגבי הסכסוך הישראלי-הפלסטיני עודם מבחינים היטב בין שני המחנות למרות הסדקים הקשים שנבעו בעמדת הימין המקדשת את שלמות הארץ. הנרטיב הציוני הימני מטיל את מלוא האשמה ההיסטורית והעכשווית על הפלסטינים לעומת הנרטיב הציוני השמאלי החצוי (לוח 65). מנהיגי הימין בסקר מפגינים עמדות ניציות ברורות לגבי כל פתרונות השמאל לשאלה הפלסטינית, לרבות שתי מדינות לשני עמים, גבולות 1967 עם חילופי שטחים, חלוקת ירושלים, שיבת הפליטים למדינת פלסטין עם אפשרות חזרת מספר קטן מהם לישראל, פירוז פלסטין, גבולות פתוחים בין שתי המדינות וסיום הסכסוך והתביעות של שני הצדדים (תרשים 31, לוח 66).

העמדה הקשוחה של הימין לגבי הסדרים העשויים לשפר את יחסי ערבים-יהודים מומחשת היטב בעמדה כלפי ועדת אור. מנהיגי הימין אינם רואים בועדת אור ועדה חשובה והוגנת ודוחים את המלצותיה להעמיד לדין את השוטרים שירו למוות במפגינים הערבים, לעשות רפורמה יסודית במדיניות המשטרה במגזר הערבי ולמנוע תפקידים ציבוריים מכל מי שהועדה מצאה אשם (תרשים 32, לוח 67). לעומתם, מנהיגי השמאל אווזים בעמדה מנוגדת הקוראת לביצוע המלצות ועדת אור.

כמצופה, יש הבדלים מובהקים בין עמדות הציבור הימני לעמדות הציבור השמאלי כמעט בכל השאלות שבהם חלוקים אישי הציבור הימניים והשמאליים, דבר המראה שהמחלוקת בין ימין לשמאל אינה רק נחלת המנהיגים שחושבים במונחים אידיאולוגיים אלא גם משטעת עמוקות את הציבור היהודי הרחב שהוא פחות אידיאולוגי. נבחן, למשל, את שאלת המפתח של בחירה בין האופי היהודי והאופי הדמוקרטי של המדינה במקרה של ניגוד ביניהם. ההבדלים בין ימין לשמאל ברמה של הציבור הרחב הם ביחס של 84.1% ל-41.1% וברמה של אישי הציבור הם ביחס של 78.1% ל-16.1% (תרשים 29, לוח

63). אלה הם הבדלים עצומים, אם כי ההבדלים בין קבוצות הציבור הם קטנים יותר מאשר ההבדלים בין קבוצות ההנהגה. דבר זה נכון גם לגבי שאלות אחרות.

ההשוואה בין מנהיגי הימין לציבור הימני וההשוואה המקבילה בין מנהיגי השמאל לציבור השמאלני מראות שהמנהיגים הם יותר ליברלים בעמדתם כלפי האזרחים הערבים מאשר קהל תומכיהם (תרשימים 26-32, לוחות 60-67). למשל, שיעור התמיכה בשיתוף מפלגות ערביות בקואליציות ממשלתיות הוא 59.4% בקרב מנהיגי הימין לעומת רק 25.9% בקרב הציבור הימני, ו-100.0% בקרב מנהיגי השמאל לעומת 67.3% בקרב הציבור השמאלי (תרשים 26, לוח 60). בדומה לכך, הפערים בין המנהיגות לציבור בשיעור הסבורים שבהחלטות גורליות צריך להיות רוב יהודי הם 78.1% לעומת 95.1% במחנה הימין ו-55.8% לעומת 16.1% במחנה השמאל (תרשים 29, לוח 63). מספרים טיפוסיים אלה מעידים שבכל הנוגע לאופייה היהודי והציוני של המדינה, הציבור השמאלי הוא באופן משמעותי פחות ליברלי ודמוקרטי מאשר מנהיגיו. הם גם מצביעים על העובדה שהציבור הימני אחוז בעמדות הקיצוניות ביותר, מעל ומעבר לעמדות מנהיגיו. עמדות המנהיגים הימניים הן מרוככות יחסית כי כמנהיגים עליהם להתחשב יותר מאשר ציבור תומכיהם בכללי הדמוקרטיה ובצרכי המדינה להבטחת חוק וסדר ולמניעת התפרצויות מצד המיעוט הערבי.

עומק השסע בין ערבים ליהודים מתבטא בעמדות המקוטבות של המנהיגים הערבים הלא-מסדיים והציבור היהודי הימני. אלה הן שתי הקבוצות שנמצאות קרוב לקטבים המנוגדים בסולם העמדות של יחסי ערבים-יהודים. המנהיגים הערבים הלא-מסדיים, שמקבלים את תמיכת רוב הציבור הערבי למרות שעמדותיהם הן הרבה יותר רדיקליות מעמדות ציבור תומכיהם, מציגים בפני הציבור היהודי, שבחלקו הגדול הוא ימני ואנטי-ערבי, עמדות חריפות שמנכרות ומקצינות אותו עוד יותר.

מתעוררת השאלה מדוע המנהיגים הערבים הם יותר רדיקלים בעמדותיהם מאשר הציבור הערבי, ואילו המנהיגים היהודיים הם יותר מתונים מאשר הציבור היהודי. נראה שההסבר לכך הוא הדרה לעומת שיתוף בשלטון. המנהיגים הערבים הלא-מסדיים נמצאים באופוזיציה קבועה לשלטון ואינם שותפים לקבלת החלטות ולניהול המדינה. ריחוק מאחריות ומעשייה שלטונית מאפשר שמירה על טוהר אידיאולוגי

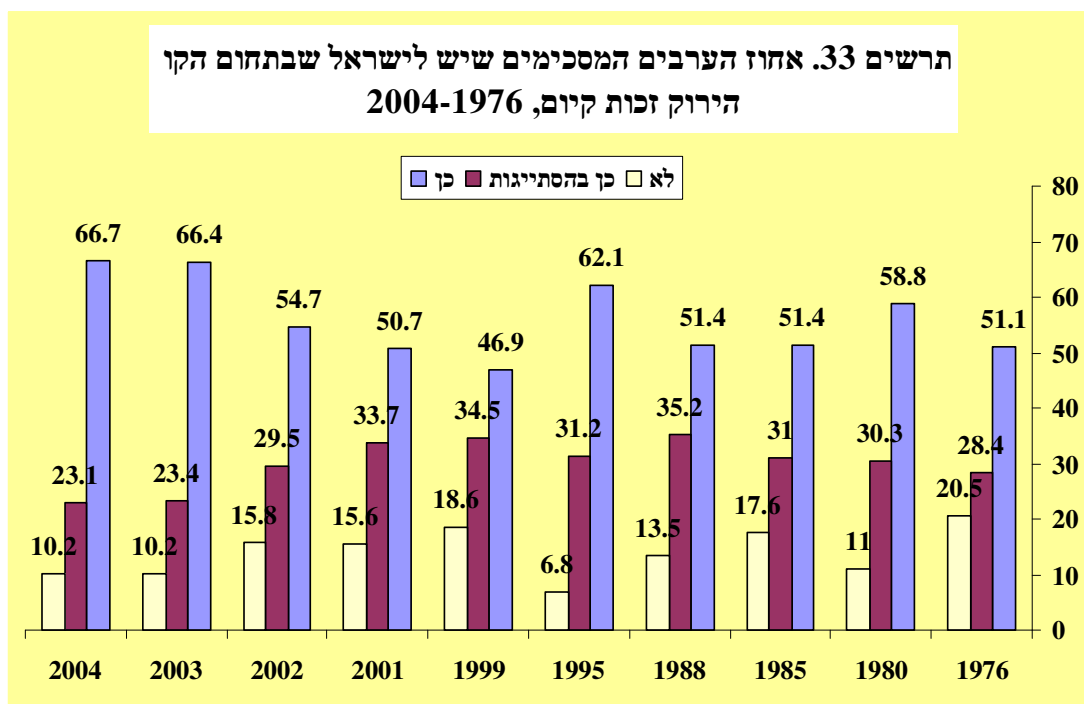
ואינו מחייב הגמשת עמדות והתפשרות. המנהיג המורחק מהשלטון לא יכול לתת פתרונות ממשיים לקהל תומכיו ולכן נאלץ להסתפק בשיווק רעיונות כדי להשיג תמיכה ציבורית. התחרות ההולכת וגוברת בין מנהיגים ערבים על תמיכת הציבור הערבי (למשל, בבחירות לכנסת ב-2003 התחרו 5 מפלגות ערביות על הקול הערבי בנוסף למפלגות היהודיות) היא מנוף להסלמת עמדות כל עוד כל מה שיש להם לתת לציבור הם מחאה, ביקורת על הממשלה, תמיכה בעם הפלסטיני ותביעות לשינויי מדיניות ומשטר, ולא מינויים, תקציבים, שינויי מדיניות ומשאבים אחרים. לעומתם, המתניות של המנהיגים היהודים בהשוואה לציבור היהודי הרחב מקורה בפרגמטיזם, בכובד האחריות ובפרספקטיבה המקיפה ששותפות בשלטון מייצרת במדינה דמוקרטית.

מגמות שינוי לאורך זמן בעמדות הציבור הערבי והציבור היהודי

בסקר 2004 נכללו מספר שאלות שהוצגו בסקרים קודמים. הן מאפשרות לעמוד על מגמות ארוכות טווח בעמדות הערבים והיהודים ולבחון האם המגמה בקרב הערבים היא אכן הקצנה והתרחקות, והמגמה בקרב היהודים היא אכן הקשחה וניכור, כפי שרבים סבורים מקרב הציבור הרחב, הפוליטיקאים, אנשי מערכת הביטחון, הפרשנים והחוקרים.

עמדות הערבים

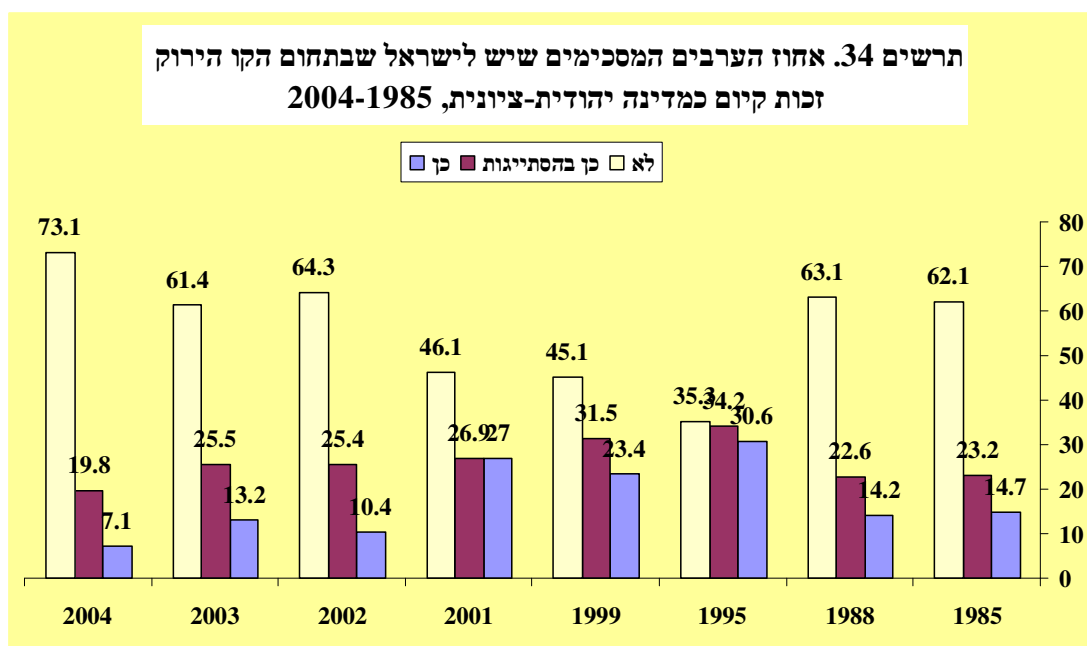
לגיטימיות של ישראל כמדינה. מאז הסקר הראשון בשנת 1976 נשאלו הערבים את השאלה הפשוטה והישירה "האם לישראל יש זכות קיום?" ולכך הצעו להם שלוש תשובות: כן, כן בהסתייגות, לא. התשובה "לא" מציינת שלילה לא-מסויגת של הלגיטימיות של ישראל כמדינה. שיעור הערבים השוללים את זכות המדינה להתקיים היה פחות מ-21.5% בכל הסקרים שנערכו בשנים 1976-2004 (תרשים 33, לוח 68). זהו שיעור דחייה נמוך לאור העובדה שהערבים הם מיעוט מופלה לרעה, מתנגד משטר וחשוד בזיקה לאויב, ששיוכו הכפוי לישראל הוא תולדה של הנכבה הפלסטינית של 1948.

ברם, עוד יותר משמעותית ועומדת בסתירה לתזת ההקצנה של הערבים בישראל היא המגמה לאורך זמן. אין כלל ועיקר עדות לגידול במרוצת השנים באחוז הערבים השוללים את זכות הקיום של המדינה. שיעור הדחייה של 20.5% בשנת 1976 היה הגבוה ביותר והשיעור של 6.8% בשנת 1995 היה הנמוך ביותר. אפילו בשנות האינתיפאדה הראשונה (סקר 1988) ושנות האינתיפאדה השנייה (סקר 2001-2004), הדחייה הייתה קטנה יותר מקו הבסיס של 20.5% ב-1976. שיא הירידה בדחייה שנמדד בשנת 1995 הוא המרשים ביותר. הוא מראה ששינוי המדיניות על-ידי ממשלת רבין על-ידי הענקת יותר שילוב ושוויון למיעוט הערבי ועל-ידי פשרה ופיוס עם העם הפלסטיני הורידו את שיעור הדחייה לקרוב לאפס. הקפיצה

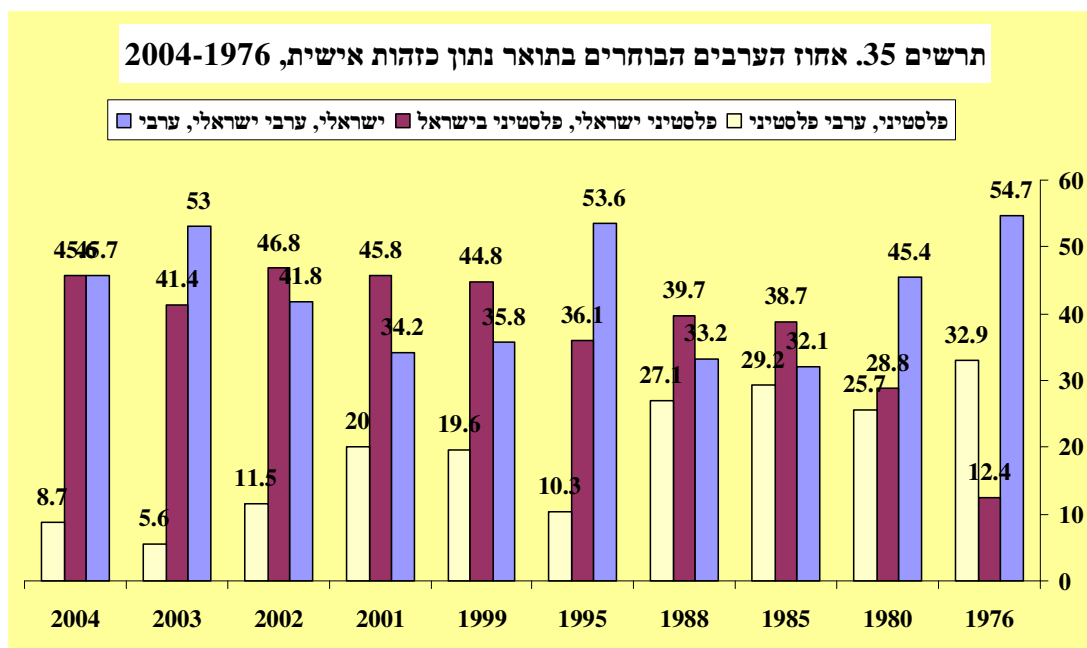
של הדחייה מ-6.8% ב-1995 ל-18.6% ב-1999 גם מוכיחה שרצח רבין הווה את נקודת המפנה באוריינטציה הערבית, בניגוד לדעה הנפוצה לפיה מהומות אוקטובר 2000 הם קו השבר. שיעורי הדחייה אחרי 1995 חזרו לרמות הממוצעות שלפני 1995 ואישרו שהשיעור ב-1995 היה תגובה חריגה למדיניות המיטיבה של ממשלת רבין. בעוד שהירידה הדרמטית בדחייה בתקופת ממשלת רבין נמחקה אחרי 1995, אין כל סימנים שבעקבות אירועי אוקטובר 2000 חל מפנה חד לרעה בעמדת הערבים כלפי הלגיטימיות של המדינה.

לגיטימיות של ישראל כמדינה יהודית-ציונית. בפעם הראשונה בשנת 1985 הוצגה שאלה על הלגיטימיות של אופי המדינה. הנוסח היה: "האם לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית-ציונית?" והתשובות היו: כן, כן בהסתייגות, לא. תשובות הערבים מצביעות בבירור על ההבחנה החדה שהם עושים בין זכות ישראל להתקיים כמדינה לבין זכותה להתקיים כמדינה יהודית-ציונית. שלילת הלגיטימיות של אופי המדינה נעה מ-64.3% ב-2002 ל-35.3% ב-1995 (תרשים 34, לוח 69). הממצאים הקודמים לפיהם אין גידול עקבי בשיעור הדחייה לאורך זמן ושיעור דחייה נמוך במיוחד ב-1995 קיבלו אישור מחדש. ערביי ישראל מרגישים דחייה כלפי כל מה שמכונה "ציוני", שאותו הם כורכים עם קולוניאליזם, דיכוי, טיהור אתני, הדרה והפליה. עם זאת, ערביי ישראל מביעים עמדה פחות מתרסה כלפי הציונות – רוב מקרבם מגדירים את עצמם כ"לא-ציונים", ולא כ"אנטי-ציונים", ורוב זה נשאר פחות או יותר יציב לאורך זמן (לוח 70).

זהות. הערבים התבקשו לבחור תואר אחד, מתוך 7-9 תארים, המגדיר היטב את זהותם האישית. אלה הם ישראלי, ערבי, פלסטיני וצירופים של כינויים אלה. ניתן לעמוד על המגמה לאורך זמן על-ידי סיווג הזהויות הללו לשלוש קטגוריות: זהות ישראלית ערבית (ישראלי, ערבי, ישראלי ערבי), זהות פלסטינית ישראלית (ישראלי פלסטיני, פלסטיני בישראל, ערבי פלסטיני בישראל) וזהות פלסטינית לא-ישראלית (פלסטיני, ערבי פלסטיני). מתוך שלוש הקטגוריות, הזהות הפלסטינית הלא-ישראלית היא שוללנית (סרבנית) במהותה משום שהיא מסמנת זהות פלסטינית טהורה ללא מרכיב ישראלי כלשהו. אם תזת

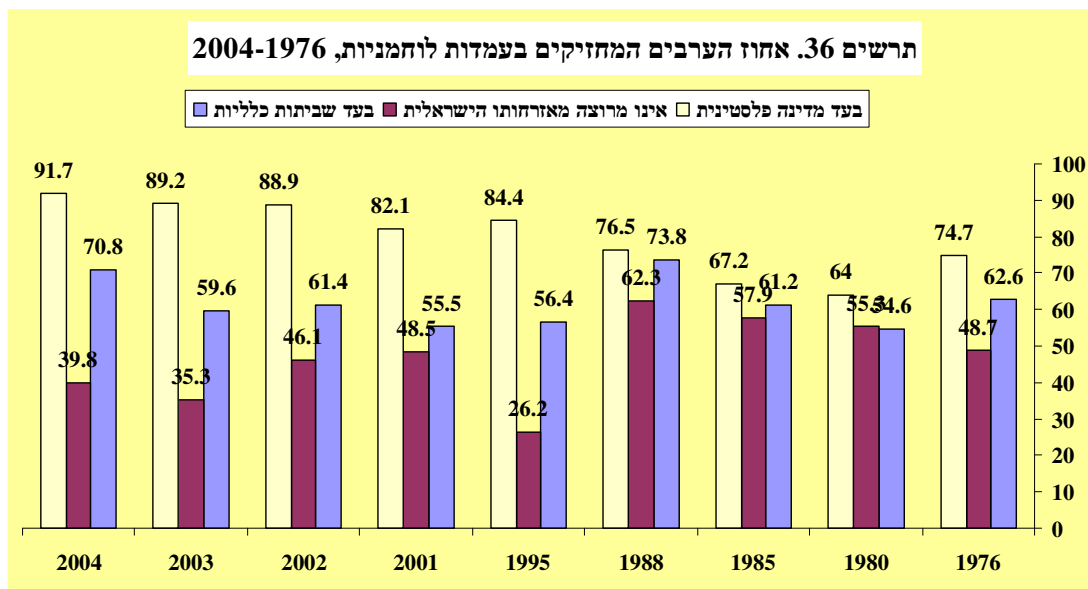
ההקצנה היא נכונה, היינו מצפים לגידול עקבי לאורך השנים בקטגוריה זו, אך ההיפך הוא הנכון. שיעור האזרחים הערבים המזדהים כפלסטינים או כערבים פלסטינים ירד מ-32.9% ב-1976 ל-8.7% ב-2004 (תרשים 35, לוח 71). קטגוריה זו של זהות הגיעה ל-10.3% ב-1995, עלתה באופן מפתיע ל-20% בערך בשנים 1999-2001 וירדה שוב לאחר מכן. נראה שהאינתיפאדה השנייה תחמה מחדש את הקו הירוק וחידדה את הפער במצב החיים ובגורל של פלסטינים אזרחי ישראל ופלסטינים לא-אזרחים. הערבים בישראל מפוצלים כמעט חצי-חצי בין אלה המזדהים בראש ובראשונה כערבים ישראלים לאלה הרואים את עצמם כפלסטינים בישראל.

בניגוד לתזת ההקצנה, הזהות הלאומית הפלסטינית אינה הזהות החשובה ביותר עבור ערביי ישראל. הדת היא הזהות החשובה ביותר בכל השנים, פרט לשנת 1999 (לוח 72). הזהות הלאומית (שייכות לעם הפלסטיני) ירדה לרמה הנמוכה ביותר בשנים 2004-2003, מגמה המצביעה על התרחקות ערביי ישראל מהפלסטינים ככל שהאינתיפאדה נמשכה והגיעה למבוי סתום. רק כמחצית מהערבים ב-2004 חשו קרבה לפלסטינים יותר מאשר ליהודים ושיעור זה היה נמוך יותר מאשר בשנים 1999-2002 (לוח 73).

לוחמנות (militancy). אוריינטציה לוחמנית (מיליטנטית) מורכבת מסדרת עמדות והתנהגויות שמאגרות את המערכת הקיימת בדרכים דמוקרטיות אך בלי להתנתק ממנה. משמעותה בישראל היא שהערבים מקבלים את מעמדם כמיעוט אך נלחמים באמצעים חוקיים נגד האופי הנוכחי של המדינה, האפליה וההדרה. לוחמנות תהייה גבוהה בקרב הערבים לפי תזת הפוליטיזציה. יש ביטויים שונים ללוחמנות הערבים ונראה שחלה עלייה בה לאורך השנים (תרשים 36, לוח 74). רוב הערבים שוללים את זכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית-ציונית ורואים בציונות תנועה גזענית. שיעור השוללים עמד על 62.1% ב-1985, ירד אחר כך, אך חזר ועלה לשיא של 73.1% ב-2004. הזהות "ערבים פלסטינים בישראל" שעמדה על 12.4% ב-1976 עלתה בהתמדה והגיעה ל-45.6% ב-2004. חלק ניכר מהערבים תומך בשימוש באמצעי מחאה חוץ-פרלמנטאריים חריפים אך חוקיים כמו שביתות כלליות ומחאה בחוץ-לארץ לקידום ענייניהם של הערבים בארץ. נוצר קונצנזוס בקרב האזרחים הערבים על הקמת מדינה

פלסטינית לצד ישראל עוד באמצע שנות השבעים, כאשר פתרון זה היה לגמרי בלתי-קביל על-ידי הציבור היהודי. התמיכה בהקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל עלתה מ-74.7% ב-1976 ל-91.7% ב-2004. אלה הם שינויי עמדה המעידים על הגברת התודעה הפוליטית והלאומית של הערבים ועל החרפת מאבקם לשוויון ולשלום.

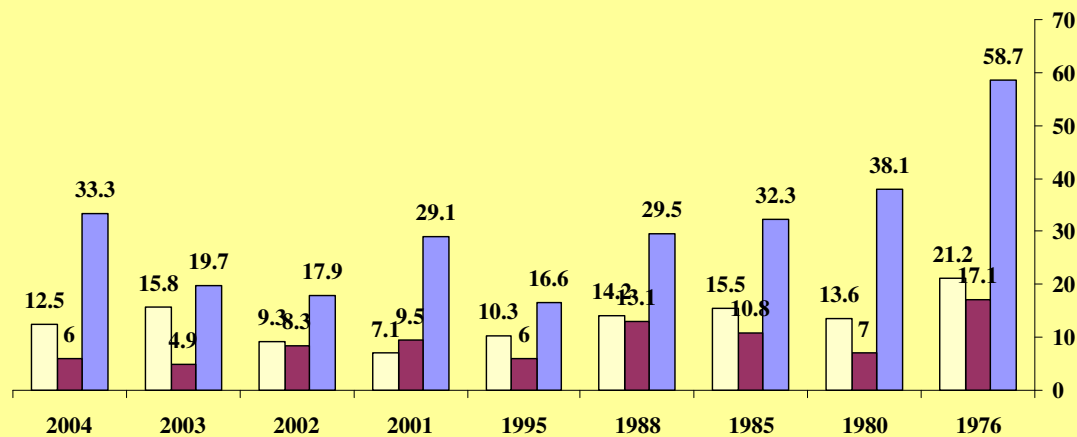

עם זאת, שיעור הערבים החשים אי-שביעות רצון מאזרחותם הישראלית נע מ-26.2% בשנות תור הזהב של ממשלת רבין ל-62.3% בתקופת האינתיפאדה הראשונה, אך ירד בהרבה בתקופת האינתיפאדה השנייה למרות ההרג של 13 מפגינים ערבים במהלכה שהתפרש כפגיעה חמורה במעמד הערבים כאזרחים ישראלים. ככל שמספר ההרוגים והפצועים הפלסטינים הלך וגדל ומצב הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה הלך והתדרדר, כך העריכו ערביי ישראל יותר ויותר את אזרחותם הישראלית בתור מגן ונכס.

שוללנות (rejectionism). סדרת העמדות וההתנהגויות המרכיבה את האוריינטציה השוללנית מציינת דחייה של לגיטימיות המדינה, אי-קבלה של דו-קיום בין מיעוט ורוב, אי-אמונה בדמוקרטיה ונטישה של המערכת. הסלמת השוללנות היא הרעיון המרכזי בתזת ההקצנה, בניגוד לתזה הפוליטיזציה. ממצאי הסקרים מעידים שהשוללנות בקרב הערבים בישראל היא נמוכה ונמצאת בירידה (תרשים 37, לוח 75). ערבים שדוחים את זכות ישראל להתקיים בגבולות הקו הירוק, שתומכים בשימוש באמצעים לא-חוקיים לשיפור מצבם, או שאינם מוכנים שיהיו להם חברים יהודים, הם מיעוט קטן ההולך ופוחת. למשל, התמיכה באלימות עמדה על 17.9% ב-1976, ירדה ל-6.0% ב-1995 וירדה ל-1.9% ב-2004. אירועי אוקטובר 2000, המחאה האלימה הערבית ודיכוייה על-ידי השלטונות, יצרו מאזן אימה בין הצדדים שהקטין את השימוש באלימות מאז. שיעור נמוך זה של ערבים המחזיקים בעמדות שוללניות, והירידה בו לאורך שנים, עומדים בסתירה מובהקת עם השיעור הניכר של ערבים המחזיקים בעמדות לוחמניות והעלייה בשיעור זה לאורך שנים (כפי שמראה ההשוואה בין תרשים 36 לתרשים 37, בין לוח 74 ללוח 75).

תרשים 37. אחוז הערבים המחזיקים בעמדות שוללניות, 2004-1976

לא מוכרם שיהיו לו חברים יהודיים □ בעד הפגנות לא-מאושרות ■ בעד מדינה פלסטינית בכל פלסטין ■

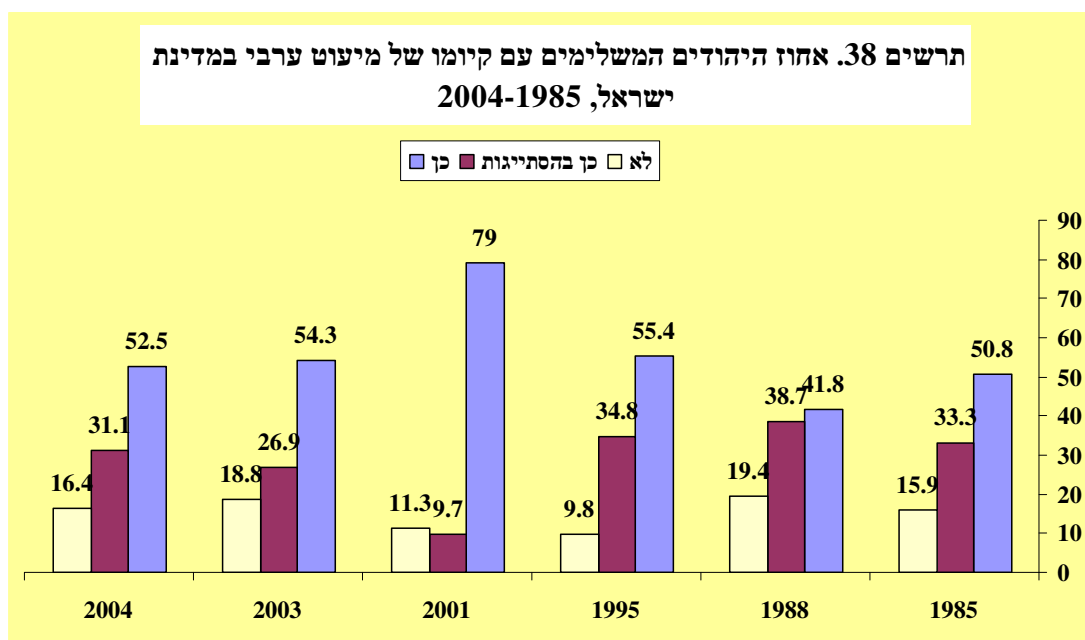

טיפוסי אוריינטציה ערבית. ניתן לסווג את הערבים לארבעה טיפוסים לפי האוריינטציה הכוללת שלהם כלפי הרוב היהודי, כלפי המדינה וכלפי מעמדם כמיעוט בתוכה. הטיפוס "המחייב" מקבל את ישראל כמדינה יהודית-ציונית ופועל דרך המערכת הקיימת להשגת ויתורים מהיהודים ומהמדינה. הטיפוס "המסתייג" מנווט את דרכו בין הממסד היהודי לבין המפלגות הלאומיות הערביות שבאופוזיציה. לטיפוס זה יש הסתייגויות משני הצדדים, אך הוא אינו יוצא חוצץ נגדם. הוא חושב שניתן להשיג שינוי על-ידי התארגנות בלתי-תלויה וניהול משא ומתן עם השלטונות במקום להיות באופוזיציה קבועה לשלטון. הטיפוס "המתנגד" מקבל את ישראל כמדינה אך שולל את אופייה הציוני. היות והשקפותיו מנוגדות לקונצנזוס היהודי, היהודים לא רואים בו שותף פוליטי. טיפוס זה משוכנע שרק על-ידי התנגדות מבחוץ לממסד הציוני הוא יכול לשנות את החברה הישראלית. הטיפוס "השולל" דוחה את ישראל לגמרי ורוצה להחליפה במדינה חילונית-דמוקרטית או במדינה פלסטינית בכל שטחי פלסטין. הסקרים מראים ששיעור השוללים הוא קטן ומתמעט (לוח 76). בקרב הערבים, שיעורם נשאר זניח גם בשיא האינתיפאדה השנייה בשנת 2001. בשנת 1995 הפכו המסתייגים לרוב של 62.9% מכלל הערבים. השינוי העיקרי שהתחולל אחרי 1995 לא היה עלייה במספר השוללים אלא דווקא גידול בשיעור המתנגדים.

עמדות היהודים

זכות הערבים לחיות בישראל כמיעוט. תזת ההקצנה הערבית מניחה שהרוב היהודי נעשה לאורך השנים יותר מחופר בעמדותיו ואנטי-ערבי. אחד האינדיקטורים להתקשות יכולה לשמש השאלה "האם אתה משלים עם קיומו של מיעוט ערבי במדינת ישראל?" שהוצגה עם שלוש תשובות: כן, כן בהסתייגות, לא. שיעור היהודים ששוללים את זכות היסוד של הערבים לחיות במדינה כמיעוט היה 15.9% ב-1985 (כאשר שאלה זו הוצגה לראשונה) ו-16.4% ב-2004, אחוזים המעידים שהיהודים השוללים מהווים מיעוט קטן שלא גדל במרוצת השנים (תרשים 38, לוח 77). העדר מגמה של הקשחת עמדות ראוי לציון בהתחשב בעובדה שהציבור היהודי בשני העשורים האחרונים ניזון משינויים אנטי-ערביים – הוא זו באופן

ניכר ימינה, חלק לא-מבוטל ממנו היה תחת ההשפעה הדתית והלאומנית של ש"ס, והוא אף קיבל תוספת גדולה של עולים מחבר המדינות העצמאיות שעמדותיהם הן יותר לאומניות מהמוצא בישראל.⁷¹

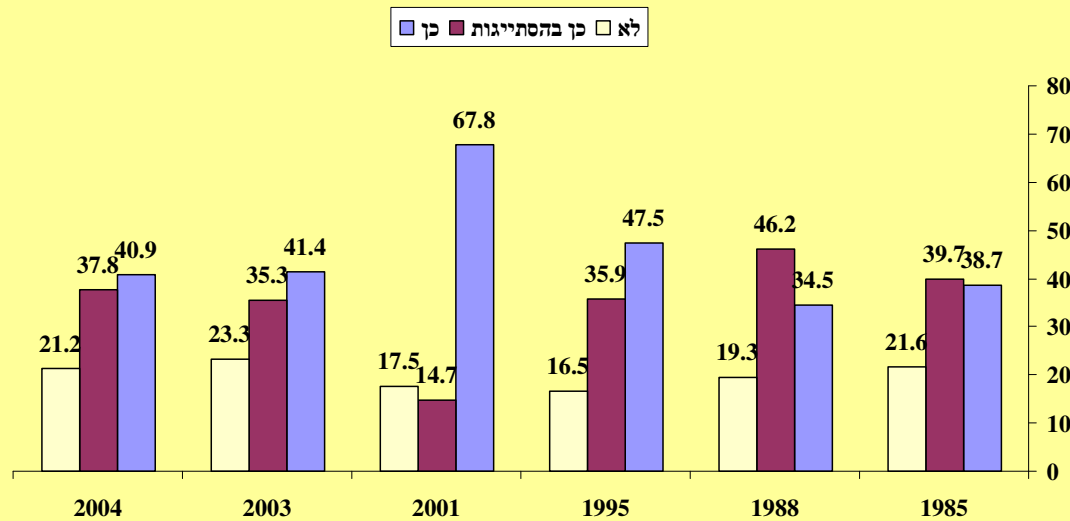

זכות הערבים לחיות בישראל כמיעוט לאומי בעל זכויות שוות. ליהודים הוצגה גם השאלה לגבי אופיו של המיעוט הערבי: "האם יש זכות קיום בתוך ישראל למיעוט לאומי ערבי בעל זכויות אזרח מלאות?" עם התשובות: כן, כן בהסתייגות, לא. מנקודת המבט של יהודים הרואים את ישראל כמדינתו של העם היהודי, יתכן שלא יהיה מקום לישות לאומית נוספת שעלולה לשוות למדינה אופי דו-לאומי. אכן שיעור היהודים השוללים את זכות הערבים לחיות בישראל כמיעוט לאומי הוא קטן משיעור היהודים השוללים את זכות הערבים לחיות בישראל כמיעוט (ללא ציון של אופיו הלאומי) (חמישית לעומת שביעית). לא רק שמדובר במיעוט מקרב היהודים אלא גם שמיעוט זה לא גדל מאז אמצע שנות השמונים – 21.6% ב-1985 ו-21.2% ב-2004 (תרשים 39, לוח 78). מספרים אלה אינם תומכים במגמה לאורך זמן של התחפרות והתקשחות בעמדת היהודים כלפי האזרחים הערבים.

שוללנות. בסקרים שנערכו בשנים 1980-2004 נשאלו היהודים מספר שאלות זהות המודדות היבטים שונים של גישה השוללת דו-קיום ערבי-יהודי, לרבות ביטול זכות הערבים להצביע לכנסת וסירוב לקבל ערבים כחברים אישיים. אכן שכוחות העמדות האנטי-ערביות היא משמעותית ביותר, אך יחד עם זאת לא נמצאה מגמה עקבית של עלייה בה לאורך זמן (תרשים 40, לוח 79). למשל, 43.8% מהיהודים ב-2004 סברו שהמדינה צריכה לעודד אזרחים ערבים לעזוב את הארץ, אך שיעור גבוה זה עבר תנודות ולא גדל במרוצת השנים (למשל, הוא עמד ב-1980 על 50.3% וב-1988 על 39.9%).

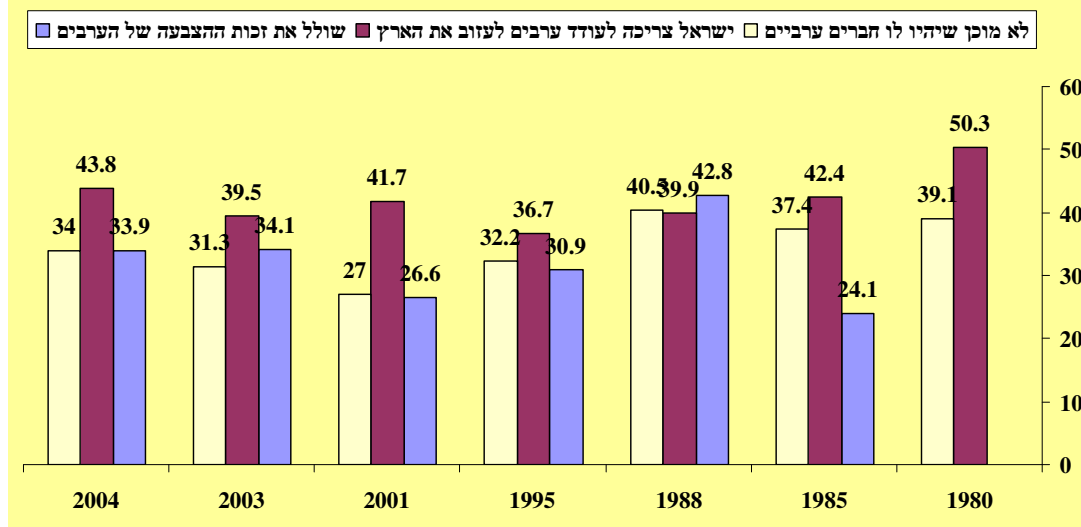
⁷¹ בקשר לעמדות הפחות סובלניות כלפי המיעוט הערבי של העולים מברית המועצות לשעבר, ראו: Dimitry Shumsky, "Post-Zionist Orientalism? Orientalist Discourse and Islamophobia among the Russian-Speaking Intelligentsia in Israel", *Social Identities* 10, 1 (2004): 1-18; Majid Al-Haj, "The Political Culture of the 1990s Immigrants from the Former Soviet Union in Israel and Their Views toward the Indigenous Arab Minority: A Case of Ethnocratic Multiculturalism", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30, 4 (2004): 681-696.

תרשים 39. אחוז היהודים המסכימים שיש זכות קיום בתוך ישראל למיעוט לאומי ערבי בעל זכויות אזרח מלאות, 2004-1985

טיפוסי אוריינטציה יהודית. בדומה למיון של הערבים לארבעה טיפוסי אוריינטציה, מוינו היהודים למתפשרים, למעשיים, לקשוחים ולמתבדלים. "המתפשרים" הם יהודים המקבלים את עמדת השמאל הציוני-החילוני שיש לרצות את האזרחים הערבים בפשרות שונות כדי להבטיח להם שוויון ולשמור על

תרשים 40. אחוז היהודים המחזיקים בעמדות שוללניות, 2004-1980

דו-קיום. "המעשיים" הם בעלי אוריינטציה פרגמטית המוכנים לעשות ויתורים לערבים כדי לצמצם את החיכוכים ולשמור על השקט. "הקשוחים" מאמצים את עמדת הימין היהודי שחובת הערבים כאזרחים היא להסתגל לרוב היהודי ולקבל את ישראל כמדינה יהודית-ציונית. "המתבדלים" הם יהודים ששוללים את זכות הערבים לחיות בארץ כמיעוט. למרות ההבחנות הללו בין טיפוסי האוריינטציה היהודית, ההבדלים ביניהם הם על רצף קבלה-דחייה של האזרחים הערבים. חלוקת היהודים לארבעת טיפוסי אוריינטציה לתקופה 2001-1980 מראה בבירור מגמה חיובית של גידול באחוז המתפשרים והמעשיים וירידה באחוז

הקשוחים והמתבדלים (לוז 80). למשל, שיעור המתפשרים עלה מ-7.7% ב-1980 ל-35.1% ב-2004. זוהי מגמה כללית של ליברליזציה בעמדות היהודים.

תזת ההקשחה בעמדות היהודים לאורך זמן אינה מקבלת אישור מהנתונים. יש הקשחה בקרב חלק קטן מהיהודים אך לא בקרב רובם. מהומות אוקטובר 2000 גרמו לתגובה מורכבת בקרב היהודים: הגברת הפחד מפני האזרחים הערבים והגברת התמיכה בפיקוח עליהם מחד גיסא, ונכונות גדולה יותר להעניק להם שוויון אזרחי ולאפשר להם להשתלב בחברה הישראלית מאידך. היהודים ממשיכים להחזיק ברעיון ההגמוני שישראל היא וצריכה להיות מדינה יהודית ודמוקרטית אך הם מוכנים שהמדינה תיתן יותר מענה לצרכי הערבים.⁷²

⁷² סגיב-שיפטר ושמיר מציגות ניתוח של עמדות יהודים המבוסס על חמישה סקרים שנערכו מינואר 2000 ליוני 2002. הן מצביעות על רמה נמוכה של סובלנות כלפי הערבים בישראל ועל מגמת עלייה באי-סובלנות כלפיהם בתקופה זו, ומסבירות את השינוי על-ידי מהומות אוקטובר והמשך האינתיפאדה. ברם, הסקרים שהוצגו כאן על נתונים לתקופה הרבה יותר ארוכה אינם מראים מגמה ברורה של גידול באי-סובלנות כלפי הערבים בישראל. ראו: תמי סגיב-שיפטר ומיכל שמיר, "ישראל כמעבדה לחקר סובלנות פוליטית", *דעות בעמ* 6 (אוקטובר 2002), עמ' 1-16. מצד אחר, פירסט ואברהם משווים את הדימוי של ערביי ישראל בכיסוי התקשורת של האינתיפאדה הראשונה והאינתיפאדה השנייה ומראים אי-סובלנות מובהקת בשתי האינתיפאדות אך גם מגמה חד-משמעית של עלייה בסובלנות ובהבנה מצד היהודים במהלך האינתיפאדה השנייה. ראו: ענת פירסט ואלי אברהם, *ייצוג האוכלוסיה הערבית בתקשורת: השוואה בין סיקור "יום האדמה" הראשון (1976) לבין סיקור "אינתיפאדת אל-אקצה" (2000)*, סדרת מחקרים 18, תל אביב: מרכז תמי שטינמן למחקרי שלום, אוניברסיטת תל-אביב, 2004.

סיכום ומסקנות

מדד יחסי ערבים-יהודים בודק את עמדות האזרחים הערבים והיהודים אלה כלפי אלה וכלפי המדינה. המדד היא כלי מדעי המאפשר מעקב שוטף אחר עמדות הציבור בישראל בסוגיות שונות של יחסי מיעוט ורוב ואחר השינויים בהן לאורך זמן. המידע המדעי שהוא מספק אמור לחשוף דעות קדומות, להעשיר את השיח הציבורי, לתת ביטוי לדעת הקהל הערבית, לשמש בסיס לעיצוב מדיניות ולחזק את הדמוקרטיה.

המדד הושק לראשונה בשנת 2003. מדד 2004 הנוכחי, השני בסדרה, מתבסס על סקר שבו רואינו בסתיו 2004 700 ערבים בראיונות פנים-אל-פנים ו-700 יהודים בראיונות טלפוניים. מדגמי הסקר מייצגים את כלל האוכלוסייה הבוגרת בישראל, עם טעות דגימה של 3.7%. בנוסף לסקרי הציבור הרחב, בוצעו סקרי מנהיגות שכללו 36 ראיונות עם אישי ציבור ערבים הקשורים לממסד היהודי, 49 ראיונות עם אישי ציבור ערבים שאינם קשורים לממסד היהודי, 32 ראיונות עם אישי ציבור יהודים מגוש הימין ו-31 אישי ציבור יהודים מגוש השמאל. כל הראיונות נערכו על-פי שאלון סגור שכיסה 15 סוגיות ביחסי ערבים-יהודים וכלל שאלות נוספות שנלקחו מסקרים קודמים, שבוצעו בשנים 1976-2002, לצורכי בדיקת מגמות שינוי לאורך זמן בעמדות שני הצדדים.

נקודת המוצא לחקר העמדות ההדדיות של יהודים וערבים היא התזה השלטת, לפיה עמדותיהם מקוטבות ועוברות הקצנה במרוצת השנים, תהליך המוביל לעימות ולאלימות ביניהם. התזה החלופית גורסת שבצד הריחוק והמחלוקת, יש גם גורמים שמקרבים את שני הצדדים ומרככים את הקונפליקט ביניהם, ולכן התהליך איננו הקצנה אלא הסתגלות הדדית.

ניתוח ממצאי הסקרים מגלה תמונה מורכבת של הסכמות ומחלוקות בין הציבור הערבי והציבור היהודי. יש נכונות רבה לשילוב בין ערבים ויהודים. רוב של 89.5% מהערבים ו-68.4% מהיהודים מסכימים עקרונית ש"האזרחים הערבים והיהודים יחיו יחד בישראל". רוב גדול מהערבים מוכנים לשילוב כמעט בכל התחומים, בעוד שרק מיעוט מהיהודים מוכנים לשלב ערבים במגורים (34.3%), בבתי-ספר תיכוניים (47.8%) ובקואליציות ממשלתיות (42.5%). רוב הערבים לעומת מיעוט מהיהודים הם דו-לשוניים בערבית ובעברית. בין שליש למחצית מהערבים והיהודים מחזיקים בדימויים שליליים, כגון אי-אמינות ואלימות, כלפי הצד האחר. תחושות הניכור נפוצות – 51.0% מהערבים ו-73.5% מהיהודים מרגישים רחוקים מהצד האחר, 53.4% מהערבים מרגישים זרים ודחויים בישראל, ו-71.8% מהיהודים נמנעים מלהיכנס לישובים ערביים. בנוסף, 52.5% מהיהודים אינם מוכנים שיהיה להם שכן ערבי ו-43.3% אינם מוכנים שהממונה עליהם בעבודה יהיה ערבי. חמישית מהערבים ומהיהודים נתקלו באופן אישי באיומים, בהשפלות, או במכות מהצד שכנגד, סימטריה המפריכה את הדעה הנפוצה שהיהודים הם הפוגעים והערבים הם הנפגעים. עם זאת, 64.2% מהערבים גאים במדינה כאשר היא זוכה בהישג גדול ורק-39.0% מהם אינם שבעי רצון מהיותם אזרחים ישראלים.

לשני הצדדים יש אי-אמון במוסדות המדינה וחששות כבדים מהצד האחר. 55.1% מהערבים ו-69.4% מהיהודים לא נותנים אמון בכנסת. 71.9% מהערבים חוששים מאלימות נגדם מצד המדינה ורוב מקרבם גם חוששים מפני פגיעה חמורה בזכויות האזרח שלהם, מסיפוח המשולש למדינת פלסטין

כשתקום ומטרנספר. חששות היהודים ממה שהערבים עלולים לעולל להם לא פחות כבדים: ילודה גבוהה (66.7%), מאבק לשינוי אופי המדינה (71.8%), פתיחה במרד עממי (71.7%), סיוע לאויב (78.7%) ותמיכה במאבק של העם הפלסטיני (83.9%). אלה הן רמות גבוהות מאוד של חשדנות ופחדים הדדיים הפוגעים קשות בסיכויים להגיע ליחסים תקינים בין ערבים ליהודים.

הערבים מכירים בזכות הקיום של ישראל כמדינה עצמאית (84.9%) וכמדינה יהודית ודמוקרטית (70.0%), אך רק מיעוט קטן מהם מקבלים את זכות קיומה כמדינה ציונית (13.8%). מדינה יהודית היא מדינה שיש בה רוב יהודי ומקיימת שוויון בין אזרחיה היהודים והערבים, בעוד שמדינה ציונית היא מדינה ששומרת על רוב יהודי ונותנת העדפות שונות ליהודים. היהודים רואים במדינה ציונית את משאת נפשם, בעוד שהערבים רואים אותה כמדינה גזענית. היהודים מכירים בזכות הקיום של מיעוט ערבי לחיות בישראל (75.4%), אך רק מיעוט מהם מקבל את הלגיטימיות של מיעוט לאומי ערבי-פלסטיני (31.7%). רובם סבורים שאין להרשות לערבים לגור בכל ישוב שירצו ולקנות אדמות בכל מקום שיחפצו וכי יש למנוע מהם מלהשתתף בהחלטות על אופי המדינה וגבולותיה. 55.9% מהיהודים תומכים בהוצאת ח"ש מחוץ לחוק. ח"ש היא מפלגה ותיקה, ערבית-יהודית, שאינה נחשבת ללאומנית, אך נראה שהציבור היהודי אינו סובלני להתבטאויות של ראשי המפלגה כפי שהן מדווחות בתקשורת העברית.

יש מחלוקת חריפה לגבי הנרטיבים והפתרונות לסכסוך הישראלי-פלסטיני. הערבים מאמינים שהיהודים אשמים בסכסוך עם הפלסטינים, בעוד שהיהודים מטילים את האשמה על הפלסטינים. יש הסכמה על העיקרון של שתי מדינות לשני עמים ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אך יש אי-הסכמה על דרכי יישומו. הערבים מאמצים את התפיסה הפלסטינית לפיה על ישראל לסגת לגבולות שלפני 1967 עם כל המשתמע מכך, לרבות פירוק כל ההתנחלויות, חלוקת ירושלים והקמת מדינה פלסטינית עצמאית לא-מפורזת ובעלת גבולות פתוחים עם ישראל, ומבחינתם יסתיים בכך הסכסוך. היהודים מוכנים להתפשר לשם השגת הסדר אך דוחים את כל התביעות הללו. עם זאת, 65.1% מהערבים מסכימים שהפליטים הפלסטיניים יקבלו פיצוי מתאים וישובו לפלסטין בלבד, דבר התואם את נכונותם לקבל את ישראל כמדינה יהודית. כמו כן, למעלה ממחצית הערבים תומכים בהשתלבות ישראל בעולם המערבי בכלל (53.8%) ובהשתלבות תרבותית במערב בפרט (57.5%). האינתיפאדה השנייה ועליית האסלאם הפונדמנטליסטי מעלים את ערך העולם המערבי בעיני הערבים ומקרבים אותם לאוריינטציה המערבית של רוב היהודים.

הערבים חצויים בין זהות אישית ערבית ישראלית (45.1%), זהות פלסטינית בישראל (45.0%), וזהות פלסטינית ללא זיקה לישראל (8.6%). הם רואים במרכיב פלסטיני בזהות האזרחים הערבים מרכיב הולם, אך רבים מהם נרתעים מלאמצו משום שרוב מכריע (80.8%) מהיהודים חושבים שהוא עומד בסתירה עם נאמנות למדינה ולחוקיה. מאחר שהזהות הדתית והלאומית יותר חשובה מהזהות האזרחית עבור הערבים והיהודים גם יחד, אין לרוב מקרב שני הצדדים זהות אזרחית משותפת. בזהות היהודים יש מרכיב יהודי-דתי, מרכיב יהודי-לאומי ומרכיב אידיאולוגי-ציוני, מרכיבים המדירים את רוב הערבים מקבוצת הרוב היהודי. היהודים תופסים את הערבים כקרובים לפלסטינים בתרבות ובאורח החיים וגם בנאמנות למדינה פלסטינית עתידית, תפיסות הסותרות את עמדות רוב האזרחים הערבים.

הערבים רואים במפלגות הערביות, בועדת המעקב העליונה ובתנועה האסלאמית גופים אמינים המייצגים בנאמנות את ענייניהם, בעוד שהסכמת חלק גדול של הציבור היהודי לכך נובעת מייחוס קיצוניות לערבים, כמו ראיית התנועה האסלאמית כמייצגת, אך גם כקיצונית וכמסיתה שיש להוציאה מחוץ לחוק. הערבים רוצים אוטונומיה תרבותית, ואילו היהודים מוכנים לתת להם סמכויות ניהול עצמי בתחומים מסוימים אך לא אוטונומיה מלאה. הערבים מסכימים שישראל היא דמוקרטיה גם להם (58.6%) ומאמינים שבאמצעותה יוכלו לקדם את ענייניהם. הם תומכים בשימוש בשביתות כלליות (74.0%) ובמחאה בחוץ לארץ (59.2%), ומיעוטם גם תומכים בהחרמת הבחירות בהפגנות לא-חוקיות, בעוד שרוב היהודים מתנגדים לאמצעי מחאה חוץ-פרלמנטרים אלה.

כדי לשפר את מצבם, שואפים הערבים שישראל תיהפך למדינה דו-לאומית (89.8%) ותעניק להם שוויון גמור, שינוי בסיסי של המשטר שהיהודים שוללים מכל וכל. חלק מהיהודים מצדדים בעידוד ערבים לעזוב את הארץ (43.4%) ובשליטת זכויותיהם הדמוקרטיות (23.4%). חיוב ערבים בשירות כלשהו למדינה מקובל על רוב, אם כי קטן, מהערבים (54.7%) וכמובן על רוב גדול מהיהודים (81.4%). רוב (59.0%) הערבים מסכימים לדרישת היהודים (95.2%) שהערבים יקבלו את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. היהודים מצידם מסכימים (64.6%) שהשילוט בארץ יהיה בעברית ובערבית. רק כמחצית מהיהודים תומכים בהמלצות ועדת אור, ורק כמחצית מהערבים מאמינים שההמלצות אכן יבוצעו. עם זאת, רוב היהודים (67.4%) מסכימים להמלצה שעל הממשלה לנקוט צעדים גדולים ודחופים כדי לסגור את הפערים בין הערבים והיהודים.

רוב הערבים (57.6%) סבורים שהמדינה מתייחסת אליהם כאל אזרחים מדרגה שנייה או כאל אזרחים עוינים שאינם ראויים לשוויון, בעוד שרוב היהודים (63.5%) חושבים שהמדינה מתייחסת לערבים כאל אזרחים שווים או כאל אזרחים שווים המופלים בתחומים מסוימים. רוב הערבים (56.4%) ורוב היהודים (81.9%) מעריכים את היחסים ביניהם כלא טובים.

הבדלי עמדות אלה מצביעים על שסע עמוק בין ערבים ליהודים. ברם, שסע זה מתמתן על-ידי הבדלי עמדות בקרב כל אחד מהצדדים. ההצבעה בבחירות 2003 של כ-30% מהערבים למפלגות יהודיות וכ-70% למפלגות ערביות משקפת לא רק הבדלי אינטרסים אלא גם הבדלי תפיסה. שתי קבוצות ערביות אלה שונות בעמדותיהן כמעט בכל הסוגיות ביחסי ערבים-יהודים. יחסית לערבים המצביעים למפלגות ערביות, ערבים המצביעים למפלגות יהודיות הם בעלי זהות ישראלית לא-פלסטינית, תומכים יותר בהשתלבות במוסדות יהודיים, מרגישים הרבה פחות ניכור ואי-אמון כלפי המדינה והיהודים, חשים פחות מאוימים, מכירים יותר בלגיטימיות של המדינה ובזכות קיומה כמדינה יהודית, מרגישים פחות קרבה לפלסטינים, מקבלים פחות את הפתרונות הפלסטיניים לסכסוך ותומכים פחות בפעולות מחאה. במקביל קיימים הבדלי עמדות ברורים בין יהודים המגדירים את עצמם כימניים לבין יהודים המגדירים את עצמם כשמאלנים. יחסית ליהודים תומכי ימין, היהודים תומכי שמאל הם בעד שילוב ערבים ללא סייג, מצדדים הרבה פחות בהגבלת זכויות הערבים (כלומר, הם מוכנים שערבים יגורו בכל ישוב, יקנו אדמות בכל מקום וישתתפו בהחלטות מכריעות), פחות מפקחים מסכנות אפשריות הנשקפות להם מצד הערבים, יותר

גמישים בקבלת פתרונות לסכסוך עם הפלסטינים, ויותר תומכים בצעדים לשיפור מצב הערבים, לרבות המלצות ועדת אור.

הבדלי העמדות בקרב המנהיגים הערבים ובקרב המנהיגים היהודים מאשרים ומחדדים את הבדלי העמדות הללו שנמצאו בקרב הציבור הערבי ובקרב הציבור היהודי. עמדות המנהיגים הן יותר אידיאולוגיות, שיטתיות ועקביות מאשר עמדות הציבור הרחב. הפער הניכר בין עמדות מנהיגים ערבים הקשורים לממסד היהודי לבין עמדות מנהיגים ערבים שאינם קשורים לממסד היהודי והפער הניכר בין עמדות מנהיגי ימין יהודיים לבין עמדות מנהיגי שמאל יהודיים מראים שהשסע הפוליטי בקרב הערבים ובקרב היהודים מקיף לא רק את השאלה הפלסטינית אלא גם את שאלת היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים ושאלות רבות אחרות.

ההשוואות בין עמדות המנהיגים לעמדות קהל תומכיהם מצביעות על דפוסים שונים. המנהיגים היהודים מהימין יותר מתונים בעמדותיהם כלפי האזרחים הערבים מאשר יהודים מצביעי ימין, והמנהיגים היהודים מהשמאל גם כן יותר מתונים בעמדותיהם מאשר יהודים מצביעי שמאל. ההסבר לכך הוא שבחברה דמוקרטית האנשים הליברלים יותר בעמדותיהם מגיעים יותר מאחרים לאליטות ולשלטון, והמיקום באליטה וההשתתפות בשלטון מטפחים פרספקטיבה יותר ליברלית ואחראית. בקרב הערבים המצב שונה. המנהיגים הערבים הקשורים לממסד היהודי אינם שונים בעמדותיהם המתונות מהערבים המצביעים למפלגות יהודיות. לעומת זאת, המנהיגים הערבים שאינם קשורים לממסד היהודי מחזיקים בעמדות הרבה יותר רדיקליות מציבור הערבים המצביעים למפלגות הערביות. נראה שמלכתחילה ערבים בעלי עמדות ביקורתיות במיוחד יבחרו לפעול במסגרות שאינן קשורות לממסד היהודי והשתלבותם במסגרות לא-ממסדיות מחזקת עוד יותר את עמדותיהם הביקורתיות. הרדיקליות של המנהיגים הערבים הלא-ממסדיים גם ניזונה מהרחקתם הקבועה מעמדות שלטוניות ומהתחרות הרבה ביניהם על תמיכת הציבור הערבי. יש משמעות מיוחדת לעובדה שהערבים המצביעים למפלגות ערביות ומנהיגיהם מהווים את קבוצת הרוב במגזר הערבי. המנהיגים הערבים הבלתי-תלויים הללו מציגים עמדות ביקורתיות ביותר, שאינן ממתנות את הציבור הערבי. עמדות אלה נתפסות על-ידי הציבור היהודי והמנהיגות היהודית כקיצוניות וכמסיתות, ומושלכות על הציבור הערבי כולו. זוהי חוליה בתהליך המחריף את השסע בין ערבים ליהודים.

בסקר 2004 נכללו מספר שאלות שהוצגו בסקרים קודמים. הן מאפשרות לעמוד על מגמות ארוכות טווח בעמדות הערבים והיהודים. ההשוואה בעמדות נעשתה על שני סוגי שאלות: שאלות הבודקות "לוחמנות" (מיליטנטיות), כלומר, גישה ביקורתית מתוך מחויבות לדו-קיום, ושאלות הבודקות "שוללנות", דהיינו, גישה המעידה על שלילה של דו-קיום.

יש עלייה בלוחמנות של הערבים לאורך השנים. שיעור הערבים השוללים את זכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית-ציונית עמד על 62.1% ב-1985, ירד אחר כך, אך חזר ועלה והגיע לשיא של 73.1% ב-2004. הזרות "ערבים פלסטינים בישראל" שעמדה על 12.4% ב-1976 עלתה בהתמדה והגיעה ל-45.6% ב-2004. גם התמיכה בהקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל עלתה מ-74.7% ב-1976

ל-91.7% ב-2004. אלה הם שינויי עמדה המעידים על הגברת התודעה הפוליטית והלאומית של הערבים ועל החרפת מאבקם לשוויון ולשלום.

מאידך, חלה ירידה באינדיקטורים של שוללנות ערבית. שיעור השוללים את זכות ישראל להתקיים נע בין 20.5% ב-1976, 6.8% ב-1995 ו-10.2% ב-2004. התמיכה באלימות לקידום ענייניהם של ערביי ישראל עמדה על 17.9% ב-1976, ירדה ל-6.0% ב-1995 וירדה לשפל של 1.9% ב-2004. אירועי אוקטובר 2000, המחאה האלימה הערבית ודיכוייה על-ידי השלטונות, יצרו מאזן אימה בין הצדדים שהקטין את השימוש באלימות מאז. עדות נוספת לנסיגה בשיעור בעלי עמדות קיצוניות מתבטאת בירידה באחוז הערבים הבוחרים בזהות פלסטינית לא-ישראלית שעמד על 32.9% ב-1976 וירד בהתמדה, לרבות בתקופת האינתיפאדה, עד שהגיע לשפל של 8.7% ב-2004. גם שיעור הערבים שאינם מוכנים בכלל שיהיו להם חברים יהודיים היה 21.2% ב-1976 וירד מאז עד שהגיע ל-12.5% ב-2004. המספרים הללו מעידים שהערבים אינם עוברים הקצנה בעמדותיהם לאורך זמן. הם מקבלים חיזוק מהעדר שינוי באחוז הערבים המשתייכים לארבעה טיפוסים אוריינטציה כלפי היהודים והמדינה: משתלבים, מסתייגים, מתנגדים ושוללים. אחוז השוללים הוא קטן ונעשה עוד יותר קטן במרוצת השנים. גם אצל היהודים אין מגמה עקבית של הקצנה או התחפרות בעמדות. שיעור השוללים את זכות הערבים לחיות כמיעוט בישראל עבר תנודות בין השנים 1985-2004, החל ב-15.9% ב-1985, המשך ב-9.8% ב-1995 וחזור ל-16.4% ב-2004. בדומה לכך, לא חל שינוי של ממש גם באחוז היהודים שאינם מוכנים כלל שיהיו להם חברים ערבים שעומד על כשליש במהלך השנים. נראה שבקרב היהודים חלה הקשחה מסוימת של העמדות בתקופת האינתיפאדה אך אין עדות להקשחה כמגמה כוללת מאז 1985. מכל מקום, אין נתונים המעידים על הקצנה במשך השנים בעמדות היהודים כלפי האזרחים הערבים. סיווג היהודים לטיפוסי אוריינטציה מראה שבשנים 1980-2001 חלה עלייה באחוז היהודים המתפשרים וירידה באחוז היהודים המעשיים, הקשוחים והמתבדלים. זוהי מגמה כללית של ליברליזציה בעמדות היהודים.

אם נשוב ונבחן את ממצאי מדד 2004 נראה שהשסע העמוק בין עמדות הערבים לעמדות היהודים מרוכך על-ידי הבנות והסכמות ביניהם. אלה כוללות הסכמה על שילוב ערבים במסגרות ובמוסדות ציבוריים שונים, הכרת הערבים בזכות ישראל להתקיים כמדינה ואפילו כמדינה יהודית ודמוקרטית, והכרת היהודים בזכות הערבים לחיות כמיעוט בעל זכויות אזרח שוות. מיעוט גדול מקרב שני הצדדים דוחה את הנרטיב שהאשם העיקרי בסכסוך הוא הצד האחר, רוב מקרב שני הצדדים מקבלים את הרעיון של שתי מדינות לשני עמים ושיבת הפליטים לפלסטין בלבד. יש הסכמה שההשתלבות העיקרית של ישראל צריכה להיות במערב, הסכמה שישראל צריכה לפעול לסגירת הפערים בין ערבים ויהודים, הסכמה שישראל היא דמוקרטיה גם לערבים ושהם יכולים לשפר את מצבם על-ידי פוליטיקה פרלמנטארית, והסכמה שמצב יחסי ערבים-יהודים הוא רע ועלול אפילו להתדרדר עוד יותר.

בנוסף, הבדלי הדעות בתוך הערבים ובתוך היהודים מרככים את השסע על-ידי יצירת קבוצות יותר מתונות בכל צד. בין הציבור הערבי למפלגות יהודיות והציבור היהודי בשמאל יש קרבה, בעוד שבין הציבור הערבי שמצביע עבור מפלגות ערביות והציבור היהודי שמצביע עבור מפלגות הימין שורר קיטוב.

מאחר שהקבוצות המתונות הקרובות בעמדותיהן מהוות מיעוט בכל צד (כשליש בערך), הריכוך הוא מוגבל אם כי בעל השפעה וחשיבות.

גם להבדלי העמדות ברמת המנהיגות יש משמעות לא-מבוטלת. יש קרבה רבה בין מנהיגים ערבים הקשורים לממסד לבין מנהיגים יהודים שמאליים, אך יש מחלוקת חריפה בין מנהיגים ערבים שאינם קשורים לממסד למנהיגים יהודים ימניים. המנהיגים היהודים בימין ובשמאל מחזיקים בעמדות יותר מתונות מאשר ציבור תומכיהם, כך שהם ממתנים את עמדות הציבור היהודי. לעומת זאת, המנהיגים הערבים הלא-ממסדיים הם בעלי עמדות רדיקליות יותר מקהל תומכיהם, ולכך יש אפקט של הרחקה של הציבור הערבי מהציבור היהודי והמדינה. ושוב, מאחר שהמנהיגים היהודים בימין והמנהיגים הערבים הלא-ממסדיים הם המובילים בציבוריהם, הרי השפעתם הכוללת אינה ממתנת.

השוואה לאורך זמן של עמדות הערבים והיהודים אינה מצביעה על מגמת הקצנה. מאז 1976 הערבים לא הקצינו בעמדותיהם, אם כי נעצרה מגמת ההתמתנות, שהגיעה לשיאה בתקופת ממשלת רבין ונרשמה בנתונים החריגים של סקר 1995. גם אצל היהודים מאז 1985 אין מגמת הקשחה של העמדות כלפי הערבים. הממצאים של סקר 2004 והסקרים שקדמו לו ועדויות אחרות נוטים לתמוך בתזת הפוליטיזציה וההתקרבות ההדדית של ערבים ויהודים, ולא בתזה השלטת של ניכור הדדי, הקצנה ערבית והתחפרות יהודית.

השסע הערבי-היהודי בישראל הוא רציני וחמור מבחינת יציבותה וחוסנה הדמוקרטי של החברה הישראלית. אך בניגוד לחברות שסועות לעומק אחרות שסבלו מהתקוממות עממית ומהתמוטטות המשטר, ישראל שומרת על שקט יחסי, שאליו תורמים מספר גורמים: העוצמה של המדינה כלפי המיעוט הערבי ממלאת תפקיד מרכזי. המדינה מפעילה פיקוח ומענישה כל פעילות עוינת. היא מקיימת שירותי רווחה מפותחים, החל בהבטחת תעסוקה והכנסה, המשך בקצבאות ילדים, וכלה בשירותי חינוך ובריאות בסטנדרטים גבוהים. למרות שהערבים מופלים בקבלת השירותים, הם נהנים מהם ותלויים בהם. המדינה מקיימת משטר דמוקרטי המעניק זכויות אזרח לערבים, ולמרות שהן פחותות מאלה של היהודים, הן נותנות לערבים שוויון בסיסי, אם כי לא מלא. בנוסף לזכויות הפרט, המדינה נותנת לערבים זכויות קיבוציות המבטיחות להם שמירה על השפה, על הדת, על התרבות ועל הזהות הנפרדות שלהם ומונעת התבוללות. גם זכויות אלה אינן מלאות כי אינן כוללות זכויות לאומיות ואוטונומיה תרבותית, אך נותנות את ההגנה שמיעוט לא-נטמע זקוק לה. הזכויות האישיות והקיבוציות מאפשרות למיעוט הערבי לנהל מאבק חריף לשיפור מעמדו ולטובת עמו הפלסטיני, בלי להיתקל בדיכוי ובאלימות מצד השלטונות. חיים של שלושה דורות במדינה קירבו את הערבים ליהודים בשפה, בתרבות, באורח החיים ובאורח המחשבה והקנו להם ממד ישראלי. הישראליות חשובה להם וקובעת בחייהם לא פחות מאשר הפלסטיניות. ובחשבון אחרון, ישראל היא הרע במיעוטו, שכן אין לערבים חלופה טובה יותר, לא במדינה ערבית, לא בפלסטין, ולא במערב הסגור עבור רובם המכריע.

בניגוד לשאלה הפלסטינית שניתן לטפל בה על-ידי היתקנות (שתי מדינות לשני עמים), זוהי בעיה פנימית שדרך ההתמודדות עימה היא פנימית בלבד. ממצאי מדד 2004 מראים באופן חד-משמעי שהערבים בישראל מחוברים באופן הדוק לחיים בישראל, רואים את עתידם כחלק מהמדינה ואינם מוכנים

בשום פנים ואופן להסתפח למדינה פלסטינית. יישוב השאלה הפלסטינית ושינוי מדיניות הממשלה כלפי המיעוט הערבי עשויים לשפר בהרבה את יחסי ערבים-יהודים. מאחר שעבור היהודים, מדינה יהודית-ציונית היא רעיון הגמוני שאין מותרים עליו, השאלה היא איזו גרסה של מדינה יהודית-ציונית יכולה להיות קבילה על היהודים והוגנת מבחינת הערבים.

נספח. לוחות סיכום של מדד ערבים-יהודים בישראל 2004

הערה. אם לא צוין אחרת, המספרים הם אחוזי הסכמה (מסכים, נוטה להסכים) עם העמדה או אחוזי התאמה עם התכונה. בבסיס חישוב האחוזים נכללים גם לא-משיבים, כך שסך הכל יכול להסתכם בפחות מ-100.

לוח 1. שילוב חברתי

יהודים	ערבים	
68.4	89.5	האזרחים הערבים והיהודים יחיו יחד בישראל
74.0	93.6	יהיו יחסי חברות בין יהודים לערבים
34.3	70.7	ערבים יגורו בשכונות יהודיות
47.8	72.6	ערבים ילמדו בבתי-ספר תיכוניים יהודיים
71.9	90.4	יהיו מפגשים בין נוער ערבי ויהודי
57.4	80.6	ערבים יבלו בפארקים ובבריכות שחייה במגזר היהודי
68.1	89.1	יהיו התארגנויות משותפות של ערבים ויהודים
42.5	80.3	תהיה שותפות של מפלגות ערביות בקואליציות ממשלתיות

לוח 2. שילוב אישי

יהודים	ערבים	
52.5	70.5	פוגש יהודים/ערבים מדי יום או לעיתים קרובות
		חברים יהודים/ערבים
65.4	35.9	אין לי חברים יהודים/ערבים
18.1	25.6	יש לי חברים יהודים/ערבים אך לא ביקרתי אצלם בשנתיים האחרונות
16.3	35.1	יש לי חברים יהודים/ערבים וביקרתי אצלם בשנתיים האחרונות
0.2	3.4	לא יודע
100.0	100.0	סך הכל

לוח 3. שילוב תרבותי

יהודים	ערבים	
24.8	79.5	יודע מספיק עברית/ערבית לשם ניהול שיחה בעברית/בערבית בנושאים שונים עם יהודי/ערבי
43.2	57.8	ליהודים/לערבים יש הרבה ערכים ומנהגים טובים וחשובים שהערבים/שהיהודים צריכים לאמץ
51.3	73.3	האזרחים הערבים והיהודים צריכים ליצור ביחד ערכים ומנהגים משותפים בנוסף למנהגים והערכים שלהם

לוח 4. שמירת דת

יהודים	ערבים	
		הגדרה עצמית על שמירת דת
10.8	8.7	דתי מאוד/חרדי
12.7	24.0	דתי
28.3	30.6	דתי במקצת/מסורתי
47.5	35.9	לא דתי/חילוני
0.7	0.8	לא יודע
100.0	100.0	סך הכל
		עשיית מפנה (שינוי רדיקלי) בחיים ביחס לדת

	81.0	לא
	1.2	כן, עזב את הדת
	17.2	כן, חזר לדת
	0.6	לא יודע
	100.0	סך הכל

לוח 5. קרבה לתנועה האסלאמית

ערבים	
1.3	המפלגה או התנועה שאליה הרגשת הקרבה היא הגדולה ביותר
16.6	הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית בראשות איברהים צרצור
	הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בראשות ראיד סלאח
2.0	עמדה כלפי התנועה האסלאמית בישראל
3.5	חבר פעיל
27.1	חבר מהשורה
53.1	אוהד
12.9	לא מתנגד ולא אוהד
1.4	מתנגד
100.0	לא יודע
	סך הכל

לוח 6. דימוי האחר

יהודים	ערבים	
57.8	48.2	אי-אפשר לתת אמון ברוב היהודים/הערבים בישראל
42.5	40.5	רוב היהודים/הערבים בישראל נוטים להתנהגות אלימה
	53.7	רוב היהודים בישראל מוכנים לוותר על הכבוד העצמי בשביל נוחות, כסף וקידום אישי
	54.2	רוב היהודים בישראל הם גזענים
35.0		רוב האזרחים הערבים הם לא אינטליגנטים
36.1		רוב האזרחים הערבים לעולם לא יגיעו לרמה התרבותית של היהודים
39.8		רוב האזרחים הערבים הם לא שומרי חוק

לוח 7. ניכור

יהודים	ערבים	
73.5	51.0	אני מרגיש רחוק מהיהודים/מהערבים בישראל
	53.4	בתור אזרח ישראלי אני מרגיש זר ודחוי בישראל
	64.2	כאשר ישראל זוכה באיזה הישג גדול בתחומים כמו ספורט, מדע וכלכלה, אני מרגיש גאווה במדינה
24.1	39.0	אינני שבע רצון מהיותי אזרח ישראלי
34.0	12.5	אינני מוכן שיהיה לי חבר יהודי/ערבי
52.5	25.7	אינני מוכן שיהיה לי שכן יהודי/ערבי
43.3		אינני מוכן שהממונה עלי בעבודה יהיה ערבי
71.8		נמנע מלהיכנס לישובים ערביים בישראל

לוח 8. אי-אמון במוסדות

יהודים	ערבים	
16.3	3.5	מוסדות הרפואה
34.7	23.4	בתי המשפט
69.4	55.1	הכנסת

65.1	69.7	הממשלה
------	------	--------

לוח 9. חששות הערבים מאיומים

ערבים	
81.0	חושש מפגיעה חמורה בזכויות האזרחים הערבים
79.1	חושש מהפקעות רבות מאוד של אדמות הערבים
71.9	חושש מאלימות נגד הערבים מצד המדינה
70.6	חושש מאלימות נגד הערבים מצד היהודים
63.6	חושש מסיפוח המשולש למדינת פלסטין בניגוד לרצון תושביו הערבים
63.5	חושש מטרנספר (גירוש המוני) של חלק מהאזרחים הערבים

לוח 10. חששות היהודים מאיומים

יהודים	
66.7	חושש שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל הילודה הגבוהה שלהם
71.8	חושש שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל מאבקם לשינוי אופייה היהודי
71.7	חושש שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל שהם עלולים לפתוח במרד עממי
78.7	חושש שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל שהם עלולים לעזור לאויב
83.9	חושש שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל תמיכתם במאבק של העם הפלסטיני

לוח 11. היפגעות ערבים מעקירה ומהפקעת אדמות

ערבים	
13.6	ממשפחת עקורים (פליטים פנימיים)
30.0	ממשפחה שסבלה מהפקעת אדמות
25.6	למשפחה לא היו אדמות משלה
20.8	המשפחה לא סבלה מהפקעת אדמות
21.8	המשפחה סבלה מקצת הפקעת אדמות
1.8	המשפחה סבלה מהרבה הפקעת אדמות
100.0	לא ידוע סך הכל

לוח 12. היפגעות מאפליה ומפגיעות

יהודים	ערבים	
	42.4	נתקל אי-פעם באופן אישי, כערבי, באפליה מצד יהודים או מוסדות המדינה בתחום כלשהו (חנויות, מקומות עבודה, מקומות בילוי, תחבורה ציבורית, משטרה, משרדי ממשלה)
18.0	19.4	נתקל אי-פעם באופן אישי, כערבי/כיהודי, באיומים, בהשפלות, או במכות מצד יהודים/ערבים

לוח 13. היפגעות הערבים מאפליה וחשש מהיפגעות

ערבים	
3.1	בשלוש השנים האחרונות הוטרד על-ידי השלטונות בשל השתתפות בפעולות מחאה
1.9	בשלוש השנים האחרונות נפגעה פרנסתו בשל השתתפות בפעולות מחאה
14.2	חושש שיוטרד על-ידי השלטונות בשל השתתפות בפעולות מחאה
14.6	חושש שפרנסתו תיפגע בשל השתתפות בפעולות מחאה

לוח 14. לגיטימיות של קיום מדינת ישראל בעיני ערבים

ערבים	
84.9	לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה עצמאית שבה חיים יחד יהודים וערבים

87.5	לישראל יש זכות קיום (עם ובלי הסתייגות)
------	--

לוח 15. לגיטימיות של מדינה יהודית ודמוקרטית בעיני ערבים

ערבים	
67.5	הארץ בין הירדן לים היא מולדת משותפת לערבים וליהודים
74.9	היהודים בישראל הם עם שיש לו זכות למדינה
70.0	לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים
63.3	לאזרחים הערבים יהיה מעמד של מיעוט לאומי בעל זכויות אזרח מלאות במדינה יהודית ודמוקרטית והם ישלימו איתו

לוח 16. לגיטימיות של מדינה ציונית בעיני ערבים ויהודים

יהודים	ערבים	
	13.8	לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית, ציונית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים
	30.4	לישראל יש זכות להיות מדינתו של העם היהודי
	24.0	מוצדק שישראל תשמור על רוב יהודי
96.5		ישראל צריכה לשמור על רוב יהודי
93.5		צריך לשמור על חוק השבות (החוק שנותן לכל יהודי זכות לעלות לארץ ולקבל אזרחות)

לוח 17. ייחוס גזענות לישראל על-ידי ערבים

ערבים	
47.4	ישראל כמדינה שבה חיים יחד יהודים וערבים היא גזענית
52.2	ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים היא גזענית
72.0	ישראל כמדינה ציונית שבה חיים יחד יהודים וערבים היא גזענית

לוח 18. לגיטימיות אזרחית של הערבים בישראל בעיני יהודים

יהודים	
68.1	בין האזרחים הערבים והיהודים צריך להתקיים שוויון בזכויות הפרט, בתקציבי הממשלה ובהזדמנויות להשכלה ולתעסוקה
75.4	לאזרחים הערבים יש זכות להיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות
78.4	לאזרחים הערבים יהיה מעמד של מיעוט בעל זכויות אזרח מלאות במדינה יהודית ודמוקרטית והם ישלימו איתו
61.2	אני מקבל את האזרחים הערבים כחברים מלאים בחברה הישראלית

לוח 19. הכרת היהודים בזכויות האזרח של הערבים

יהודים	
65.5	יש לאפשר לאזרחים הערבים להצביע לכנסת
38.4	יש לאפשר לאזרחים הערבים לגור בכל ישוב שירצו
32.2	יש לאפשר לאזרחים הערבים לקנות אדמות בכל מקום שירצו
48.8	יש לאפשר לאזרחים הערבים להתמנות לשרים

לוח 20. הטלת הגבלות על זכויות האזרח של הערבים בעיני היהודים

יהודים	
53.0	המדינה צריכה לתת העדפה מסוימת ליהודים על פני האזרחים הערבים
73.1	המדינה צריכה להעדיף יהודים בפיתוח הגליל
34.7	המדינה צריכה להפקיע אדמות ערביות לשם פיתוח לטובת היהודים

74.7	המדינה צריכה להוציא את התנועה האסלאמית מחוץ לחוק
55.9	המדינה צריכה להוציא את מפלגת חד"ש מחוץ לחוק

לוח 21. לגיטימיות לאומית של הערבים בישראל בעיני יהודים

יהודים	
44.5	הארץ בין הירדן לים היא מולדת משותפת לערבים וליהודים
31.7	לאזרחים הערבים יש זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות, בין אם הם מקבלים או לא מקבלים את זכות ישראל להיות מדינה יהודית
59.5	אזרח ערבי שלא מוכן לשרת בצבא לא יכול להיות ישראלי אמיתי
80.8	אזרח ערבי שמגדיר את עצמו כ'ערבי פלסטיני בישראל' לא יכול להיות נאמן למדינה ולחוקיה
53.1	האזרחים הערבים הם חלק מהעם הפלסטיני ויש להם זכות להיאבק למענו כל עוד הם לא עוברים על החוק
80.4	בהחלטות על אופי המדינה וגבולותיה צריך להיות רוב מקרב היהודים ולא מספיק רוב מכלל האזרחים
67.8	במקרה של ניגוד בין האופי הדמוקרטי והאופי היהודי של המדינה, אבחר באופי היהודי

לוח 22. נרטיב הסכסוך הישראלי-פלסטיני

יהודים	ערבים	
68.4	69.9	היהודים/הפלסטינים הם האשמים העיקריים בסכסוך הממושך בינם לפלסטינים/היהודים
65.8	75.4	היהודים/הפלסטינים הם האשמים העיקריים באסון שקרה לפלסטינים ב-1948

לוח 23. פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני

יהודים	ערבים	
68.4	91.3	שתי מדינות לשני עמים
43.4	86.2	גבולות 1967 יהיו הגבולות בין שתי המדינות עם אפשרות לחילופי שטחים
27.1	69.0	ירושלים תהיה בירת שתי המדינות
23.3	61.0	ירושלים תחולק לשתי ערים נפרדות, יהודית וערבית
61.7	65.1	הפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים ויורשו לחזור למדינת פלסטין בלבד
29.4	71.4	הפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים, יורשו לחזור למדינת פלסטין ובהסכמת ישראל גם חלק קטן מהם יורשו לחזור לישראל
82.5	39.0	מדינת פלסטין תהיה מפורזת (ללא נשק כבד)
62.7	75.2	עם הביצוע המלא של העקרונות הללו, ייגמרו כל התביעות של שני הצדדים והסכסוך ביניהם יסתיים
48.2	14.2	הישובים הערביים במשולש יסופחו למדינה פלסטינית
29.8	80.0	הגבולות בין ישראל למדינה הפלסטינית יהיו פתוחים
76.2	9.8	תומך בגדר ההפרדה ההולכת ומוקמת היום בין ישראל והשטחים

לוח 24. השתלבות באזור

יהודים	ערבים	
80.5	53.8	ישראל צריכה להשתלב בעולם המערבי יותר מאשר במדינות הערביות והמוסלמיות שבאזור
66.3	57.5	בתחום התרבות, על ישראל להשתלב יותר באירופה-אמריקה מאשר במזרח התיכון

לוח 25. הגדרה עצמית על הציונות

יהודים	ערבים	
36.0	2.8	הגדרה עצמית על הציונות ציונים מאוד

44.0	0.5	ציונים
16.1	62.2	לא-ציונים
2.7	32.1	אנטי-ציונים
1.2	2.4	לא יודע
100.0	100.0	סך הכל

לוח 26. הזהות האישית החשובה ביותר

יהודים	ערבים	
29.8	24.1	היותך אזרח ישראלי
24.1	47.6	היותך מוסלמי, נוצרי, או דרוזי/היותך שייך לדת היהודית
42.5	25.9	היותך בן לעם הפלסטיני/היהודי
3.6	2.4	לא ידוע
100.0	100.0	סך הכל

לוח 27. הזהות האישית החשובה ביותר לפי קבוצות אוכלוסיה יהודית

סך הכל	לאום	אזרחות	דת	
				הגדרה עצמית על זרמים פוליטיים
100.0	46.9	15.6	37.5	ימין
100.0	46.5	20.8	32.7	ימין מתון
100.0	45.2	36.9	17.8	מרכז
100.0	40.8	46.9	12.2	שמאל מתון
100.0	32.2	57.6	10.6	שמאל
				הגדרה עצמית על שמירת דת
100.0	41.3	1.3	57.3	חרדי
100.0	47.1	2.3	50.6	דתי
100.0	51.8	14.1	34.0	מסורתי
100.0	38.5	55.7	5.8	חילוני
				הגדרה עצמית על עדה
100.0	29.1	20.3	30.6	מזרחי/ספרדי
100.0	42.6	40.4	17.0	אשכנזי
100.0	42.0	34.6	23.5	מעורב

לוח 28. הזהות האישית החשובה ביותר לפי קבוצות אוכלוסיה ערבית

סך הכל	לאום	אזרחות	דת	
				חש הכי קרוב אל
100.0	31.8	17.6	50.6	בל"ד
100.0	41.8	22.7	35.5	חד"ש
100.0	41.2	26.5	32.4	תע"ל
100.0	28.9	0.0	71.1	רע"ם
100.0	25.0	11.2	63.8	האגף הצפוני של התנועה האסלאמית
100.0	5.9	47.1	42.1	עבודה
100.0	10.0	36.7	53.3	מרצ
100.0	3.7	48.1	48.1	ליכוד
				הגדרה עצמית על שמירת דת
100.0	21.3	6.6	72.1	דתי מאוד
100.0	26.1	13.9	60.0	דתי
100.0	30.8	24.2	45.0	דתי במקצת
100.0	24.7	36.4	38.9	לא דתי

100.0	0.0	41.5	58.5	עדה
100.0	35.8	49.1	15.1	דרוזים
100.0	10.3	12.8	76.9	נוצרים
100.0	39.0	17.0	43.4	מוסלמים בדווים בגליל
100.0	28.0	21.9	50.1	מוסלמים בדווים בנגב
				מוסלמים לא בדווים

לוח 29. הזהות האישית של הערבים

ערבים	
	הזהות האישית שנבחרה מתוך 9 זהויות שהוצעו
8.9	ערבי
22.9	ערבי ישראלי
9.9	ערבי בישראל
3.4	ישראלי
3.0	פלסטיני ישראלי
3.7	פלסטיני בישראל
38.3	ערבי פלסטיני בישראל
3.2	פלסטיני
5.4	ערבי פלסטיני
1.3	לא יודע
100.0	סך הכל
	סיווג הזהויות האישיות
45.1	ערבי, ערבי ישראלי, ערבי בישראל, ישראלי
45.0	פלסטיני ישראלי, פלסטיני בישראל, ערבי פלסטיני בישראל
8.6	פלסטיני, ערבי פלסטיני
1.3	לא יודע
100.0	סך הכל

לוח 30. התאמה של זהות פלסטינית לערבים

יהודים	ערבים	
63.7	63.1	הזהות "ערבים פלסטינים בישראל" מתאימה לרוב האזרחים הערבים בישראל
80.8	13.7	אזרח ערבי המגדיר את עצמו כ"ערבי פלסטיני בישראל" לא יכול להיות נאמן למדינה ולחוקיה

לוח 31. קרבה לפלסטינים

יהודים	ערבים	
44.0	71.1	באורח החיים ובהתנהגות, האזרחים הערבים דומים יותר ליהודים בישראל מאשר לפלסטינים בגדה וברצועה
65.9	30.2	רוב האזרחים הערבים יהיו נאמנים יותר למדינה פלסטינית שהם לא תושביה מאשר למדינת ישראל
	23.8	זכותם של האזרחים הערבים לתמוך במאבק מזוין של הפלסטינים נגד ישראל גם בתוך הקו הירוק
53.1		האזרחים הערבים הם חלק מהעם הפלסטיני ויש להם זכות להיאבק למענו כל עוד הם לא עוברים על החוק

לוח 32. הרגשות הערבים כלפי הפלסטינים

ערבים	
52.0	אני מרגיש קרוב יותר לפלסטינים בגדה וברצועה מאשר ליהודים בישראל

11.9	אני מוכן לעבור לגור במדינה פלסטינית
------	-------------------------------------

לוח 33. יציגות הנהגת הערבים בישראל

יהודים	ערבים	
54.3	62.8	המפלגות הערביות מייצגות בנאמנות את האזרחים הערבים
	60.2	ועדת המעקב העליונה מייצגת בנאמנות את האזרחים הערבים
	58.2	התנועה האסלאמית מייצגת בנאמנות את האזרחים הערבים

לוח 34. אוטונומיה תרבותית לערבים בישראל

יהודים	ערבים	
45.8	93.1	המדינה צריכה להכיר במוסד עליון שהאזרחים הערבים יבחרו אותו לייצג אותם
64.2	92.9	המדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם
50.7		המדינה צריכה להכיר ולתמוך באוניברסיטה ערבית במעמד שווה לאוניברסיטאות בארץ

לוח 35. אמצעי מאבק של האזרחים הערבים לשיפור מצבם בישראל

יהודים	ערבים	
75.2	58.6	למרות חסרונותיו, המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לאזרחים הערבים
64.8	83.9	דברי שכנוע, לחצים פוליטיים והצבעה
38.0	74.0	שביתות כלליות
33.6	59.2	מחאה בחוץ לארץ
	24.9	החרמת הבחירות לכנסת
	12.0	הפגנות לא-חוקיות
	4.0	כל הדרכים, כולל אלימות

לוח 36. השתתפות ערבים בפעולות מחאה ובאירועי וזיכרון

ערבים	
26.5	השתתף אי-פעם בפעולות מחאה כמו הפגנות ותהלוכות חוקיות
4.1	השתתף אי-פעם בפעולות מחאה כמו הפגנות לא-חוקיות ותהלוכות אלימות
25.5	השתתף אי-פעם באירועי יום האדמה
16.0	השתתף אי-פעם באירועי הזיכרון של אל-נכבה

לוח 37. אופציות לשינוי המשטר

יהודים	ערבים	
16.6	89.8	ישראל תפסיק להיות מדינת היהודים ותהיה מדינה של שני העמים
44.5	88.6	ישראל תהיה מדינה דמוקרטית של כל אזרחיה ללא קשר עם העם היהודי והדת היהודית
	32.4	תקום מדינה פלסטינית בכל פלסטין במקום ישראל
43.4		על האזרחים הערבים לעזוב את הארץ ולקבל פיצוי מתאים
23.4		היהודים ישלטו והערבים הישראלים לא יקבלו זכויות דמוקרטיות

לוח 38. אופציות לשינוי מתון

יהודים	ערבים	
68.4	62.5	האזרחים הערבים ייהנו מזכויות דמוקרטיות, יקבלו את חלקם היחסי בתקציבים וינהלו את מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם בעצמם
	92.2	המדינה צריכה להרשות לעקורים (הפליטים הפנימיים) להקים מחדש את כפריהם ההרוסים במידת האפשר

81.4	54.7	האזרחים הערבים צריכים למלא חובת שירות מסוג כלשהו למדינה
95.2	59.0	האזרחים הערבים צריכים לקבל את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית
90.5	17.0	האזרחים הערבים צריכים להימנע ממאבק לשינוי אופייה היהודי-ציוני של המדינה
51.9		המדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים אדמות או פיצוי מתאים עבור כל האדמות שהופקעו מהם כפי שהיא נוהגת עם האזרחים היהודים
64.6		המדינה צריכה לקבוע בחוק ששמות כל הרחובות והישובים יופיעו על השלטים גם בעברית וגם בערבית
12.3		המדינה צריכה לשנות את סמליה כמו הדגל וההמנון כדי שגם האזרחים הערבים יוכלו להזדהות איתם

לוח 39. מידע והערכה של ועדת אור

יהודים	ערבים	
35.8	37.9	יודעים במידה מספקת או במידה רבה על ועדת אור
48.5	34.3	ועדת אור היא ועדה חשובה, שפעלה בהגינות והגישה לממשלה המלצות חיוניות

לוח 40. הסכמת היהודים להמלצות ועדת אור

יהודים		
42.9		מציאת השוטרים שירו למוות במפגינים הערבים והעמדתם לדין
51.9		שינוי יסודי של מדיניות המשטרה כלפי האזרחים הערבים
48.0		מניעת תפקידים ציבוריים מכל מי שהועדה מצאה אשם
67.4		נקיטת צעדים גדולים ודחופים מצד הממשלה לסגירת הפערים בין האזרחים הערבים והיהודים

לוח 41. הערכת הערבים את הסיכויים טובים או כטובים מאוד לביצוע המלצות ועדת אור

ערבים		
49.1		מציאת השוטרים שירו למוות במפגינים הערבים והעמדתם לדין
47.1		שינוי יסודי של מדיניות המשטרה כלפי האזרחים הערבים
47.6		מניעת תפקידים ציבוריים מכל מי שהועדה מצאה אשם
47.1		נקיטת צעדים גדולים ודחופים מצד הממשלה לסגירת הפערים בין האזרחים הערבים והיהודים

לוח 42. הערכת מדיניות הממשלה כלפי האזרחים הערבים

יהודים	ערבים	
		הממשלה נוהגת עם האזרחים הערבים
21.6	4.0	כאל אזרחים שווים
41.9	36.9	כאל אזרחים שווים המופלים בתחומים מסוימים
24.5	41.9	כאל אזרחים מדרגה שנייה
9.3	15.7	כאל אזרחים עוינים שאינם ראויים לשוויון
2.7	1.5	לא יודע
100.0	100.0	סך הכל

לוח 43. הערכת מצב היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים היום

יהודים	ערבים	
		היחסים היום בין האזרחים הערבים והיהודים היום הם
0.4	2.3	טובים מאוד
16.6	40.1	טובים במידה מספקת
47.9	43.6	לא טובים במידה מספקת
34.0	12.8	בכלל לא טובים
1.1	1.2	לא יודע
100.0	100.0	סך הכל

לוח 44. ציפייה לשינוי מצב היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים בעתיד

יהודים	ערבים	
		ציפייה לשינוי היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים במהלך חמש השנים הבאות
3.2	3.4	שיפור רב
25.7	48.6	שיפור מסוים
32.6	37.5	הרעה מסוימת
21.3	9.0	הרעה רבה
7.2	1.5	לא יודע
100.0	100.0	סך הכל

לוח 45. אוריינטציה פוליטית, ציבור ואישי ציבור ערביים

אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	מצביעים למפלגות ערביות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מצביעים למפלגות יהודיות	
4.1	2.0	55.6	88.5	מרגיש הכי קרוב למפלגות יהודיות
0.0	0.0	33.3	52.0	יצביע עבור מפלגות יהודיות בבחירות הבאות לכנסת
0.0	1.2	36.1	42.6	הצביע עבור מפלגות יהודיות בבחירות 2003 לכנסת

לוח 46. רקע, ציבור ואישי ציבור ערביים

אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	מצביעים למפלגות ערביות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מצביעים למפלגות יהודיות	
25.6	25.6	16.7	21.6	דתי או דתי מאוד
26.5	26.4	5.6	14.2	אוהד, חבר או פעיל בתנועה האסלאמית
0.0	0.8	22.2	32.4	דרוזי
6.1	8.9	13.9	14.9	ממוצא בדווי
26.5	14.6	8.3	14.2	ממשפחת עקורים
85.7	14.6	63.9	10.1	בעל השכלה גבוהה

לוח 47. התנסות אישית באפליה, ציבור ואישי ציבור ערביים

אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	מצביעים למפלגות ערביות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מצביעים למפלגות יהודיות	
79.6	48.0	55.6	35.1	הופקעו אדמות ממשפחתו או מהוריו
79.6	50.8	50.0	27.0	נתקל אי-פעם באופן אישי, כערבי, באפליה מצד יהודים או מוסדות המדינה בתחום כלשהו (חנויות, מקומות עבודה, מקומות בילוי, תחבורה ציבורית, משטרה, משרדי ממשלה)
73.5	22.8	19.4	14.2	נתקל אי-פעם באופן אישי, כערבי, באיומים, בהשפלות, או במכות מצד יהודים

לוח 48. השתתפות בפעולות מחאה, ציבור ואישי ציבור ערביים

אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	מצביעים למפלגות ערביות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מצביעים למפלגות יהודיות	
98.0	31.3	72.2	8.8	השתתף אי-פעם באירועי יום האדמה
95.9	17.9	55.6	8.1	השתתף אי-פעם באירועי הזיכרון של אל-נכבה
53.1	2.8	19.4	1.4	השתתף אי-פעם בפעולות מחאה כמו הפגנות לא-חוקיות ותהלוכות אלימות

לוח 49. שילוב וזהות, ציבור ואישי ציבור ערביים

אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	מצביעים למפלגות ערביות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מצביעים למפלגות יהודיות	
65.3	72.4	91.7	89.9	ערבים ילמדו בבתי-ספר תיכוניים יהודיים
53.1	84.6	91.7	89.2	תהיה שותפות של מפלגות ערביות בקואליציות ממשלתיות
18.4	54.9	72.2	77.0	האזרחים הערבים צריכים למלא חובת שירות מסוג כלשהו למדינה
2.0	22.4	52.8	51.4	הזהות האישית החשובה ביותר היא האזרחות הישראלית (בהשוואה לדת וללאום הפלסטיני)
2.0	32.1	36.1	79.7	מגדיר את עצמן בתור ערבי, ערבי ישראלי, ערבי בישראל, ישראלי

לוח 50. ניכור, ציבור ואישי ציבור ערביים

אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	מצביעים למפלגות ערביות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מצביעים למפלגות יהודיות	
22.4	65.0	91.7	86.5	כאשר ישראל זוכה באיזה הישג גדול בתחומים כמו ספורט, מדע וכלכלה, אני מרגיש גאווה במדינה
85.7	42.3	27.8	11.5	אינני שבע רצון מהיותי אזרח ישראלי
61.2	50.8	33.3	38.5	רוב היהודים בישראל הם גזענים
46.9	57.7	19.4	31.8	אני מרגיש רחוק מהיהודים בישראל
87.8	63.8	25.0	33.1	בתור אזרח ישראלי אני מרגיש זר ודחוי בישראל

לוח 51. חששות מאיומים, ציבור ואישי ציבור ערביים

אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	מצביעים למפלגות ערביות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מצביעים למפלגות יהודיות	
98.0	80.5	72.2	62.8	חושש מהפקעות רבות מאוד של אדמות הערבים
69.4	69.7	41.7	43.2	חושש מסיפוח המשולש למדינת פלסטין בניגוד לרצון תושביו הערבים
73.5	67.9	30.6	37.8	חושש מטרנספר (גירוש המוני) של חלק מהאזרחים הערבים
93.9	60.2	66.7	43.2	הממשלה נוהגת בערבים כאזרחים מדרגה שנייה או כאזרחים עוינים שאינם ראויים לשוויון
61.2	40.7	27.8	32.4	צופה הרעה ביחסים בין האזרחים הערבים והיהודים במהלך חמש השנים הבאות

לוח 52. אי-אמון במוסדות, ציבור ואישי ציבור ערביים

מציבים למפלגות יהודיות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מציבים למפלגות ערביות	אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	
12.2	0.0	19.1	40.8	בתי המשפט
35.8	30.6	63.4	77.6	הכנסת
44.6	55.6	80.5	100.0	הממשלה

לוח 53. לגיטימיות של ישראל כמדינה דמוקרטית ויהודית, ציבור ואישי ציבור ערביים

מציבים למפלגות יהודיות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מציבים למפלגות ערביות	אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	
74.3	72.2	58.5	44.9	למרות חסרונותיו, המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לאזרחים הערבים
90.5	94.4	70.3	51.0	לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים
81.1	69.4	60.2	18.4	האזרחים הערבים צריכים לקבל את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית
31.8	19.4	56.9	49.0	ישראל כמדינה שבה חיים יחד יהודים וערבים היא גזענית
35.8	19.4	61.0	61.2	ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים היא גזענית

לוח 54. לגיטימיות של ישראל כמדינה ציונית, ציבור ואישי ציבור ערביים

מציבים למפלגות יהודיות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מציבים למפלגות ערביות	אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	
27.7	30.6	13.0	2.0	לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית, ציונית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים
50.7	52.8	24.8	22.4	לישראל יש זכות להיות מדינתו של העם היהודי מוצדק שישראל תשמור על רוב יהודי
47.3	41.7	17.9	6.1	לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית-ציונית
48.0	41.7	23.2	8.2	מגדיר את עצמו כאנטי-ציוני
18.2	58.3	32.0	85.7	

לוח 55. קרבה לפלסטינים והסכסוך היהודי-הפלסטיני, ציבור ואישי ציבור ערביים

מציבים למפלגות יהודיות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מציבים למפלגות ערביות	אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	
29.7	25.0	52.4	81.6	אני מרגיש קרוב יותר לפלסטינים בגדה וברצועה מאשר ליהודים בישראל
45.9	50.0	72.8	87.8	היהודים הם האשמים העיקריים בסכסוך הממושך בינם לפלסטינים
54.7	58.3	83.3	79.8	היהודים הם האשמים העיקריים באסון שקרה לפלסטינים

				ב-1948
22.4	65.4	77.8	73.6	הפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים ויורשו לחזור למדינת פלסטין בלבד
49.0	77.2	77.8	64.2	הפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים, יורשו לחזור למדינת פלסטין ובהסכמת ישראל גם חלק קטן מהם יורשו לחזור לישראל
26.5	37.4	58.3	57.4	מדינת פלסטין תהייה מפורזת (ללא נשק כבד)
44.9	82.1	72.2	81.1	עם הביצוע המלא של העקרונות הללו, ייגמרו כל התביעות של שני הצדדים והסכסוך ביניהם יסתיים

לוח 56. תמיכה בשימוש בפעולות מחאה, ציבור ואישי ציבור ערביים

מציבים למפלגות יהודיות	אישי ציבור הקשורים לממסד	מציבים למפלגות ערביות	אישי ציבור שאינם קשורים לממסד	
45.3	55.6	59.8	95.9	בעד מחאות בחוץ לארץ
4.1	2.8	7.3	34.7	בעד הפגנות לא-חוקיות

לוח 57. רקע אישי, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור	ציבור ימין	אישי ציבור ימין	ציבור שמאל	אישי ציבור שמאל
	47.6	6.3	59.6	22.6
	46.0	3.1	32.1	0.0
	41.7	53.1	2.6	12.9
	39.0	40.6	21.0	12.9
	32.7	62.5	53.4	83.9

לוח 58. זיקה לאזרחים הערבים, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור	ציבור ימין	אישי ציבור ימין	ציבור שמאל	אישי ציבור שמאל
	27.7	31.3	17.5	25.8
	53.4	21.9	44.9	96.8
	25.4	68.8	37.5	93.5
	26.2	25.0	6.5	6.5

לוח 59. אוריינטציה פוליטית, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור	ציבור ימין	אישי ציבור ימין	ציבור שמאל	אישי ציבור שמאל
	70.7	*	3.3	*
	2.3		60.7	
	60.7	*	1.8	*

	50.6		2.9	שמאל
*	7.7 49.2	*	69.4 1.1	הצביע בבחירות לכנסת ב-2003 עבור מפלגות ימין שמאל

*לא נמסר מידע מטעמי שמירה על חיסיון.

לוח 60. שילוב חברתי ותרבותי, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור שמאל	ציבור שמאל	אישי ציבור ימין	ציבור ימין	
83.9	66.4	21.9	14.2	ערבים יגורו בשכונות יהודיות
87.1	83.4	40.6	23.8	ערבים ילמדו בבתי-ספר תיכוניים יהודיים
100.0	67.3	59.4	25.9	תהיה שותפות של מפלגות ערביות בקואליציות ממשלתיות
80.6	52.7	34.4	34.5	לערבים יש הרבה ערכים ומנהגים טובים וחשובים שהיהודים צריכים לאמץ
51.6	48.7	6.3	18.1	הזהות החשובה ביותר עבורי היא היותי אזרחי ישראלי

לוח 61. ניכור, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור שמאל	ציבור שמאל	אישי ציבור ימין	ציבור ימין	
0.0	18.9	53.1	74.3	אינו מוכן שיהיה לו שכן ערבי
3.2	57.2	34.4	78.7	נמנע מלהיכנס לישובים ערביים בישראל
19.4	60.8	56.3	82.6	מרגיש רחוק מהערבים בישראל
19.4	47.0	78.1	81.7	רוב האזרחים הערבים יהיו נאמנים יותר למדינה פלסטינית שהם לא תושביה מאשר למדינת ישראל

לוח 62. חששות מאיומים, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור שמאל	ציבור שמאל	אישי ציבור ימין	ציבור ימין	
3.2	44.8	40.6	76.7	חושש שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל הילודה הגבוהה שלהם
12.9	48.2	68.8	84.9	חושש שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל מאבקם לשינוי אופייה היהודי
12.9	61.5	78.1	94.1	חושש שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל שהם עלולים לפתוח במרד עממי
6.5	49.6	43.8	86.8	חושש שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל שהם עלולים לעזור לאויב
3.2	56.1	56.3	89.9	חושש שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל תמיכתם במאבק של העם הפלסטיני

לוח 63. לגיטימיות אזרחית ולאומית, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור שמאל	ציבור שמאל	אישי ציבור ימין	ציבור ימין	
77.4	67.2	12.5	28.0	הארץ בין הירדן לים היא מולדת משותפת לערבים וליהודים

74.2	48.4	37.5	22.7	לאזרחים הערבים יש זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות, בין אם הם מקבלים או לא מקבלים את זכות ישראל להיות מדינה יהודית
3.2	63.0	53.1	90.9	אזרח ערבי שמגדיר את עצמו כ"ערבי פלסטיני בישראל" לא יכול להיות נאמן למדינה ולחוקיה
90.3	66.1	50.0	43.7	האזרחים הערבים הם חלק מהעם הפלסטיני ויש להם זכות להיאבק למענו כל עוד הם לא עוברים על החוק
16.1	55.8	78.1	95.1	בהחלטות על אופי המדינה וגבולותיה צריך להיות רוב מקרב היהודים ולא מספיק רוב מכלל האזרחים
16.1	41.1	78.1	84.1	במקרה של ניגוד בין האופי הדמוקרטי והאופי היהודי של המדינה, אבחר באופי היהודי
90.3	85.7	46.9	49.9	המדינה צריכה לקבוע בחוק ששמות כל הרחובות והישובים יופיעו על השלטים גם בעברית וגם בערבית

לוח 64. הכרה בזכויות האזרחים הערבים והטלת הגבלות עליהן, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור שמאל	ציבור שמאל	אישי ציבור ימין	ציבור ימין	
96.8	67.2	25.0	19.1	יש לאפשר לאזרחים הערבים לגור בכל ישוב שירצו
83.9	60.6	6.3	15.5	יש לאפשר לאזרחים הערבים לקנות אדמות בכל מקום שירצו
12.9	28.9	59.4	74.7	המדינה צריכה לתת העדפה מסוימת ליהודים על פני האזרחים הערבים
25.8	56.7	93.8	86.3	המדינה צריכה להעדיף יהודים בפיתוח הגליל
6.5	55.7	87.5	86.5	המדינה צריכה להוציא את התנועה האסלאמית מחוץ לחוק
71.0	55.0	12.5	25.4	הממשלה נוהגת עם האזרחים הערבים כאל אזרחים מדרגה שנייה או כאל אזרחים עוינים שאינם ראויים לשוויון

לוח 65. נרטיב הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור שמאל	ציבור שמאל	אישי ציבור ימין	ציבור ימין	
48.4	36.5	81.3	83.6	הפלסטינים הם האשמים העיקריים בסכסוך הממושך בינם ליהודים
58.1	45.2	93.8	76.5	הפלסטינים הם האשמים העיקריים באסון שקרה לפלסטינים ב-1948

לוח 66. פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור שמאל	ציבור שמאל	אישי ציבור ימין	ציבור ימין	
100.0	86.6	34.4	53.4	שתי מדינות לשני עמים
90.3	71.5	31.3	29.4	גבולות 1967 יהיו הגבולות בין שתי המדינות עם אפשרות לחילופי שטחים
80.6	54.1	3.1	12.1	ירושלים תהיה בירת שתי המדינות
74.2	42.1	3.1	9.9	ירושלים תחולק לשתי ערים נפרדות, יהודית וערבית
100.0	73.4	40.6	56.0	הפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים ויורשו לחזור למדינת פלסטין בלבד
58.1	51.6	3.1	19.7	הפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים, יורשו לחזור למדינת פלסטין ובהסכמת ישראל גם חלק קטן מהם יורשו לחזור לישראל

100.0	90.2	62.5	74.8	מדינת פלסטין תהייה מפורזת (ללא נשק כבד)
93.5	81.3	40.6	52.3	עם הביצוע המלא של העקרונות הללו, ייגמרו כל התביעות של שני הצדדים והסכסוך ביניהם יסתיים
83.9	48.1	40.6	17.5	הגבולות בין ישראל למדינה הפלסטינית יהיו פתוחים

לוח 67. ועדת אור, ציבור ואישי ציבור יהודיים

אישי ציבור שמאל	ציבור שמאל	אישי ציבור ימין	ציבור ימין	
0.0	18.4	62.5	39.2	אינו מסכים שועדת אור היא ועדה חשובה, שפעלה בהגינות והגישה לממשלה המלצות חיוניות
6.5	26.7	75.0	61.7	אינו מסכים עם ההמלצה שיש למצוא את השוטרים שירו למוות במפגינים הערבים והעמדתם לדין
9.7	19.8	56.3	51.4	אינו מסכים עם ההמלצה שיש לעשות שינוי יסודי של מדיניות המשטרה כלפי האזרחים הערבים
19.4	20.2	71.9	54.2	אינו מסכים עם ההמלצה שיש למנוע תפקידים ציבוריים מכל מי שהועדה מצאה אשם

לוח 68. האם יש לישראל שבתחום הקו הירוק זכות קיום? ערבים, 2004-1976

2004	2003	2002	2001	1999	1995	1988	1985	1980	1976	
66.7	66.4	54.7	50.7	46.9	62.1	51.4	51.4	58.8	51.1	כן
23.1	23.4	29.5	33.7	34.5	31.2	35.2	31.0	30.3	28.4	כן בהסתייגות
10.2	10.2	15.8	15.6	18.6	6.8	13.5	17.6	11.0	20.5	לא
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

לוח 69. האם יש לישראל שבתחום הקו הירוק זכות קיום כמדינה יהודית-ציונית? ערבים, 1985-2004

2004	2003	2002	2001	1999	1995	1988	1985	
7.1	13.2	10.4	27.0	23.4	30.6	14.2	14.7	כן
19.8	25.5	25.4	26.9	31.5	34.2	22.6	23.2	כן בהסתייגות
73.1	61.4	64.3	46.1	45.1	35.3	63.1	62.1	לא
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

לוח 70. הגדרה עצמית על הציונות, ערבים, 2004-1985

2004	2003	2002	2001	1999	1995	1985	
3.4	1.2	0.5	1.4	1.5	1.7	0.8	ציוני, ציוני מאוד
63.7	78.8	68.2	65.5	68.3	73.6	52.1	לא-ציוני
32.9	20.0	31.3	33.1	30.1	24.7	47.1	אנטי-ציוני
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

לוח 71. סיווג הזהויות האישיות, ערבים, 2004-1976

2004	2003	2002	2001	1999	1995	1988	1985	1980	1976	
45.7	53.0	41.8	34.2	35.8	53.6	33.2	32.1	45.4	54.7	ישראלי

										ערבי ישראלי, ערבי
45.6	41.4	46.8	45.8	44.8	36.1	39.7	38.7	28.8	12.4	פלסטיני ישראלי, פלסטיני בישראל
8.7	5.6	11.5	20.0	19.6	10.3	27.1	29.2	25.7	32.9	פלסטיני, ערבי פלסטיני
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

לוח 72. הזהות האישית החשובה ביותר, ערבים, 2004-1995

2004	2003	2001	1999	1995	
24.7	31.2	20.2	19.4	31.4	היותך אזרח ישראלי
48.8	48.6	40.3	30.5	45.6	היותך מוסלמי/נוצרי/דרוזי
26.5	20.2	39.5	50.1	23.0	היותך בן לעם הפלסטיני
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

לוח 73. הרגשת קרבה, ערבים, 2004-1995

2004	2003	2002	2001	1999	1995	
52.8	54.9	69.4	64.5	69.2	50.4	חש יותר קרבה לערבים בגדה המערבית וברצועת עזה
47.1	45.1	30.6	35.5	30.8	49.6	חש יותר קרבה ליהודים בישראל
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

לוח 74. עמדות לוחמניות נבחרות, ערבים, 2004-1976

2004	2003	2002	2001	1995	1988	1985	1980	1976	
73.1	61.7	46.1	45.1	35.3	63.1	62.1	*	*	שולל את זכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית-ציונית
*	*	67.5	62.4	50.3	70.0	65.3	60.7	63.5	חושב שהתנועה הציונית היא גזענית
*	*	56.9	78.0	72.2	78.8	62.7	55.3	48.0	סבור שוועד ראשי הרשויות הערביות הוא גוף יציג של הערבים
56.0	47.7	56.2	42.9	46.2	67.1	55.4	51.9	63.6	תומך במחאה בחוץ לארץ
70.8	59.6	61.4	55.5	56.4	73.8	61.2	54.6	62.6	תומך בשביתות כלליות
45.6	40.6	46.8	45.8	36.1	39.7	38.7	28.8	12.4	מגדיר את עצמו כפלסטיני בישראל
91.7	89.2	88.9	82.1	84.4	76.5	67.2	64.0	74.7	תומך בהקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל
39.8	35.3	46.1	48.5	26.2	62.3	57.9	55.3	48.7	אינו מרוצה מאזרחותו הישראלית

*השאלה לא הוצגה.

לוח 75. עמדות שוללניות נבחרות, ערבים, 2004-1976

2004	2003	2002	2001	1995	1988	1985	1980	1976	
10.2	11.2	15.8	15.6	6.8	13.5	17.6	11.0	20.5	שולל את זכות הקיום של המדינה
33.3	19.7	17.9	29.1	16.6	29.5	32.3	38.1	58.7	תומך במדינה פלסטינית בכל רחבי פלסטין במקום ישראל או בגבולות 1947
*	*	8.2	6.4	4.4	10.6	8.9	17.6	16.3	אינו מאמין בדרכים דמוקרטיות מקובלות
6.0	4.9	8.3	9.5	6.0	13.1	10.8	7.0	17.1	תומך בהפגנות לא-מאושרות
1.9	3.1	5.4	4.5	6.0	8.0	8.1	7.5	17.9	תומך באלימות
8.7	5.7	11.5	20.0	10.3	27.1	29.2	25.7	32.9	מגדיר את עצמו כפלסטיני (לא ישראלי)
12.5	15.8	9.3	7.1	10.3	14.2	15.5	13.6	21.2	אינו מוכן בכלל שיהיו לו חברים יהודיים

*השאלה לא הוצגה.

לוח 76. טיפוסים אוריינטציה ערבית, 2002-1980

2002	2001	1995	1988	1985	1980	
10.5	18.0	17.7	6.5	11.3	13.3	משתלב
40.3	43.4	62.9	36.6	38.9	43.9	מסתייג
44.0	34.9	17.9	48.7	39.8	38.3	מתנגד
5.1	3.7	1.5	8.1	9.9	6.5	שולל
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל
561	1,072	1,068	1,084	1,058	1,017	מספר מקרים

לוח 77. האם אתה משלים כיום עם קיומו של מיעוט ערבי במדינת ישראל? יהודים, 2004-1985

2004	2003	2001	1995	1988	1985	
52.5	54.3	79.0	55.4	41.8	50.8	כן
31.1	26.9	9.7	34.8	38.7	33.3	כן בהסתייגות
16.4	18.8	11.3	9.8	19.4	15.9	לא
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

לוח 78. האם יש זכות קיום בתוך ישראל למיעוט לאומי ערבי בעל זכויות אזרח מלאות? יהודים, 2004-1985

2004	2003	2001	1995	1988	1985	
40.9	41.4	67.8	47.5	34.5	38.7	כן
37.8	35.3	14.7	35.9	46.2	39.7	כן בהסתייגות
21.2	23.3	17.5	16.5	19.3	21.6	לא
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל

לוח 79. עמדות שוללניות נבחרות, יהודים, 2004-1980

2004	2003	2001	1995	1988	1985	1980	
16.4	17.4	11.3	9.8	19.4	15.9		שולל את זכות הערבים לחיות כמיעוט בישראל
33.9	34.1	26.6	30.9	42.8	24.1		שולל את זכות ההצבעה לכנסת של הערבים
43.8	39.5	41.7	36.7	39.9	42.4	50.3	חושב שישראל צריכה לעודד אזרחים ערבים לעזוב את הארץ**
*	*	22.9	20.7	37.4	32.9	36.4	חושב שישראל עושה יותר מדי עבור הערבים בישראל
34.0	31.3	27.0	32.2	40.5	37.4	39.1	אינו מוכן בכלל שיהיו לו חברים ערביים

*השאלה לא הוצגה. **נוסח לא זהה.

לוח 80. טיפוסים אוריינטציה יהודית, 2001-1980

2001	1995	1988	1985	1980	
35.1	14.2	10.9	9.5	7.7	מתפשר
23.9	43.0	37.4	35.9	33.5	מעשי
27.3	29.4	30.1	35.4	36.7	קשוח
13.7	13.4	21.6	19.2	22.2	מתבדל
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל
510	1,020	979	1,035	1,081	מספר מקרים